

Studia Theologica Transsylvaniensia

A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola Folyóirata

TARTALOM

BRUNCSÁK ISTVÁN

Hittitok a „gyöngye értelem” fényében

BARA ZOLTÁN

Órigenész apokatastáziszis-tana és teológiai hatástörténete
napjainkig

MARTON JÓZSEF

A „katolikus” II. Rákóczi Ferenc vallásossága

TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF

Papi és szerzetesi fegyelem az 1848-as egyházmegyei zsinat
tükrében

LUKÁCS RÓBERT-IMRE

Egyházi hivatalok

MARTON JÓZSEF

Márton Áron plébánosi beiktatása Kolozsváron

TÓFALVI GÉZA

Igazmondás a halálos betegeknel

Szerkesztő: Marton József

Lektorálta: Egeli Ferenc

Szerkesztőbizottság: Bara Zoltán, Ferenczi Sándor, Nagy József,
Oláh Zoltán, Peter Jäger, Székely
Dénes, Tófalvi Géza.

*A folyóirat megjelenését a Ft. Franz Marksteiner Waidhofen-i esperes
és hívei (Németország) tették lehetővé.*

Szerkesztőség címe:

Institutul Teologic Romano-Catolic
RO – 510010 – Alba Iulia
Str. Gabriel Bethlen, nr. 3.
Tel.: + 40-2058-811-688
Fax.: + 40-2058-816-192
E-mail: marton@sis.aub.ro

ELŐSZÓ

A gyulafehérvári római katolikus hittudományi főiskola tanárai 2004-ben ismét jelentkeznek a Stúdia folyóiratukkal. A benne található tanulmányokat bármennyire nehéz is egy teológiai fogalommal egybefogni, mégis megteesszük a „papság” szóba tömörítve. A papi hivatással együtt járó kötelességek és feladatok, a papság örökös nagy problémái – történelmi háttérrel megvilágítva – kerülnek terítékre.

A papnak az igehirdetést teljesítő feladatai között találjuk a hittitkok értelmezését a „gyöngé értelem” fényében. Ezt sugallja Bruncsák István írása már a címében is. Korunkban az eltörpült értelem újra teret biztosít a hitnek. A szerző a „gyöngé gondolkodás” szaktekintélyeinek segítségével a Megtestesülés (Isten „gyöngévé”, „világivá” válását) mélységes hittitkát is ésszerűen próbálta megközelíteni. S a hívő ember számára egészen megnyugtató végkövetkeztetésre jut: a szekularizált világunkban a gyöngé értelem továbbra is jó szolgálatot tehet az igazságkereső embernek.

Bara Zoltán tanulmányában a keresztény ókornak arra a tudós papjára, Órigenészre irányítja a figyelmünket, akinek éppen pappaszentelése az alexandriai egyházból való kiközösítését eredményezte. Ez a nagy keresztény gondolkodó az Isten jóságából kiindulva próbálta megoldani a jövőre feszülő ember problémáját, az örök boldogság elérésének kérdését – az Istenben minden-helyreállítás (apokatasztázis panton) felfogásában.

Tamási Zsolt-József levéltári kutatásainak feltárásából megérezhetjük, hogy a papság megújulása, hivatásához méltó életvitele örökös kihívást és megvalósítást igényel, nemcsak napjainkban, hanem mindig. Az 1848-as egyházmegyei zsinaton és az azt megelőző előtárgyalásokon is ez volt a túlzásokat magában hordozó egyik forradalmi téma.

Mindig komoly gondot jelentett az egyházmegyék főpásztorainak a papok áthelyezése. A Katolikus Egyház szerkezeti felépítésében hierarchikus jellegű; és a papszenteléskor minden pap engedelmeséget fogad a mindenkori főpásztorának, amelyre épül az áthelyezési mechanizmus. De emberileg ítélve az is természetes jelenség, hogy az évek folyamán a pap és a hívek között kialakult emberi kötődések egy-egy áthelyezéskor az elválást fájdalmassá tehetik és teszik. Jó, ha az áthelyezésre vonatkozólag is vannak olyan szabályok, amelyeknek

tiszteletben tartása – Lukács Róbert-Imre tanulmánya szerint is – az oly gyakran kialakuló feszültségek feloldásához vezethetnek.

Az áthelyezési „szabályoknak” figyelembe vétele, gyakorlati érvényesítése nyer konkrét formát Márton Áron plébániai beiktatása történetének fejtegetésénél és az akkor elhangzott, de nyomtatásban először most közölt beszédeiben. Ezekben a beszédekben arra is feleletet kapunk, hogy a feszültségek kiküszöbölésében nagyon sok függ az áthelyezett és új állomáshelyét elfoglaló paptól, annak hivatásában elkötelezett magatartásától.

A lelkipásztorkodó pap feladata közé tartozik a hívekkel való közvetlen kapcsolat. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem vallásossága fokozatosan fejlődött és tökéletesedett. A katolikus főúri családban történt nevelését és a hitben való elmélyülését szerzetesek és papok oktatása, lelki nevelése egészítette ki. Nekik is köszönhető, hogy Rákóczi vallási beállítottsága és egész magatartása követendő példa lehet minden mai keresztény számára – tűnik ki Marton József tanulmányából.

Legnehezebb és ugyanakkor leghálásabb papi szolgálat a betegek lelki gondozása. Feleletre váró kérdés, hogy a halálos betegeknek hogyan, mikor és ki mondja meg a rövidesen bekövetkező igazságot. Tófalvi Géza tudományos cikkéből rájöhettünk arra, hogy az „igazság” közlése a családtagoknak elsőrendű feladatuk, de ugyanilyen fontos szerep hárul a haldokló beteget meglátogató papra is, akitől – talán könnyebben – elfogadja és el is várja a megváltoztathatatlan tény feltárását.

A szerzőkkel együtt reméljük, hogy a Stúdia 6. számának olvasóit sok érdekes és változatos tanulmánnyal örvendeztetjük meg.

Gyulafehérvár, 2004. augusztus 15-én

Marton József
szerkesztő

TARTALOM – SUMAR

BRUNCSÁK ISTVÁN

Hittitok a „gyöngé értelm” fényében

Misterul credinței în lumina „intelectului gingaș”

5

BARA ZOLTÁN

Órigenész apokatastáziszis-tana és teológiai hatástörténete napjainkig

Învățământul de apocatastasis al lui Origen și istoria influenței sale până în zilele noastre

17

MARTON JÓZSEF

A „katolikus” II. Rákóczi Ferenc vallásossága

Religiositate a „catolicului” Francisc Rákóczi II.....

45

TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF

Papi és szerezetesi fegyelem az 1848-as egyházmegyei zsinat tükrében

Disciplina preoților și ordinelor călugărești în oglinda sinodului diocezan din 1848.....

57

LUKÁCS RÓBERT-IMRE

Egyházi hivatalok

Oficii bisericești

87

MARTON JÓZSEF

Márton Áron plébánosi beiktatása Kolozsváron

Instalare în funcția de paroh a lui Áron Márton în Cluj.....

107

TÓFALVI GÉZA

Igazmondás a halálos betegeknél

Comunicarea adevărului bolnavilor de moarte.....

117

INHALT – SOMMARIO

BRUNCSÁK ISTVÁN

Verità di fede nella luce del „pensiero debole”

Glaubenswahrheiten im Lichte des „schwachen Denkens”.....

5

BARA ZOLTÁN

*L'insegnamento di apocatastasis di Origene e la sua storia di
impecto (Wirkungsgeschichte) fino ai nostri giorni*

Die Apokatastasislehre des Origenes und ihre theologische
Wirkungsgeschichte bis zu unserer Zeit..... 17

MARTON JÓZSEF

La religiosità di Francesco Rákóczi II. „cattolico”

Die Religiosität des „katholischen“ Franz Rákóczi II.....

45

TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF

*Disciplina dei sacerdoti e dei religiosi nello specchio del sinodo
diocesano di 1848*

Disziplin der Priester und Ordensleute im Spiegel der
Diözesansinod von 1848.....

57

LUKÁCS RÓBERT-IMRE

Uffici ecclesiali

Kirchliche Ämter..... 87

MARTON JÓZSEF

L'installazione parrocchiale di Áron Márton a Cluj

Die Einsetzung von Áron Márton als Pfarrer in
Klausenburg..... 107

TÓFALVI GÉZA

Comunicare la verità ai malati con malattia mortale

Mitteilung der Wahrheit bei Sterbenskranken..... 117

DR. BRUNCSÁK ISTVÁN

HITTITKOK A „GYÖNGE ÉRTELEM” FÉNYÉBEN

Durch die Zerstörung irdischer Absoluten, so auch rationalen Absolutheitsansprüche – worin viele Philosophen ein wichtiger Beitrag der Kantischen und der postmodernen Philosophie zur Lösung der Verhältnisbestimmung von Glauben und Wissen sehen – wurde der Raum für den Glauben wieder frei. Aufgabe der Vernunft ist grundsätzlich die Sicherung des Glaubensraumes durch den Aufweis, daß jeder rationaler Absolutheitsanspruch – der als „starkes Denken“ charakterisiert werden kann – nicht berechtigt ist. Innerhalb des so sichergestellten Glaubensraumes besteht dann die Möglichkeit, sich für oder gegen eine Position, Interpretation zu entscheiden. In diesem Spielraum sind neulich – dank der Hermeneutik – philosophische Interpretationen christlicher Glaubenswahrheiten aufgetreten.

Seit der Mitte der 90er Jahre des letzten Jahrhunderts spricht der italienische Philosoph G. Vattimo von seinem nihilistischen Wiederfinden des Christentums. Mit seinem Namen ist die philosophische Strömung „pensiero debole“ (schwaches Denken) verbunden, deren Repräsentanten trotz aller Verschiedenheit das Ende der abendländischen Metaphysik und die Auflösung des Mythos der Objektivität der Erkenntnis verkünden. An einem bestimmten Punkt seines geistigen Werdegangs kommt Vattimo – dank der „schwachen“ Lektüre Heideggers – zur Idee, daß der Leitfaden der abendländischen Seinsgeschichte, die Schwächung der starken Strukturen, nichts anderes als eine „Transkription“ der christlichen Glaubenswahrheit der Menschwerdung Gottes ist.

In diesem Artikel versuchen wir, in kritischer Auseinandersetzung mit der nihilistischen Interpretation der Menschwerdung Jesu durch den italienischen Philosophen, einen anderen Weg (die Wiederaufnahme der Partitipationslehre der traditionellen Seinsmetaphysik oder/und andere Auffassungen des Teilhabegedankens in hermeneutischer Perspektive) als philosophische Transkription christlicher Glaubenswahrheiten (besonders der Inkarnation) vorzuschlagen – wenn man sich des Christentums unbedingt als Transkription einer philosophischen Einstellung bedient.

„Tévedés azt gondolni, hogy a gyöngé értelem színe előtt a hitnek nagyobb meggyőző ereje van; épp ellenkezőleg, az a veszély fenyegeti, hogy mítosszá, illetve babonává torzul”.

(Fides et ratio, nr. 48).

A hit és ész viszonyát feszegető *Fides et ratio* kezdetű pápai enciklika aggodalmat sugalló soraival szemben többek szerint pontosan az elgyöngült értelemnek köszönhetően nyerhet újra teret a hit posztmodern korunkban. A Kant utáni és a posztmodern filozófia pozitív hozadéka a hit és ész viszonyának tekintetében abban

ragadható meg – D. Antiseri szerint¹ –, hogy lehetetlenné vált minden földi abszolútum – így, nemcsak Isten létének, hanem (esetleges) nemlétének is – végső, azaz abszolút és racionális bizonyítása (ezért: „gyöngé értelm”), ami által tér nyílik a hit számára. Az értelem feladata alapvetően a hit terének biztosítása, annak felmutatása által, hogy minden az értelem nevében a kizárólagosság, az általános elismerés igényével fellépő nézet – amelyet „erős gondolkodásnak” nevezhetnénk – jogtalan. Az így biztosított hit terén belül lehetőség nyílik úgy az egyik, mint a másik álláspont, adott esetben Isten léte vagy nemléte melletti *döntésre*. Itt emlékeztet az olasz filozófus a különösen Pascal nevével fémjelzett *fogadás* gondolatára, mely szerint „okosabb” Isten léte, mint nemléte mellett dönteni, mert ebben a helyzetben csak nyerhet a fogadó, ugyanis nincs vesztenivalója.²

Antiseri szerint úgy a gyöngé, mint az erős gondolkodásnak különböző, a hittel összeegyeztethető vagy azzal nem kompatibilis formái vannak³. Ő maga egy, a hittel összhangban álló gyöngé álláspontot szándékozik képviselni, de nem tesz különbséget – ahogyan arra Ruini bíboros válaszában joggal rámutat⁴ – általános értelemben vet hit és annak specifikus megnyilvánulási formái között, ezért az olasz gondolkodó nyomán filozófiailag pusztán az a következtetés vonható le, hogy okosabb hinni, mint nem hinni, arról azonban *végső felvilágosítással* nem szolgálhat a gyenge ész, hogy miben higgyünk. Az ember mindig *valamiben* (valakiben?!) hisz, nem pedig csak úgy általában, ezért érthető a katolikus egyházfő aggodalma, hiszen ezen a ponton nehezen húzható határ hit és babona, ill. mítosz közé. A hit terén belül mozgó gyöngé értelem pusztán értelmezési lehetőségekkel élhet, amely azonban nem léphet fel a kizárólagosság igényével.

¹ Vö. ANTISERI, D., *Credere dopo la filosofia del secolo XX*, Roma 1999; *Teorie della razionalità e ragioni della fede*, Milano, 1994; *Le ragioni del pensiero debole*, 1993.

² Hasonló megfontolások vezetik L. GIUSSANI népszerű olasz gondolkodót, hogy – Platónra hivatkozva – a megváltás ésszerű hipotéziséről beszéljen. (Vö. *A vallásos érzék*, Bp. 1999, 194). Vö. továbbá: CRESPI, F. *L'esperienza religiosa nell'età postmoderna*, Roma, 1997.

³ Vö. ANTISERI, 37. Ebben a könyvében a szerző sokkal differenciáltabban fogalmaz, mint korábbi írásaiban, amelyekben úgy tűnik, csak a gyöngé gondolkodást tartotta a hittel kompatibilisnek.

⁴ Vö. RUINI, C., *Lettera filosofica con risposta teologico-filosofica*, in: ANTISERI, *Teorie della razionalità...*, 239 k.

Valószínűsíthetően erre az elméleti álláspontra vezethető vissza az a filozófiában viszonylag új jelenség, amely feladva Isten létének racionális firtatását, egykor hittitkoknak minősülő tételek filozófiai interpretálását részesíti előnyben.⁵ Közéjük tartozik a gyenge gondolkodás (*pensiero debole*) irányzatának névadója, a szintén olasz G. Vattimo is⁶, akinek a megtestesülés titkát magyarázó nihilista interpretációját szeretnénk röviden vázolni, vitába szállni vele és esélyeire rámutatni.

*

A Gianni Vattimo nevével fémjelzett „gyöngé gondolkodás” képviselői, különbözőségük ellenére, a nyugati metafizika végét és objektív megismerés mítoszának feloldódását vallják. Az ész megismerőkéességének gyöngeségébe vetett meggyőződés, amely igazság-megismerésünknek lényegében csak interpretatív (azaz hermeneutikai) jelleget tulajdonít, „gyenge”, azaz – Vattimo olvasatában – nihilista ontológiát eredményez. A Nietzsche által több mint egy évszázada beharangozott legkellemetlenebb vendégek egyike, a nihilizmus szelleme, amely a nyugati kultúra ajtaján kopogtatott, Vattimot egyáltalán nem ejti rémületbe, sőt pozitívként értékeli⁷ és a kereszténység lényegével hozza összefüggésbe. A múlt század 90-es éveinek közepétől kezdődően beszél az olasz filozófus arról az életében bekövetkezett változásról, amelyet a kereszténység nihilista újrafelfedezése jelent számára⁸. Szellemi útjának egy bizonyos pontján ébred rá Vattimo – Heidegger „gyöngé” olvasatának köszönhetően –, hogy a nyugati „léttörténeten” végighúzódo vezérfonal, az erős struktúrák elgyöngülése, nem más, mint a megtestesülés keresztény üzenetének „átírása”⁹. Ezt a felismerést, amely Vattimo számára valódi megtérés-élmény, saját bevallása szerint nem utolsó sorban René Girard, az erőszak és a szent közötti

⁵ Vö. BRUNCSÁK I., *A halott Isten öröksége*, in: Kellék 21 (2002), 7–18.

⁶ Az olasz filozófiai irányzat névadó kötete: VATTIMO, G.–ROVATTI, P. A. (közreadók), *Il pensiero debole*, Milano, 1983.

⁷ Vattimo Nietzsche-értelmezését több könyvében kifejtette. Vö. többek között: *Le avventure della differenza*, Milano, 1988, *Dialogo con Nietzsche*, s. l. 2001

⁸ Vö. *Oltre l'interpretazione*, Bari, 1994, 53–71; *Credere di credere. È possibile essere cristiani nonostante la Chiesa?*, Milano, 1998; SEQUERI, P. és RUGGERI, R. közreműködésével, *Interrogazioni sul cristianesimo. Cosa possiamo ancora attenderci dal Vangelo?* Roma, 2000; *Dopo la cristianità. Per un cristianesimo non religioso*, 2002.

⁹ VATTIMO, *Credere di credere*, 27.

összefüggéseket tárgyaló írásainak köszönheti. Girard nézete szerint¹⁰ a nem kinyilatkoztatott vallásokban, amelyek a szent áldozatkész látásmódján alapulnak, a súlyos konfliktushelyzet elkerülésének gyógymódja abban áll, hogy a közösség minden dühét egy bűnbakra összpontosítja és így megakadályozza, hogy az erőszak az egész közösséget tönkretegye. A bűnbak az erőszak csökkentésére szolgál és ezáltal szakrális jelleget kap. Jézus Krisztus ezt az erőszak és szakralitás között fennálló elfogadhatatlan összekapcsolódást jött feloldani azzal, hogy kinyilatkoztatja: az Isten szeretet, és ezért az erőszak, mint szakrális áldozat, nem elfogadható. Ezen radikális tanítása miatt és nem szeplőtelen áldozat volta miatt kellett erőszakos halált szenvednie. Girard alapgondolatának továbbvezetéseként jut el Vattimo saját központi téziséhez, amely szerint *a szekularizáció a kereszténység igazi sorsa*. Isten megtestesülésének, azaz az erőszaként felfogott szent feloldásának gondolatát összekapcsolja Vattimo a szekularizálással, amely – nézete szerint – a kereszténység legbenső lényege. A megtestesülést, az abszolút Isten emberré levését, önküresítését (*kenosis*), „gyöngévé” és „e-világivá” válását („szekularizációját”) úgy értelmezi Vattimo, hogy valóban a gyöngé gondolkodás átírásává lesz. Girard gondolatai a szekularizáció, a modern nyugati történelem olyan látásmódja előtt nyitották meg Vattimo számára az utat, amely szerint a modernitás története nem más, mint gyöngülés, az „erős” struktúrák – a filozófiában a lét (a metafizika) – fokozatos feloldódásának története. Ebben a perspektívában a posztmodern kor nem erőszakos és nem abszolút Istenének ugyanarra a gyengítésre van küldetése, amelyről a Heidegger által inspirált filozófia beszél. A szekularizáció ezért a kereszténység legbenső lényege, amely pozitívan kapcsolódik Jézus Krisztus üzenetéhez¹¹.

A modern filozófiai hermeneutika Európában nem pusztán annak köszönhetően alakult ki, mert itt egy Szent Könyvre épülő vallás volt meghatározó, amely az interpretációra irányította a figyelmet, hanem azért is – Vattimo szerint főképp azért –, mert ez a vallás Isten megtestesülésének a gondolatán alapszik. Az inkarnációt az Újszövetség *kenosisként*, Isten önküresítéseként, leereszkedéseként – Vattimo

¹⁰ Vö. GIRARD, R. *La violenza e il sacro*, Milano, 1980; uő., *Delle cose nascoste sin dalla fondazione del mondo*, Milano, 1983; uő., *Il capro espiatorio*, Milano, 1987.

¹¹ Vö. VATTIMO, *Credere di credere*, 32 k.

fordításában gyengévé válásként (*indebolimento*) – értelmezi¹². A *kenosis* és a nihilizmus (a gyenge ontológia, ill. egyáltalán a gyenge gondolkodás) között túlságosan nagy a hasonlóság – mondja az olasz gondolkodó –, hogy véletlen egybeesésről vagy pusztá gondolat-társításról beszélhetnénk¹³.

Vattimo a továbbiakban kifejti, hogy a gyöngé gondolkodás – mivel az objektív igazságok abszolút biztosításának a lehetetlenségét vallja – mozgási teret nyit a szeretet előtt, sőt egyenesen sürgeti ezt¹⁴. A gyenge ontológia ezért egy nem erőszakra épülő etika alapjait (*etica della non violenza*) fekteti le, amelynek a szeretet a mozgató rugója. A szeretetben ragadható meg a kereszténység lényege is, ezért az az irány, amely felé napjainkban tartunk, és amely a gyöngé gondolkodás alapjául is szolgál, Vattimo meggyőződése szerint, mélységesen keresztény. A szeretet elve a találkozási pont a nihilista módon értelmezett hermeneutika és a nyugati társadalom vallási hagyománya között.

Egy ily módon újra felfedezett keresztényég – Vattimo vallomása szerint – az a kereszténység, ahogyan az számára (és kortársai számára) a metafizika utáni korban megjelenik. Nem a kereszténység visszavonhatatlan és végérvényes látásmódjáról van tehát szó, mivel minden értelmezés, interpretáció – a hermeneutika elvei szerint – korlátolt, korhoz, időhöz kötött. Vattimo ezért az egész keresztény kinyilatkoztatást nem minden kor számára kötelező, végérvényesen lezárt, hanem egy mindig tovább történő eseményként fogja fel, amely szüntelenül új értelmezési horizontokat nyit. Ebből az okból kifolyólag saját álláspontját sem – mely szerint a szekularizáció az üdvtörténet tulajdonképpeni értelme – metafizikai kijelentésként kell értelmezni. A léttörténet gyengülésként való értelmezését és kapcsolatát a keresztény kinyilatkoztatással Vattimo „csak” a jelenlegi történelmi helyzetéből szemlélve véli ésszerűleg a legtarthatóbbnak¹⁵.

*

Kétségtelenül eredeti elgondolás a hermeneutika és a nyugat vallási tradíciójának összetartozását a vallási üzenet filozófiai szekularizálásaként bemutatni, de kérdéses, hogy Vattimo ezzel valóban a

¹² VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, 60.

¹³ VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, 65.

¹⁴ VATTIMO, *Interrogazioni sul cristianesimo*, 111; uő., *Oltre l'interpretazione*, 64.

¹⁵ VATTIMO, *Credere di credere*, 67 k.

kereszténység lényegét ragadja-e meg¹⁶, és nem sokkal inkább ezen vallás történelmi megjelenési formáját használja-e fel arra, hogy saját filozófiai álláspontjának vallásos színezetet adjon, és ezzel az általa képviselt „pensiero debole” irányzat igazolására további bizonyítékkal szolgáljon. Mivel a hermeneutika – ahogy az olasz filozófus saját, gyenge álláspontjával összhangban, megjegyzi – téziseivel végső soron nem annyira bizonyítékokra, hanem az ízlésre alapozva hozakodik elő,¹⁷ alig érdemes vitába szállni vele. Mégis szeretnénk néhány kritikai észrevételt tenni.

Figyelemre méltóak azok a passzusok, amelyekben Vattimo megpróbálja – a „metafizikai” értelemben fölfogott hit követőivel ellentétben – megmagyarázni, hogy hogyan értelmezi nem „realista” értelemben a Miatyánk szavait és egyáltalán a keresztény üzenetet¹⁸. A szeretetüzenet keresztény hirdetése – jegyzi meg Vattimo egyik cikkében – nem Jézus megtestesülésének történelmi tényére megy vissza, ill. a „történelmi” kifejezést nem annyira úgy kell érteni, mintha egy „valóságos” tényről lenne szó, mert csak annyiban beszélhetünk „történelmi” vonatkozásról, amennyiben ez az esemény saját egzisztenciánkra nézve hatástörténeti szempontból konstitutív¹⁹.

Ha a létet nem metafizikai, „reális” kategóriákban, hanem történés-ként, eseményként (*Ereignis*) gondoljuk el, nehezen magyarázható, hogyan és miért imádkozza Vattimo a Miatyánkot vagy a számára annyira kedves Zsoltárokat. (Megoldásként, kibúvóként) Vattimo úgy gondolja, hogy pontosan ez a nem teljesen racionalizálható momentum nyitja meg újra és újra a további szekularizáció lehetőségét. A metafizikai értelemben fölfogott értelem feloldódása azt a jelenti, hogy az ember életében a „mítosz” egy bizonyos fokig mindig meg fog maradni, amit nem föltétlenül kell racionális

¹⁶ Vö. ezzel kapcsolatban GILBERT, P. *Nihilisme et christianisme chez quelques philosophes italiens contemporains*: E. Severino, S. Natoli et G. Vattimo, in: NRT 121 (1999), 254–273; DOTOLO, C., *La teologia fondamentale davanti alle sfide del «pensiero debole» di G. Vattimo*, Roma, 1999.

¹⁷ Vö. VATTIMO, *Vocazione e responsabilità del filosofo*, Genova, 2000.

¹⁸ VATTIMO, *Credere di credere*, 78 k., 95 k.

¹⁹ Vö. VATTIMO, *Cristianesimo contro metafisica*, in: MicroMega Nr. 2/2000, 132–139 (különösen 139. o.).

fogalmakra lefordítani, mivel végsősoron magát az értelmet is szekularizálni kell²⁰.

Összefoglalva és a mondottakra visszapiillantva szeretnék rámutatni, hogy Vattimo meggyőződése szerint a gyöngé gondolkodás, a hermeneutika és a vallás között alapjában jó baráti viszony van, mivel ez a filozófiai álláspont, egy állítás és a vallási tapasztalat egy objektummal való, verifikálható egybeeséseként értelmezett igazságfogalomra irányuló kritikájával kihúzza a talajt a racionalista, empirista, idealista és marxista elutasító álláspontok alól²¹. Bár pozitíve *végsősoron* sem az egyik vagy másik vallási látásmód malmára nem hajtja a vizet, éppen a mindenfajta kizárólagosság igényének feloldásával teszi szabaddá az utat a vallások és mítoszok feltámadása előtt. A hermeneutika egy olyan negatív filozófia, amely lehetővé tesz egyfajta „pozitív” diskurzust a vallás, a mítosz, a költészet tartalmairól²².

Azzal, hogy a vallási, mitikus és költői beszédet „erős” igényeitől „megszabadította”, úgy véli Vattimo, hogy a gyöngé gondolkodást nem a hit, hanem a vallás szolgálatába állította. A hitbeli „ugrás” szükségességét kifejezetten elutasítja olyan „hitigazságok” értelmezésének esetében is, mint a bűn, a megváltás, a feltámadás, stb., mert ezek nélkül is megmagyarázhatóak, szekularizálhatóak. Ha szó szerint, azaz „realista” („erős”) értelemben értelmezzük a Szentírás szavait ezeknél a „hitigazságoknál” sokkal problematikusabbnak tűnik Jézus néhány olyan kijelentése, mint például: „ha a jobb kezed megbotráncoztat téged, vágd le azt és dobd el magadtól; mert jobb neked, hogy elveszen egy a testrészeid közül, mint hogy az egész tested a gyehennára jusson” (Mt 5, 30)²³. Az ily módon értelmezett filozófia tette lehetővé Vattimo számára, hogy Isten megtestesülését is filozófiai témaként tárgyalja.

²⁰ Vö. VATTIMO, *Credere di credere*, 97. A nihilizmus lényege F. De AGOSTINI olasz filozófusnő szerint is pontosan ebben ragadható meg: „Il nichilismo non è tanto l'esperienza della morte di Dio e del senso, ma piuttosto l'esperienza dell'inconcettuale che entra nel concetto, dell'extralinguistico che entra nel linguaggio, del limite della rappresentazione che viene rappresentato, del Creatore che diventa creato (detto, pensato, descritto), del nulla che viene detto, dunque reso oggetto di una predicazione ontologica (*Logica del nichilismo*, Roma-Bari, 2000.).

²¹ VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, 56.

²² VATTIMO, *Oltre l'interpretazione*, 57 k.

²³ VATTIMO, *Credere di credere*, 87 kk.

A gyöngé gondolkodás és a hermeneutika ereje kétségkívül abban rejlik, hogy *végssor*on nem megcáfолható²⁴, ami persze nem jelenti azt, hogy minden magyarázat egyformán lehetséges²⁵. Ezen filozófia-értelmezés szerint egy-egy álláspont „abszolút cáfolata” nem lehetséges (ill. „erőszakos” cselekménynek minősülne), csak egymás iránti tiszteletben gyökerező baráti párbeszéd jöhet szóba. Ilyen szeretetteljes légkörben szeretnénk most néhány további megjegyzést tenni.

*

A megtestesülés titkának „realista”, azaz „erős” értelmezésének esetében (azaz, ha az inkarnációt történelmi tényként fogjuk fel, és nem pusztán *hatástörténeti* szempontból közeledünk hozzá) a kereszténység egészen más perspektívában tűnik fel előttünk. Ha Jézus Krisztusban valóban Isten lett emberré, a megtestesülés következménye nemcsak Isten „szekularizációja” (evilágivá válása), hanem az ember és az egész teremtés (a teremtett világ) megszentelése, felemelkedése, „megerősödése” is. Ez a „hatás” azonban az inkarnáció hermeneutikai perspektívában történő magyarázatának esetében sem hagyható figyelmen kívül. Ezért joggal mutat rá a megtestesülés titkának erre az aspektusára egy másik olasz gondolkodó, S. Natoli²⁶, aki szintén szívesen választ keresztény hittitkokat filozófiai elmélkedése tárgyául. Vattimo csak a parabola egyik szárát, a fönről lefelé irányulót, tartja szem előtt. Isten emberré levése megszentelte az egész teremtett világot, fölemelte a bukott emberi természetet, és Jézus megváltó tettevel újra helyreállította a parabola másik, alulról fölfelé irányuló vonalát²⁷, ami által lehetővé vált az ember számára, hogy Istenhez emelkedjen. A megtestesülés ezen aspektusát is lehet szekularizálni, ha valaki Jézus megtestesülésének fölfelé irányuló vonalát az ember és a mindenség istenné válásaként értelmezi. Hasonló interpretáció nyomai, latens módon, végighúzódnak a modernkori nyugati filozófiai gondolkodás történetén Cusanustól kezdve, Giordano Brunon, Spinozán és Goethén át egész Nietzscheig. Natoli perspektívájában ez a látásmód

²⁴ Vö. BERTI, E. *La prospettiva metafisica tra analitici ed ermeneutici*, in: *Annuario di filosofia* 2000, Milano, 2000, 45–62.

²⁵ Vö. KRÉMER S., *Minden interpretáció lehetséges?* in: *Kellék* 18–19–20 (2001), 141–148.

²⁶ Vö. NATOLI, N., *I nuovi pagani*, Milano, 1995, 45 kk.

²⁷ Vö. a Filippi levél gyönyörű szép krisztológiai himnuszát: 2, 5–11.

bár nem vezet nihilizmusához, mégis egyfajta poszt-keresztény pogányságba torkollik²⁸.

Miért kellene azonban a megtestesülésnek ezt az aspektusát is szekularizálni? Ha pedig ezt tesszük – mert hittitkok csak így válhatnak filozófiai elmélkedés tárgyává –, jogos a kérdés: nem képzelhetőek-e el alternatívák, mint például a hagyományos lét-metafizika participatio-tana vagy/és más részesedés-elképzelések, amelyek a megtestesülés titkának jobb filozófiai „átírásai”? Platóntól kezdődően a patrisztikán és a középkori skolasztikán át egészen az újkorig húzódik az a vonal,²⁹ amely megerősíthetné ezt a feltételezést. A nyugati filozófia hajnalától kezdődően a részesedés (participatio), mindmáig talán nem kellően tisztázott, széleskörű fogalmát, elsősorban a „lényeg szerinti lét” és a „részesedés általi lét” megkülönböztetéssel élve a Teremtő és a teremtettség valóság közötti különbség megragadására alkalmaztak, amelynek azonban nemcsak protológiai (teremtéstani),³⁰ hanem krisztológia vonatkozásai is vannak. A legősibb keresztény hitvallások egyike így hangzott: *Deus homo factus est ut homo fieret Deus* (Isten emberré lett, hogy az

²⁸ Vö. NATOLI, S., *I nuovi pagani*, Milano, 1995, 46. uő., *Dio e il divino. Confronto con il cristianesimo*, Brescia, 1999.

²⁹ Vö. WEIER, W., *Sinn und Teilhabe. Das Grundthema der abendländischen Geistesentwicklung*, Salzburg, 1970. Kifejezetten Aquinói Szent Tamásra vonatkozóan vö. FABRO, C., *La nozione metafisica di partecipazione secondo S. Tommaso D'Aquino*, Milano, 1939.

³⁰ Különösen érvényes ez Aquinói Szent Tamásra, aki a platóni „participatio” fogalmát átértelmezetten felhasználja (S. Th. I q. 44 a I) a teremtés fogalmának tisztázására. Jäger P. röviden így foglalja össze a szenttamási gondolatot: „Isten, mint a lét egyetemes oka a teljes teremtményi létet adja. Ez nemcsak a dolog megelőző nemlétét, hanem mindennemű anyag hiányát is jelenti. A semmiből való létesítés pedig a teremtés. A teremtmény és a teremtő között ezen aktus által a részesedés (participatio) viszonya jön létre, amely semmi esetre sem jelenti azt, hogy a teremtmény Isten része, hanem azt jelenti, hogy létét Istentől kapja. Véges, korlátozott módon valósul meg benne a tökéletesség, amelynek Isten abszolút fokban a birtokosa, és a teremtmény létrehozásával semminemű immanens változást nem szenved” (Jäger P., *Filozófiatörténet*, Szeged 1991, 90). A Campodonico, a szenttamási tanok avatott ismerője, az *Integritas, Metafisica ed etica in San Tommaso* (Firenze 1996) c. könyvében a „participatio” fogalmának szentelt fejezetnek az „Il valore del creato” (A teremtettség értéke) címet adja, kiemelve a fennebb általunk is hangsúlyozni kívánt gondolatot, mely szerint nemcsak a megtestesüléssel, hanem már a teremtetssel kezdődően beszélünk kell, a teremtettség világ „megszenteléséről” és nem pusztán Isten „önkiüresítéséről”.

ember Istenné legyen).³¹ Isten a Megtestesülés által *részese* lett az emberi természetnek, lehetővé téve, hogy az ember az Isteni természet *részesevé* váljon. A kereszténység ezen kulcsfontosságú tételében döntő szerepe van a részesedés gondolatának, ugyanis – ahogy F. Varillon többször is kifejezetten hangsúlyozza – „Ami Isten természete révén, mi részesedés útján válunk azzá.”³²

A hagyományos létmetafizika „elhalálozásának” következtében a részesedés fogalma sem áll ma az érdeklődés középpontjában. Igaz lehet sokak megállapítása, mely szerint e filozófiai iskola „meghalt” – (vagy talán, Nietzsche nyomán, találóbbr lenne azt mondani: megöltük?), de – ha már valaki a kereszténységet egy filozófiai álláspont „átírásként” igénybe veszi – nem lenne szabad figyelmen kívül hagynia, vagy alábecsülnie, a kereszténység másik nagy hittitkát, Jézus halálát és feltámadását. Vattimo ezt teszi, mert Jézus élete ezen eseményének keresztény értelme nem egészen illik az ő „átíratába”. A hagyományos létmetafizika jelenlegi gyengélkedésé-nek, halálának és feltámadásának (P. Wust egyik könyvének címével élve *A metafizika feltámadásának*) megtalálhatnánk interpretatív megfelelőjét a kereszténység ezen hittitkában, amelynek Vattimo nem tulajdonít különösebb jelentőséget (mivel – véleménye szerint – a megtestesülés a keresztény kinyilatkoztatás egyetlen nagy paradoxonja és botrányköve³³), mint Isten győzelmének a jelét a gyöngeség fölött. A metafizika feltámadására, újraéledésére várva feltehetően érdekes és érdemes lenne a *participatio*- és különféle részesedésestanok hermeneutikai perspektívában történő újrafogalmazá-sán elgondolkodni. Vattimo nem zárja ki (hermeneutikusként nem is teheti) annak a lehetőségét, hogy a jövőben a kereszténység más (plauzibilisebb!) filozófiai „átírása” fogalmazódik meg. A fentiekben, a sejtés erejéig fölvetett gondolat, talán egy járható útnak bizonyulhat e tekintetben.

Befejezésül L. Ferry egyik élesszemű meglátására szeretnék utalni. Korunk társadalmát, nagyon találóan és nehezen kétségbe vonható argumentumokra támaszkodva, két tendencia – az isteni szekularizációja és az emberi megistenítése – találkozása eredményeként

³¹ Vö. VARILLON, F., *A hit öröme az élet öröme*, Bp. 1998, 15.

³² Vö. VARILLON, 22, 138. A szerző a keresztény hagyományra támaszkodva ezt a folyamatot „divinizációnak”, vagy „deifikációnak” nevezi (a fogalmak bővebb kifejtése főleg a 18 kk. oldalakon).

³³ Vö. VATTIMO, *Credere di credere*, 50.

jellemezni³⁴. Bár igaz, hogy a keresztény üzenet napjainkra nagyrészt szekularizálódott (Vattimo), és ezért a poszt-keresztény pogányság megjelenési formájaként tekinthető (Natoli), de éppen ez a történelmi helyzet nyújt jó lehetőséget az alapvető keresztény üzenet – Isten megtestesülésének és az ember Istenné válásának (divinizációjának) – nem szekularizált értelmének bemutatására, a ma emberének érzésvilágához való közelhozására. Ez ma nemcsak a teológia keretein belül, hanem – a hermeneutika adta lehetőségeknek köszön-hetően – a filozófia eszközeinek segítségével is lehetséges. A „gyöngé gondolkodás” nyújtotta, mindmáig jobbra kihasználatlan, eséllyel élve – adott esetben a fennebb említett hagyományos létmetafizika *participatio*-tanának hermeneutikai perspektívában történő „átírásával” – lehetőség nyílt a keresztény hittitkoknak az ember életére gyakorolt (az olasz filozófus szókészletével élve) hatástörténeti, ha nem is „történelmi” vonatkozásainak figyelembevételével (amelyről azonban a teológia nem mondhat le) korunk nihilista magyarázataira alternatívát nyújtani. A gyöngévé lett értelem így jó szolgálatot tehet nemcsak a kutató ember igazságkeresésének, hanem a keresztény örömhír terjedésének is.

³⁴ FERRY, L., *Al posto di Dio. Il bisogno del sacro nel sentire contemporaneo*, Piacenza, 1997.

BARA ZOLTÁN

ÓRIGENÉSZ APOKATASZTASZISZ-TANA ÉS TEOLÓGIAI HATÁSTÖRTÉNETE NAPJAINKIG

Origene, il grande teologo alessandrino del III. secolo pare lasciare spazio alla teoria, di matrice prevalentemente stoica, cioè della restaurazione – al termine del ciclo di questo mondo – della condizione originaria di beatitudine delle anime. Paiono speculazioni eccessivamente debitorie di concezione filosofiche allora correnti?

Qumunque si afferma in una delle pagine più belle del trattato *Sui principi*: "Pertanto grazie alla continua opera del Padre del Figlio e dello Spirito Santo attraverso i singoli gradi di perfezione ci è data possibilità di contemplare alla fine la vita santa e beata. Quando a questa saremo riusciti ad arrivare dopo molto lottare, vi dobbiamo persistere, sì da non aver mai sazietà di quel bene; ma quanto più attingiamo da quella beatitudine, tanto più deve dilatarsi ed aumentare in noi il desiderio di essa, mentre con sempre maggior ardore e capacità aderiamo al Padre al Figlio e allo Spirito santo. Se poi talvolta qualcuno di coloro che sono arrivati al grado più alto di perfezione è preso da sazietà, io credo che non in decadenza avviene a poco a poco e gradatamente, ed essa non è radicale e irrevocabile, ma è sempre lasciata la possibilità di volgersi indietro, tornare alla propria condizione e ristabilire ciò che per negligenza era stato perduto".¹

Tentando un bilancio della vita e della teologia escatologica del grande teologo alessandrino del III. secolo Origene – in questo brano si cerca di presentare l'evoluzione del concetto del apokátastasis fino ad oggi – notando e spuntando in speciale sul tema oggi arcusato della bontà di Dio di Hans Urs von Balthasar e Teilhard Chardin, il tema di Endentscheidungshypothese di Boros László e sul tema ancora sempre da tanti disputata del libero arbitrio.

A jelen munka célja, hogy bemutatást adjon Órigenész (Ὠριγηνῆς) annyit vitatott apokatasztaszisz-tanáról és tan különféle értelmezéséről. Az ókeresztény teológiai gondolkodással és irodalommal foglalkozó tudósok nagyjából egyetértenek abban, hogy Órigenész emelte fel a keresztény oktatást a korabeli magaskultúra szintjére, ő a szövegkritikai megalapozottságú szentírástudomány kezdeményezője, a rendszeres teológia megteremtője, az apologetikai irodalom legérettebb és legtárgyilagosabb művelője, valamint a szentírás-magyarázat legnagyobb hatást gyakorló mestere. Jelentőségét így jellemzi *Hans Urs von Balthasar*: „Az ő szelleme uralja a patrisztika korát, a középkort és továbbra is – bár rejtetten –, jelen van mindenütt.”²

¹ RIZZI, Marco, *La scuola alessandrina: da Clemente a Origene*, in: Dal COVOLO, Enrico (a cura di), *Storia della Teologia, 1 dalle origini a Bernardo di Chiaravalle*, Edizioni Dehoniane Bologna, 1995, 117.

² BALTHASAR, H. U. von, *Espirit et Feu*, Párizs 1959, I., 1–16.

Órigenész ezernyolcszázhusz éve, 184/185 körül született Alexandriában. Az alexandriai iskola egyik legkiemelkedőbb korai teológusa. Senki nem tagadja személyének és hatásának nagyságát. Melléknevén: Adamantiosz (Ἀδαμαντιος), Gyémántkemény, szószerint: Fékezhetetlen.³ Nehéz azonban elgondolni, hogy valójában viselte ezt a nevet: „Acélemler, Gyémántkemény, Fékezhetetlen.” Vagy a kortársai, vagy az utókor jellemezte őt ily módon. A névadás mindenesetre Órigenész személyiségének fő jellegzetességét tükrözi, amelyet környezete azonnal észrevett. Ez megnyilvánult lelki erejében, hatalmas munkabírásában, amely kora ifjúságától jellemzi őt olyannyira, hogy Euszébiosz az Írások túlzott tanulmányozásában túlzott buzgóságról tesz említést. Teljesen a szellemi és apostoli munkára szánta el magát oly módon, hogy tanítása és élete mindig összhangban volt. Csak Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás mérhető hozzá.⁴ Mégis tizenhatal évsszázad alatt a keresztény gondolkodástörténet legellentmondásosabb egyénisége lett.

Órigenész hatása a ókeresztény korra

Életéről⁵ Euszébiosz Egyháztörténetének hatodik könyve számol be. Levelei, sajnós, elvesztek, de Euszébiosz életrajzában bőségesen

³ KRÁNITZ M., *Órigenész élete és az Órigenész-kutatás*, Budapest 1995, 17.

⁴ BALTHASAR, 18.

⁵ Apja Leonidasz, 201/202-ben halt vértanúhalált Septimius Severus (193–211) uralkodása idején. Filozófiai ismereteit az újplatonikus Ammoniosz Szakkasz iskolájában szerezte. A filozófusok gondolatait felhasználta, de magát soha nem kötelezte el mellettük. Démetriosz püspök kérésére 217-ben megalapítja az alexandriai katekétá iskolát (Didaskaleion). Itt Órigenész később felsőfokon filozófiát, teológiát és szentírásmagyarázatot adott elő. 231-ben a palesztinai Kaiszareiaiba költözik, és ott folytatja tanítói munkáját. Egy gazdag gnosztikus, Ambrósiosz, megtérése után hálából hét gyorsíró, ugyanennyi másolót és szépíró bocsátott Órigenész rendelkezésére, akik felváltva írták előadásait. Pappá szentelése miatt püspöke, Démetriosz (mivel tudta nélkül történt) kiközösíti az alexandriai egyházból. A Decius-féle keresztényüldözés alatt börtönbe vetették. Az ott elszenvedett kínzásokba halt bele 254-ben Tíruszban. Hihetetlenül termékeny szerző. A bibliai szövegtanulmányozás terén időtálló a Hexapla c. munkája. A hat oszlop: 1. héber szöveg, 2. héber szöveg görög betűs átírásban, 3. Aquila ford., 4. Szümmakhosz, 5. Septuaginta, 6. Theodotion ford.. Jeromos még látta és használta a később elveszett egyetlen példányt. Exegetikai munkái: scholiák, homiliák, kommentárok. *Apologetikai művei* közül: Kelszosz ellen. *Pasztorációs, gyakorlati írásai*: Az imádságról, Buzdítás a vértanúságra, A hűsvétről. *Dogmatikai főműve*: Az alapelvekről (De principiis), még Alexandriában írta négy könyvben: 1. Isten, az Atya, Fiú és Szentlélek, az angyalok; 2. A világ és az ember, a bűn és a megváltás az Ige megtestesülése révén, a feltámadás és az örökélet; 3. a testlélek egysége, az akarat-szabadság, a morális alapelevei, az apokatasztaszis: mindenek

felhasználta ezeket. Órigenész életét apja vértanúsága egy életen át elkíséri, és ez a példa szüntelen hősiességre szólítja. „Semmit sem használ nekem, hogy vértanú apám van, ha nem élek helyesen, s ha nem mozdítom elő vértanúságának tiszteletét és azt a hitvallást, amely őt oly kiválóvá tette Krisztusban.”⁶ Alexandriában bontakozik ki a gondolkodás új irányzata a 3. század első felében, a neoplatonizmus, amely egyúttal az ókori gondolkodás végét jelenti. Ennek az irányzatnak a vezető egyénisége Plótinosz. Párja a kereszténységben Órigenész, akinek a hatása végigvonul a későbbi görög teológián. Vele valami új kezdődik a kereszténység történetében. Mivel Órigenész, mint előbb láttuk, a görögöktől vette, amit tanított, gyakran kapott szemrehányást: „Ám bárki azok közül, akik most fejtegetéseimet hallgatják, jártas a profán irodalomban, talán azt mondhatná: Amiről beszélsz, azt tőlünk kölcsönzöd, az a mi műveltségünk tudománya. Az ékesszólás, amellyel bizonyítasz és tanítasz, a miénk. És vitába szállnak velem, mint az a bizonyos filiszteus, aki így szólt: te az én földemen ástál kutat, – és jogosan véli, hogy a sajátját követeli vissza.”⁷

Ma már az is állítható, hogy a görög bölcelet nagyjait: Plátont⁸ és Arisztotelészt⁹ is szívesen használta. A *Peri Arkhón* I. könyvének előszavában rögzíti a főbb tanokat, a *traditio apostolica* téziseit:

helyreállítása Krisztusban. Órigenész ez utóbbi munkája csak Rufinus átdolgozott fordításában van meg, az eredeti Justinianus császár rendeletének áldozatául esett. E rendelet értelmében Órigenész műveinek nagyrésztét megsemmisítették. Euszébiosz történetíró ezernél több írásáról tudott, Szent Jeromos jegyzéke 800 munka címét tartalmazza. Csak a fordításoknak köszönhetően ismerjük Máté-kommentárja 25 kötetének 5 könyvét, a 32 kötetnyi János kommentárból 8-at, a Római levél 15 kötetes kommentárjából 10-et s az Énekek-énekéhez fűzött magyarázatainak első 4 kötetét. A fordításokban fennmaradt munkái alapján ma azonban nehéz teljes képet alkotni Órigenész felfogásáról, melyet sohasem foglalt rendszerbe. Mindemellett teológiája és módszertana hosszú évszázadokig meghatározta a keresztény gondolkodást.

⁶ ORIGENE, *Homélie sur le Levitique*, XI, 3 in: *Omelia XVI su Geremia: l'esegesi spirituale come percorso ascetico in „Omelia su Geremia. Lettura origeniana”*, Biblioteca di Scienze Religiose 165, LAS Roma 2001, 63–88.

⁷ EUSZÉBIOSZ, *Egyháztörténet* (ford. Baán I.), in: *Ókeresztény Írók IV.* (szerk. Vanyó), SztIT., Bp. 1982.

⁸ Vö. RIEDWEG, C., *Mysterienterminologie bei Plato, Philon und Klemens von Alexandrien*, Berlin 1987; MERKI, H., *Homöiosis theo. Von der Platonis Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa*, Freiburg 1952; BURKERT, W., *Antichi culti misterici*, Bari, 1989.

⁹ Hogy ez így van, azt egy példán szeretném bemutatni éspedig egy szövegpárhuzam kiaknázásával, mely Órigenész Jánosevangélium kommentárja és Arisztotelész

Második Analitikája között mutatható ki. A János-evangélium prológusának „arkhé”, „kezdet” szavát kommentálva Órigenész a következőket mondja: „A tanulás értelmében is van kezdet... A tanulás kezdete kettős, egyrészt természet szerint, másrészt hozzánk képest kezdet. Krisztus kapcsán ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy természet szerint istensége a kezdete, hozzánk képest pedig, akik a vele kapcsolatos igazságból az ő nagysága miatt nem vagyunk képesek kiindulni, embervolta a kezdet.” E megfogalmazás szinte rimel Arisztotelész Második Analitikájának szavaira: „Kétféle értelemben korábbiak és ismertebbek a dolgok, hisz nem ugyanaz természet szerint korábbinak lenni és hozzánk képest korábbinak lenni, illetve ismertebbnak lenni és számunkra ismertebbnak lenni. A hozzánk képest korábbit és ismertebbet az érzékeléshez közelebbinek mondom, az abszolút értelemben vett korábbit és ismertebbet pedig a távolabbinak.” Itt most Arisztotelész tudományelméleti kiindulópontjával van dolgunk, amely tanítása egészét alapjaiban határozza meg. A bizonyítatlan alapelvekből kiinduló bizonyítás teóriáját kifejezett formájában találjuk meg az *Analytica Posteriora* I. könyvében. Arisztotelésznel az első elvek bizonyítatlanok, mégis inkább ismertek, mint a belőlük folyó következmények. A Stagirita gondolatmenete a következő: Minden tanítás vagy tanulás korábbi ismeretekből indul ki. Két értelemben szükséges az előzetes ismeret: a) a tény ismerete (az, hogy létezik a szóban forgó dolog), b) a terminus jelentésének ismerete. A bizonyítás (*apodeixis*) vagy tudomány (*episztiémé*) olyan szillogisztikus eljárással történő ismeretszerzés, amely tudományos ismeret eredményez. A szillogisztikus formán túl a további követelményei vannak: a) igaz, b) első, c) közvetlen, d) ismertebb, f) korábbi, g) a konklúzióra nézve okszerű állításokból kell kiindulni, amelyek bizonyíthatatlanok, s mégis inkább ismertek, mint a következmények. Kétféle értelemben beszélünk arról, hogy inkább ismertek a premisszaként szolgáló állítások: a) természettől fogva; ezek a legáltalánosabb elvek, amelyek az érzékelésünktől a legtávolabb vannak, b) hozzánk viszonyítva; amik a legközelebb vannak az érzékelésünkhöz, tehát a konkrét egyedek. Jóllehet az első elveket hinnünk kell, Arisztotelész legtöbbször a „pisztisz” igei alakjait használja (*piszteuein*) és mindig a „tudni” (*eidenai*) fogalmával kapcsolja össze. Az első elveket kutató ész, intuíció egy külön lelki képesség, amely ismeret-elméletileg alapvetően különbözik a hittől. A Második Analitika-beli „*piszteuein*” tehát mintegy feloldódik a tudásban, s csupán a tudott tudott-voltában való meg-győződés megerősítésül szolgál. Ezt a gondolatmenetet „hangszereli át keresztény tónusba” Alexandriai Kelemen, s végső tudományelméleti konzekvenciáit Órigenész vonja le, amikor az első szisztematikus keresztény teológiai mű, a *Peri Arkhón* programját bemutatja annak bevezetésében. A hozzánk képest első illetve korábbi jelenti azon tételek összességét, melyek kiindulópontot képeznek a hit számára, azonosak a fő keresztény tanokkal, a hagyomány szentesítette őket, ugyanakkor mindig magyarázatra szorulnak. Esetünkben az Apostoli Hitvallás ez a Credo, amelyhez Órigenész mint alapokhoz ragaszkodik. Nevezhetjük axiómáknak is a meghatározó tanítások tételait. Szükségtelen ehelyütt szigorúan kidolgozott elméletet felállítani, számunkra az az órigenési nyilatkozat a fontos, hogy a traditio apostolica kijelentéseiből, mint „...elemekből és alapokból kiindulva kell elrendeznünk és rendszeres egészzé formálnunk mindezeket, hogy világos és szükségszerű tételek segítségével kutathassuk az egyes dolgok igazi mibenlétét, s mint mondtuk, egyetlen egészt alkossanak a példák és állítások, melyek egyrészt a Szent Írásokban találhatók, más részük pedig a logikai következtetésből és helyes észhasználatból adódik.” Az „elementa” illetve

1. Egy az Isten a Teremtő, aki mindenekeket teremtett.
2. Ő a semmiből-teremtés pillanatától fogva minden igaz ember, Ádám, Ábel, Szté,
3. Énosz, Hénok, Noé, Sém, Ábrahám, Izsák, Jákób, a tizenkét pátriárka, Mózes és a próféták Istene.
4. A végső időkben elküldte Fiát, Jézus Krisztust, hogy minden embert magához hívjon.
5. Az egy, jóságos és igazságos Isten adta a törvényeket, prófétákat, az evangéliumokat, az apostolokat, Ő az Ó- és Újtestamentum Istene.
6. Jézus Krisztus az Atyától született minden teremtmény előtt, maga is részt vett Atyájával együtt a teremtésben.
7. A végső időkben kiűresítette magát, emberré lett, a Szűztől és Szentlélektől születve is Isten maradt.
8. Valóságos szenvedések során valóban meghalt, föltámadt, föltámadása után érintkezett tanítványaival és fölvetetett a mennyekbe.
9. Az Atyához és a Fiúhoz társul dicsőségben és méltóságban a Szentlélek, aki minden szentet, prófétát és apostolt inspirált.
10. A lelkek szabad akarattal bírnak, önálló létük van, kimúlván a világból érdemeik szerint lesz részük az örök élet boldogságában vagy a szenvedésben.
11. Léteznek jó angyalok és ördögök.

„fundamenta” kifejezések a tudományos elmélet, az episztémé kétségbevonhatatlanul bizonyos kiinduló állításait jelentik, azonosak az arisztotelészi tudományos bizonyítás bizonyítatlan kiindulópontjaival azzal a különbséggel, hogy amíg a Stagiritánál ezek a kiindulópontok természettől fogva elsők, mint princípiumok, vagy hozzánk képest elsők, mint érzékelt individuális objektumok, addig Órigenésznél a sugalmazott Szentírás és az Apostoli Tradíció Hittételei. A teológiai episztémé axiómái a Hagymány által szentesített s az Írásokban föllelhető legfőbb eszméket kifejező tételek. A tudomány eljárása a következő: felmutatja, hogy ezek a tételek ténylegesen benne vannak a szövegekben, továbbá feldolgozza a szentírási corpusban illetve az azon kívüli felhasználható szövegeket, melyeket mintegy a tudomány körének egészét jelentő tényanyagként kezel. Ez a feldolgozás két összetevő, az interpretáció és a „logikai következtetés és helyes észhasználat” egyidejű figyelembevételével történik. Előbbivel kapcsolatban Órigenész részletes exegetikaelméleti értekezést nyújt a Peri Arkhón IV. könyvében. Az utóbbi mibenléte is világos: azokról a gondolati eljárásokról és következtetési formákról van szó, amelyeket a görög filozófiai és tudományos magaskultúra megengedettnek tekintett. Egy szóval Órigenész korának tudományait jól ismerte és fel is használta. Vö. VANNIER Marie-Anne, *Crearea în viziunea Sfinților Părinți*, in: *Colecția sfinții părinți pe neîtelesul tuturor 1. Crearea*, Anastasia București 2003, 5–21; Vö. SOMOS Róbert, *Origeniana*, (é. n.), www.lib.pte.hu/~jaksaklimokonf.html, (2004, május 24). Lásd még bővebben: RIZZI, 81–119.

12. A világ a teremtés által lett, időben kezdődött léte, és meg is fog semmisülni.

13. A Szentlélek inspirálta szentírási szövegeknek van a nyilvánvaló értelmén kívül egy rejtettebb, csak kevesek által megragadható jelentése.

Mindemellett ugyanazon művében egy nem-ortodox eszkatológiai gondolat is szerepel. Hellenista vagy más gnosztikus tanítás hatása alatt állt Órigenész? – a kérdés ma még megválaszolatlan: „*A világ vége és beteljesedése akkor fog elkövetkezni, amikor ki-ki érdemei szerint megbűnhődik vétkeiért, s csak Isten ismeri azt az időpontot, amikor mindenki elszenvedi azt, amit megszolgált. S mivel mint mondtunk, e bukás, melynek során elvesztik eredeti állapotukat, a szándékoknak és cselekedeteknek megfelelően sokféle, mivel, tehát van aki kevésbé, van aki nagyon mélyre alacsonyodik, az isteni gondviselés ítéletének igazságossága abban áll, hogy a mozgások különbözőségének megfelelően úgy ér el mindenkit, ahogy az hanyatlásával vagy emelkedésével megérdemli. Vajon azokból a rendekből, akik az ördög fejedelemsége alatt élnek és gonoszságának engedelmeskednek, néhányan megtérhetnek-e valaha a jövőendő korokban a jósághoz, minthogy van bennük szabad akarat, vagy pedig az állandó és beléjük rögződött gonoszság a megszokás révén egyfajta természetükké válik-e? Véleményem szerint mindebből világosan következik, hogy minden értelmes lény átmehet az egyik rendből a másikba, mindegyikből eljuthat mindegyikbe, hiszen szabad akaratánál fogva szándékainak és tetteinek megfelelően képes a tökéletesedésre és a romlásra. Ég és föld megújulása, a világ formájának átváltozása kétségekívül azok kedvéért történik, akik a fent jelzett úton haladva ama boldog végre törekcszenek, amelynek az ellenségeket is alá kell vetni, s amelyben Isten lesz minden mindenben.*”¹⁰

A keresztény ókor véleménye

Jean Daniélou például így emlékezik meg a hellenizmus jó hatásáról, amikor a nagy ortodox teológust, Florovszkijt idézi: „A

¹⁰ ÓRIGENÉSZ, *A Principiumokról*, in: *Az isteni és az emberi természetéről* (Vidrányi, K. szerk.), Bp. 1994, 123–128. Összefüggő részek: ÓRIGENÉSZ, *Első homília a Genezis könyvéről*, 15–16. A homília magyar fordítását Heidl György tette közzé: *Magyar Filozófiai Szemle* 1997., (41) 1–2., 337–355.; uő. *Órigenész és Ágoston a Hexaemeronról*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1997. (41) 1–2. 130–137.; Polémikus hangvételű: PERCZEL István, *Atyák vagy eretnekek?* in: *Egy patrisztikus szöveggyűjtemény*, <<http://www.c3.hu/scripta/buksz/98/1/07percz.htm>> (2004. május 19)

hellenizmus örökös jellegzetesség az Egyházban, melynek a szövetébe teljesen beépült, mint a keresztény lét állandó jellemvonása. A hellenizmus az Egyházban nem pusztán csak egy állomás. Amikor a teológus úgy gondolja, hogy a görög formákat már túlhaladtuk, ez egyszerűen azt jelenti, hogy kilépett a közösség ritmusából. A teológia csak a hellenizmusban lehet katolikus.”¹¹

Szent Jeromos így dicséri Órigenész felkészültségét: „halhatatlan tehetségéről nem hallgathatok, arról, hogy dialektikát, aritmetikát, zenét, grammatikát, a filozófia minden egyes irányzatát és a retorikát úgy megtanulta, hogy a profán irodalom legjelentősebb képviselőit ismerte és magyarázta is nap mint nap.”¹²

Tény, hogy Órigenész helyesnek tartja a világi tudományokkal való foglalkozást, mivel ezek gyümölcseivel a kételkedőket meggyőzhetjük és így befogadhatják Krisztus igazi filozófiáját. A filozófiát nem úgy mutatja be, mint a görögökkel kötött szövetséget, és fenntartásai vannak az általa hozott „üdvösséggel” szemben is. A filozófia tanulmányozásának alapvető célja a keresztény filozófia, vagyis a teológia megalapozása. Minden teológiai megalapozás a Szentírással kezdődik. Az Írásoknak többféle értelme van.¹³

¹¹ DANIELOU, J., *Essai sur le mystère de l'histoire*, Párizs, 1982. 45. Vö. uő. *Messaggio evangelico e cultura ellenistica*, Bologna 1975, 486–488.

¹² EUSZEBIOSZ, *Egyháztörténet* (Ókeresztény Írók IV. kötet), Bp. SZIT., 1982.

¹³ Órigenész a *Peri Arkhón* 4. könyvében a szövegek háromféle értelmét különbözteti meg: „Ahogy ugyanis az ember testből, szellemből és lélekből áll, ugyanúgy az Írás is, amely Isten rendeléséből adatott az emberek üdvözülésére.” (4, 12, 4.). Eszerint a jelentésnek három rétege van, vagy lehet, testi (szó szerinti, történeti értelem), lelki (*pszükhikosz*) és szellemi (*pneumatikosz*). Órigenész testi értelmén a szöveg közvetlenül megragadható jelentését érti, szellemin a misztériumok, a láthatatlan szellemi, isteni valóságok megvilágosodását. A lelki értelem mibenléte nem eléggé világos nála. A három jelentéssík megfelel az üdvtörténetként felfogott történelem három nagy szakaszának: a testi értelem Krisztus eljövetele előtt élt emberek számára volt érvényes; a lelki a Krisztus első és második megjelenése közötti korszak emberei számára (a végidőig, th. a jelenben is); a szellemi a jövőben, azok számára, akik Krisztus második eljövetele után élnek majd. Ugyanakkor megfelel ez a háromféle értelem az ember belső állapotának, fejlődésének is, mert mindig voltak és vannak, akik e téren megelőzik korukat, illetve akik elmaradnak attól. Tehát a múltban (a testi értés szakaszán) is voltak szellemi értékkel bíró emberek (a próféták, Dávid stb.), és a jelenben (a lélek korában) is vannak, akik csak az Írás közvetlen, szó szerinti értéséig jutnak el. Máskor viszont Órigenész, és követői még gyakrabban, egy szövegnek négyféle értelmet tulajdonítottak: 1) a *sensus literalis* vagy *historicus*, a szó szerinti vagy történeti értelem. A szövegnek ez a közvetlenül érthető jelentése az alapja az átvitt jelentéseknek; 2) a *sensus allegoricus*, az allegorikus jelentés (nem tévesztendő

Az egész világ csodálattal adózik a hatalmas gondolkodónak, de a 4. században elkezdődnek az első jogos támadások. Ennek ellenére a korszak nagy doktorai kitartóan olvassák Órigenészt. Fenntartásokkal élnek, de úgy tekintik őt, mint aki „a mindannyiunkat ösztökélő kő” (*Nazianzoszi Szent Gergely*) és „az Apostol után az Egyházak mestere” (*Vak Didümosz*). Szent Athanasziosz az ariánusok ellen használja fel írásait. Nagy Baszileiosz és Nazianzoszi Gergely az ő nyomdokain alkotják meg a Philokáliát. Nüsszai Szent Gergely pedig lelkiségének örököse. Didümosz kommentálja a Peri Arkhont. Szent Ambrus és más nyugati atyák rendszeresen idézik. A 4. században kezdődik az órigenista vita. Szalamiszi Epiphániosz elítéli és szembe fordul János jeruzsálemi püspökkel, aki az órigenista szerzeteseket támogatta.

Az 5. egyetemes (konstantinápolyi) zsinat hivatalos megnyitása előtt Justinianus benyújtott az összegyűlt püspököknek egy levelet tizenöt anathémával. Ezen elítélő és kizáró tételek nem szerepelnek a zsinat hivatalos aktáiban. Amikor Justinianus Vigilius pápa beleegyezése nélkül megnyitotta a zsinatot, Órigenésszel csak annyiban foglalkoztak, hogy nevét beillesztették a tizenegyes kánon eretnek listájába.¹⁴ Órigenész neve nem szerepel a császár homológijában, az elítelt tételek vázlatában, sem Vigilius pápa levelében, aki bezárás után megerősítette a zsinatot. A tizenegyes kánon nem azt jelenti,

össze az egész módszer elnevezésével). Akkor kapjuk meg, ha a szöveget a hitben Krisztusra, ill. a megváltás eseményeire vonatkoztatjuk; 3) a *sensus moralis*, az erkölcsi értelem a hívő élet valamely törvényszerűségét, magatartási szabályát mutatja meg; 4) a *sensus anagogicus*, az ún. „felfelé mutató értelem”, amelyet olykor *sensus rationalis*nak, logikai értelemnek is mondanak, az isteni gondolkodásnak az emberi rációtól eltérő logikájába és Isten létrendjébe, az örök élet természetébe nyújt betekintést. Vö. SIMONETTI, M., *Lettera e/o allegoria. Un contributo alla storia dell'esegesi patristica*, Roma 1985, 13–16 ssk. valamint DAWSON, D., *Allegorical Readers and cultural Revision in ancient Alexandria*, Berkeley-Los Angeles 1992.

¹⁴ „Ha valaki nem ítéli el Areioszt, Eunomioszt, Makedonioszt, Apollinarioszt, Nesztorioszt, Eutükhészt és Órigenészt istentelen írsaikkal együtt és az összes többi eretneket, akiket a szent, egyetemes és apostoli Egyház, valamint a fent említett négy szent zsinat elítelt, továbbá mindazokat, akik az előbb említett eretnekekhez hasonlóan gondolkoztak vagy gondolkoznak, és mindvégig kitartanak önnön istentelenségükben, az ilyen ember átkozott legyen!” előzményeit. Vö. DENZINGER–SCHÖNMEITZER, A., *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Editio 35–36., Romae, 1976.; Magyarul: FÍLA B.–JUG L. (szerk.), *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Kisterenye–Bp. 1997, 119.

hogy Órigenész valóban eretnek, mégis ennek köszönhető, hogy az eredeti órigenészi mű nagy része megsemmisült.

Órigenész hatása a középkorban, a reneszánszban és az újkorban

Gondolatának elemei megtalálhatók a középkori teológiában. Rengeteg szerző használja fel műveit (*Clairvaux-i Szent Bernát, Ailred cisterci apát, Petrus Lombardus* stb.). Az utóbbi gyakran idéz tőle, de véleményét általában tévesnek ítéli, mivel Szent Ágoston ezt mondta. Világosan kitűnik Órigenész kétes helyzete: ritkán olvassák, óvatosan idézik. Szent Bernát, amikor előszeretettel felhasználja, páratlan tisztánlátásról tesz tanúbizonyságot.

A reneszánszban „Erazmusszal kezdődik – úgyszólván – Órigenész felmagasztalása.”¹⁵ A reneszánsz korban Firenze, Velence és Róma humanista környezete adta a 15. század második felétől Órigenész csodálóit és feltámasztóit: *Matteo Palmieri, Leonardo Datti, Pico della Mirandola*. Mirandolat műveiben erősen foglalkoztatta az a kérdés, hogy Órigenész üdvözült-e, vagy elkárhozott. Nem tudta összeegyeztetni a már a középkorban is annyira olvasott homíliák misztikus mélységét és Krisztus szeretetét a Szent Jeromos és mások által képviselt eretnek vádakkal. *VIII. Ince* elítélte Pico della Mirandolát, akinek tizenhárom téves tanítása közül a hatodik így hangzik: „értelmesebb azt hinni, hogy Órigenész üdvözölt, mint azt, hogy elkárhozott.”¹⁶ Áttanulmányozta az összes fellelhető órigenészi művet, és ennek ismeretében mondta a sokszor a szemére vetett híres mondasát: „Több keresztény filozófiára tanít egy oldal Órigenésztől, mint tíz Ágostontól.”¹⁷ Minden esetre Órigenész személye és hatása valamilyen formában szüntelenül a felszínre kerül, és így minden kor szembesül vele. Bár a reneszánsz idején tisztelete megnövekedett, személye a teológusok és a történészek között továbbra is az ellentmondás jele maradt.

Főként a 19. században került újra előtérbe, és ekkor adnak ki új tanulmányokat életművéről. Főként *Harnack* dogmatörténetének első kötete foglalkozik vele, és lendíti előre a kutatást, bár Órigenészben inkább a görög filozófust látta, mint a keresztény teológust.¹⁸ *Völker*

¹⁵ GODIN, A., *Érasme lecteur d'Origène*, Genève 1982, 245.

¹⁶ CROUZEL, H., *Bibliographie critique d'Origène*, Steenbrugge 1971, 79.

¹⁷ Uo. 88. Vö. JUNOD, E., *Des Apologetes a Origene: aux origenes d'une forme de "theologie critique"*, in: *Revue de theologie et de philosophie* 121 (1989) 164.

¹⁸ HARNACK, A. von, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* 1, 650–697. Vö. LUBAC, H., de, *Storia e Spirito. La comprensione della Scrittura secondo Origene*, Roma 1971.

teljes tudatossággal helyrehozta az órigenészi keresztény lelkiséget és misztikát. Sürgette, hogy minden Szentírás-szöveget – akár latin, akár görög – alaposan meg kell vizsgálni az órigenészi gondolkodás tanulmányozásához, a latin szöveget óvatosan kell kezelni, bár az is megbízható forrás. Ezt a módszert finomította és vitte győzelemre olyan kutatók sora, mint *Daniélou, de Lubac, Crouzel stb.*

Órigenész hatása napjainkban

A publikációk számának növekedése azt mutatja, hogy felül kell vizsgálni az Órigenész ellen felhozott eretnek vádakat. *Vogt* azt kérdezi: Miért nyilvánították Órigenészt eretneknek? Először is azért, – válaszol a kutató – mert nem oldott meg olyan kérdéseket, amelyeket saját korában fel sem tettek neki! Ami vele történt, az nem a múlt legyőzése, hanem a múlt meghamisítása volt. Továbbá azért ítélték el, mert nem értették meg a mindig kérdező teológiai és értelmező módszereit. Azokat a gondolatait, amelyeket nem lehet összeegyeztetni a hittel és a Szentírás teljes tartalmával, biztosan megváltoztatta volna, ha kora Egyháza világos eligazítást tudott volna számára adni, mert Ő mindig az Egyház embere akart maradni.¹⁹

Órigenész személye és hatása azonban továbbra is foglalkoztatja azokat, akik Krisztus üzenetéhez hűen akarnak válaszolni a kor által felvetett kérdésekre. Számunkra ebben példaként állhat előttünk Órigenész.²⁰ Az egyetemes remény és az ítélet már az ősegyház korai hitvallásaiban is szerepel. A hitvallások különböző megfogalmazásaiban pusztán eltérő hangsúlyozásokról van szó, az egyházatyák szisztematikus teológiájában viszont világosan elkülönül egymástól két, tartalmában ellentétes kijelentés: az egyik oldalon a főleg Órigenész által képviselt tan mindennek megmentő beteljesedéséről (apokatasztaszisz), a másik oldalon az üdvösség pesszimista színezetű látásmódja a történelem kettős – az emberek többsége számára negatív – kimeneteléről.

¹⁹ VOGT, H. J., „*Warum wurde Origenes zum Häretiker erklärt?*”, in: *Origeniana*, Quarta, Innsbruck 1987, 78–111. Vö. MEYENDORFF, J., *Christ in Eastern Christian Thought*, New York 1989, 33. Meyendorff, ortodox teológus is ez után kérdez, és úgy találja, hogy Órigenész tanítása nem egyezik meg az origenizmussal.

²⁰ CROUZEL, H., *Actualité d'Origène*, Paris, 1980, 386; Vö. BORI, *L'interpretazione infinita. L'ermeneutica cristiana antica e le sue trasformazioni*, Bologna, 1987.

„Apokatasztaszisz”

Alexandriai Kelemennél az apokatasztaszisz tan néhány vonása már megtalálható.²¹ Bár alkalmanként Kelemen beszél a „tűzben való örök büntetésről”²², de a halál utáni büntetést az üdvösség eszközének tekinti, „megfegyvelmezésre irányuló javító kínoknak”²³ a beteljesedés útján.²⁴ Ezért ő számít az „első keresztény írónak, aki, még ha igen óvatosan is, utal arra, hogy minden értelmes élőlény remélheti az üdvösséget.”²⁵ Ugyanezen okból lehet egyébként rá hivatkozni, mint a halál utáni tisztulás tanának első tanújára is.²⁶

Alexandriai Kelemenhez hasonlóan Órigenész is úgy beszél a feltámadásról, mint olyan eseményről, amely nemcsak a halál után játszódik le, hanem már itt a földön: a keresztség szentségével elkezdődik, majd a keresztény élet gyakorlásában, és a halálban és a halál utáni tisztulási folyamatban teljesedik majd be.²⁷ Mivel ezáltal az a nézet alakult ki, hogy Órigenész a keresztény remény koncepcióját belső valósággá szűkíti le és mintegy spiritualizálja, (mely koncepció veszélyes közelségbe viszi őt a gnószishoz), talán ez a tény akadályozta meg azt, hogy a halál és a feltámadás alexandriai értelmezése a teológiatörténetben érvényre jusson.²⁸

²¹ Vö. *Mysteria sunt cuncta quae scripta sunt. Una ricostruzione dell'esegesi origeniana di Osea*, in: „Adamantius Newsletter of the Italian Research Group on „Origen and the Alexandrian Tradition”, 6, 2000, 26–50. Vö. LE BOULLEC, A., *L'école d'Alexandrie. De quelques aventures d'un concept historiographique*, in *Alexandrina. Hellenisme, judaïsme et christianisme à Alexandrie. Mélanges offerts au P. Claude Mondésert*, Paris 1987, 403–417.

²² *Quis dives* 33–3, in: SCHNEIDER, *A dogmatika kézikönyve*, Bp. 1987, 2. kt., 456.

²³ *Strom.* V. 14, 91. Vö. MAGRIS, Aldo, *Recensione a Origene, Contro Celso*, in: „Filosofia e Teologia”, 15, 2001, 179–181.

²⁴ LILLA, S., *Clement of Alexandria. A Study in Cristian Platonism and Gnosticism*, Oxford 1971, in: RIZZI, 119.

²⁵ Vö. DALEY, B., *Patristische Eschatologie*, HDG 4/7A, Freiburg 1986, 84–248; *Cronaca del V. Convegno organizzato dal Gruppo italiano di ricerca su „Origene e la tradizione alessandrina”, sul tema: Origene e l'alessandrinismo cappadoce*, (Bari 20–22 settembre, 2000), in: *Vetera Christianorum* 37/2, 2000, 419–423; Vö. még bővebben: *Adamantius* 7/2001, 178–182; Sachs, J., R., *Apocatastasis in patristic Theology*, in: *Theological Studies* 54 (1993), 617.

²⁶ RIZZI, M., *Ideologia e retorica negli exordia apologetici. Il problema dell'altro*, Milano, 1993, 171–202.

²⁷ Vö. PRINZIVALLI, E., *Origene. Omelie sui Salmi. Homiliae in Psalmos XXXVI–XXXVIII–XXXVIII*, Firenze 1991. Az előszó: 4–11.

²⁸ FILORAMO, G., *L'attesa della fine. Storia della gnosi*, Bari, 1983, in: SIMONETTI, M., *Introduzione a testi gnostici in lingua greca e latina*, Milano, 1993, XI–XXVII.

Órigenész apokatasztaszisz-tana

Az apokatasztaszisz-tan azonban Alexandriai Órigenész nevéhez köthetik, egyrészt a keleti teológiára gyakorolt sajátos befolyása miatt, másrészt a későbbi hivatalos egyházi elítélése miatt. Az „apokatasztaszisz” tehát Órigenésznél a világ eredeti egységének helyreállítását („visszahozatalát”) jelenti: Isten beteljesíti a történelmet azáltal, hogy minden értelmes teremtményt magához ölel, egyesítve, valamint beteljesítve akaratauk és létük beleegyezését. A kifejezés az „apokatasztaszisz pantón” fordulatra emlékeztet az ApCsel 3, 21-ben. Az Órigenész számára legfontosabb szöveg azonban az 1Kor 15, 25–28 különösen annak utolsó verse: a beteljesedés abban fog állni, hogy Isten lesz „minden mindenben.” Az odavezető út a mindenség „alávetése” a Fiúnak, és a Fiúé az Atyának. Az „alávetés” Órigenész számára nem kényszerítő intézkedést jelent, hanem pedagógiai és terápiás segítséget egy olyan folyamatban, amely teljesen igénybe veszi az értelmes lények szabadságát, és amelynek az a célja, hogy a teremtmények méltóknak bizonyuljanak Isten befogadására.

Ebben a folyamatban a Logosz a Tanító és az Orvos szerepét tölti be. „Tanítja a felfelé törekvőket”²⁹, „a benne lakó gyógyító erővel”³⁰ pedig kigyógyítja a lelkeket fogyatékoságaikból. Képesé teszi a szellemi lényeket arra, hogy szabadon megvalósítsák azt, amire természetüknél fogva törekednek. A halál utáni összes büntetésnek is nevelő és gyógyító szerepe van. Még a gonosz lelkeket is magába foglalja *a mindenek kiengesztelődésének eseménye*. Órigenész ugyanis genetikai összefüggést lát az angyalok, az áteredő bűnben születő emberek, valamint az emberek szintje alá süllyedő gonosz lelkek világa között.

Órigenész teológiáját elsősorban az a motívum határozza meg, hogy közvetítsen a bibliai hit és a görög műveltségű kortársak gondolkozása között. Ezért próbálja az üdvtörténetet a kozmológiával összekapcsolni, az antik ciklikus időfelfogásból kiindulva: „A vég mindig a kezdethez hasonló.”³¹ Azt vallja, hogy a szellemek bűnbeesése miatt a világ eredeti egysége még az emberi történelem kezdete előtt megtört. A végén azonban minden „Isten jósága, a Krisztusnak való alávetés és a Szentlélekben való egység által újra

²⁹ ÓRIGENÉSZ, *A Príncipiumokról*, in: VIDRÁNYI, 123–128.

³⁰ ÓRIGENÉSZ, *Contra Celsum* VII, 72, in: SCHNEIDER, T., 2. kt., 456.

³¹ ÓRIGENÉSZ, *A Príncipiumokról*, I, 6, 2

ugyanahhoz a véghez érnek, amely hasonló a kezdethez.”³² Mindezek ellenére Órigenész felfogása az istenismeret terén platonikus vonásainak is köszönhetően optimisztikus, amennyiben inkább a célhozérés lehetőségessége kap hangsúlyt, semmint az örök előrehaladás. A Fiú fő aspektusa is a közvetítő szerepe, melynek be kell teljesülnie. A világciklusok tana területén is ez látszik; igenis lesz egy végső aión, a világok világa, melyben a szellemi teremtmények visszatérve tökéletes istenképmás-voltukhoz, már nem távolodnak el, hanem közvetlenül, szemtől szemben szemlélik az Atyát. Így a megismerés is, amelyre a lélek a szférák iskoláiban szert tesz, a mennyi Jeruzsálemben teljessé válik.

Istent Órigenész nem írja le a „végtelenség” terminusával, sőt, még azt is állítja, hogy a teremtőtevékenysége véges, hisz csak így fogható át megismeréssel. Mint a *Peri Arkhón* című művében mondja: „Úgy kell tartanunk, hogy ebben a kezdetben Isten annyi értelmes illetve szellemi teremtményt hozott létre, vagy nevezzük bármiképp is a főtebb észnek mondott lényeket, amennyit megfelelőnek tartott. Bizonyos ugyanis, hogy előre meghatározott számban teremtette meg őket, s nem határtalan sokat, mint azt egyesek vélik, minthogy ahol nincs határ, ott nincs megértés sem s meghatározás sincs. Ha viszont így történt volna, akkor az Isten nem lenne képes fönntartani és kormányozni teremtményeit.”³³

Másutt úgy tűnik, hogy Órigenész mintha a ciklikus világtörténelemről nem tudna. Az Isten országáról szóló kommentárjában minden Isten országának megvalósulását szolgálja. De szerinte Isten országának megvalósulása nem rajtunk kívül történő esemény: mert Isten országa bennünk van. De Órigenész felfogásában a legfontosabb valószínűleg mégis a filozófiai meglátás: „Az üdvösséget felkínáló alkalmat (*salutis occasio*) nem valahol kívül kell keresnünk, hanem önmagunkon belül, ahogy az Úr is megmondta: az Isten országa bennetek van.”³⁴

³² uo. I, 6,2

³³ ÓRIGENÉSZ, *Hom. Num* II. 9. in: SOMOS, *A lélek zárándokútja a görög patrisztikában*, <<http://nostromo.pte.hu/~carry/text/!kek/mandula/nter4308.htm>>(2004. Jún. 2.)

³⁴ „Non enim haec extrinsecus alicunde quaerenda sunt, sed intra nos est salutis occasio, sicut et Dominus dixit: „ecce enim regnum Dei intra vos est.” 24 homília a Számok könyvéhez. A keleti és nyugati egyházatyák, később a középkori monasztikus szerzők Órigenészhez hasonlóan legtöbbször két szempontot hangsúlyoznak: a) Krisztusban az Isten közelsége megvalósul, ahogyan ezt Mózes ötödik könyve

Nem lehet egyértelműen válaszolni arra a kérdésre, vajon Órigenész olyan beteljesedést képzel-e el, amelyben a rossz végérvényesen vereséget szenvedett, és mindig elmúlt vagy mindig új bűnbeesések, szakadások és a beteljesedések végtelen folyamatát feltételezi-e vagy sem. Különösen az nem világos, milyen bizonyossági fokot tulajdonít az egész apokasztaszisz-tannak. Szilárd meggyőződését adja-e elő, vagy csak ki akar próbálni és úgymond „gondolatban végigjátszani” egy elméletet? Az érvelés zártsága az első feltevés mellett szól, néhány bevezető és záró fordulat a másodikat sugallja. Minden esetre évszázadok eszkatológiáját határozza meg az Órigenésszel való vita.

A teológusok csodálókra és kritikusokra oszlanak. Nüsszai Szent Gergely Órigenész vonalán gondolkodik tovább. Azonosítja az apokasztasziszt a feltámadással, és az egyetemes üdvösség reményét az emberi természet jóra irányuló, húsvét utáni dinamizmusával és az emberi léleknek Isten mint legfőbb java utáni vágyakozásával alapozza meg. Órigenésszel ellentétben elveti a lelkek egzisztenciájának és az ember előtti létükben történt megtestesülésüknek elméletét.³⁵

megígéri: nem kell földöntúli régiókat kutatni, vagy különleges erőfeszítésekkel keresni őt, mert az Evangélium szavaival számon felhangzik és a hit által szívünkbe telepszik az Ige. b) Az Isten országát Órigenész tudatosan mint „Isten uralmát” magyarázza, amely véget vet a test és a világ uralmának, és az erkölcsi-lelki egzisztenciánkat teljességgel Isten akarata szerint alakítja. Ez tehát a megváltottság igazi értelme: visszatérés a paradicsomba, ahol az ember Istennel meghitt módon, bizalmas barátságban, a kegyelem és szeretet közelségében élhet. Ez viszont egy végleges megérkezést, beteljesedést jelenthet. Ez a fő szempont, ami miatt Órigenész értelmezése visszhangzik nemcsak a nyugati atyák írásaiban (*Szent Ambrus, Arles-i Szent Cézár, Nagy Szent Gergely, Nagy Szent Leó* és sokan mások), de a középkori monasztikus írók egész sor szövegében (pl. *Hrabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Szent Anzelm, Szent Bernát*). Ez utóbbiak fejlesztik tovább krisztológiai irányban a magyarázatot: az Isten országa bennünk van, mert az Isten országa végső soron „magát Krisztust jelenti.” Vö. Ambrosius AUTPERTUS: *Magyarázat az Apokali-psziszról*, V. könyv, előszó; in: FARKASFALVY Dénes, *Az Isten országa bennetek van, (é.n.)* <<http://www.vigilia.hu/2003/4/farkasfalvy.htm>> (2004. május 27)

³⁵ Nüsszai Gergely álláspontja a következőképp különböztethető meg Órigenésztől. Amíg az alexandriai mester a Fiú közvetítő funkcióját állítja előtérbe, s a teremtett ember Istenhez való hasonlatosságát a preegzisztens lélek és a Logosz természetes kapcsolatára vonatkoztatja, az Isten–ember rokonságot hangsúlyozza. Gergely vallva az egylényegűséget, a Fiút mintegy fölhelyezi az Atya szintjére, a lelket pedig egy kicsit lejjebb szorítja, és bírálja Órigenészt azon tanítása miatt, ami a lélek preegzisztenciájának elfogadásával jár. (De officio hominis 28). Így a teremő és

Az elítélés a 6. században

Az Órigenész tanairól szóló vitákat kielezi különböző palesztinai szerzetesi csoportok versengése, mindez végül a tanok hivatalos egyházi elítéléséhez vezetett. Justinianus császár formális kiközösítést mondott ki Órigenészre, és kifejezetten elítélte az apokatasztasziszt: „Ha valaki azt mondja, hogy időleges a démonok és a gonosz emberek büntetése, és annak valamikor a jövőben vége lesz, vagy helyreállítása és megújítása (apokatasztaszisz) lesz a démonoknak és a gonosz embereknek, legyen kiközösítve.”³⁶

A 2. konstantinápolyi zsinat elfogadta a császár kritikáját. A tizenöt elítélő tétel egészében olyan teológiai tanrendszer tükröződik, amely (akár így tanították a radikális origenisták, akár csak az ellenfelek értelmezték így) messze túlmegy azon, amit Órigenész szisztematikus kísérleteiben a remény perspektívájaként bemutatott, és még inkább azon, amit Nüsszai Szent Gergely módosítva továbbadott. Bár a zsinati atyák tizenöt tétele Justinianus császárral ellentétben senkit nem nevezett meg név szerint, 553 után az Órigenészi eszkatológiai-tan, úgy keleten, mind nyugaton eretneknek számított. Sajnos, ezzel együtt az egész órigenészi mű eretnektanításnak számított, és pusztulásra lett ítélve.

Az örök kárhozatról való beszéd mutatja talán az eszkatológia legnagyobb terhét. Sokféleképpen visszaéltek vele, általa eltorzultak a keresztény jövő távlatának arányai. Ennek ellenére a keresztény eszkatológiához hozzátartozik a végérvényes bukás lehetősége, természetesen nem a hit tárgyaként, hanem mint sötét valós háttér, amely előtt a keresztény remény megfogalmazódik.

A pokolról kialakult felfogások

Már a nevek nyilvánvalóvá teszik negatív jellegét: a „pokol” a „menny” ellentétes fogalma; a „kárhozat”-ban szerepel a *kárhozam*, de itt voltaképpen sokkal nagyobb veszteségről van szó: önmagunk örök elvesztéséről; az „örök boldogság elvesztése” megjelölésnél az ellentmondás mozzanata világlik ki: a „pokol”, a „kárhozat”, a remény be-nem-teljesülését jelenti. Tartalma ezért csak negatívan írható le: mint az élet végérvényes kudarca, mint kizártság az Istennel és minden teremtménnyel való közösségből, mint makacs nem-szeretés.

teremtett természet közötti úr, ami természetesen Órigenésznél is megvan, még nagyobb és befuthatatlanabb lesz.

³⁶ FILA-JUG, *Az Egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, 411.

A pokolról való beszéd arra figyelmeztet, hogy az ember teljesen képtelenné teheti önmagát a szeretetre, olyan világot teremthet magának, amelyben az együtt-levés már csak kint jelent. Mivel azonban az ember gyökeresen a szeretetre hivatott, ez az elgondolható legnagyobb fájdalom állapotát jelenti.

A bibliai figyelmeztetésekben egyes képek a kizártság mozzanatát emelik ki, mások az ebből következő fájdalmat: „tűz” (Mt 25, 1–13), „sötétség” (Mk 9, 43–48), „sírás és fogcsikorgatás” (Lk 13, 18). De mi a valóság? Kötelezően hozzátartozik-e a keresztyény hithez az a feltételezés, hogy emberek tényleg ennyire végérvényesen a poklot készítik elő a maguk számára? A bibliai momentumokat nehéz közös nevezőre hozni. Az egyik oldalon az eljövendő ítélet komolysága és az örök élet elvesztésétől való óvás áll, a másik oldalon Isten egyetemes üdvözítő akarata, a Fiú küldetésének célja: nem elítélni a világot, „hanem, hogy üdvösséget szerezzen a világnak” Jn 3, 17) és a remény, hogy végül Isten uralkodik „mindenen és mindenben” 1Kor 15, 28. A mai teológia sem tudja ezt a feszültséget teljesen feloldani.

A bibliai óvások, az apokatasztaszisz-tan hivatalos egyházi elítélése és végül az emberi szabadság fogalma megtiltja, hogy mindenki üdvözülését, mint a történelem biztos kimenetelét állítsuk. Az eljövendő Isten Országában való hit, a Jézus Krisztusra, mint a végső idők bírójára való bizakodó tekintet, valamint az az elképzelés, hogy a szentek boldogsága mindenekelőtt a szeretet beteljesülésében rejlik. Mindezek a tények annyira biztatóak, hogy szinte a minden ember üdvösségébe vetett reményt parancsolják. A keresztyény ember reménykedik minden ember megmentésében és üdvösségében, ugyanakkor – mindenek és mindenki előtt önmaga számára – számolnia kell a bukás reális lehetőségével. Hogy e két kijelentés nem csak üres formula, amelyek kölcsönösen kioltják egymást, azt akkor látjuk, ha a tetteinkben jelentkező következményekre gondolunk. Ha lemondunk az elsőről, feladnánk másokat vagy saját magunkat, akkor a felebaráti és önszeretet keresztyény parancsa ellen véténénk. Ha a másodikat hallgatnánk el, akkor a földi élet komolyságát csorbítanánk. A remény ugyanis más, mint biztos, vagy akárcsak valószínű előrejelzés: magába zárja a cselekvésre irányuló akaratot. A hit lényegében remény, remény mindenkiért. A reményt azonban a lehetséges bukás szándéka előtt mondjuk ki. Ez a szakadék reális lehetőség marad, amíg emberek az időben élnek. Hogy ez a lehetőség lett vagy lesz-e,

és hány ember számára, az a hitből kiindulva nem mondható meg. Az „apokatasztaszisz tón pantón” tételében kifejezi, hogy Isten eszkatológikus uralmának megvalósításával együtt jár a rossz „kiszűrése” a teremtésből. Ha ugyanis mindenben Isten lesz, akkor a rossznak itt nincs helye. A rossz, Órigenész felfogásában csak átmeneti jelenség lehet, önálló létet (mint tették a gnosztikusok), nem lehet neki tulajdonítani. „A rossznak büntetésként is pedagógiai, gyógyító jelleget tulajdonított, a büntetés örök volta felől bizonytalan volt Órigenész, ami kérdésessé tette számára az örök kárhozat valóságát.”³⁷ Elképzelhetőnek tartotta azt, hogy az üdvösség egyetemessége miatt Isten több világkorszakon keresztül is megismétli mindazt, amit az emberért tett, hogy minden értelmes teremtmény megtérjen Istenhez.

Az apokatasztaszisz tan másik alaptétele: a vég mindenben hasonló a kezdetekhez. Azaz, a vázolt végső állapotból alkotta meg Órigenész teremteselméletét, amelyben biztosította a szellemi lények elsőségét. A teremtés így két fokozatban történt. Először Isten megteremtette a szellemi lényeket, angyalokat és a lelkek előre meghatározott számát. Utána következett az anyagi, testi teremtés. A testi valóság létrejötte után elkövetett bűnnek megvolt már a mintája a szellemek világában, hiszen a testi valóság és annak története a szellemnek képe. A bűnt elkövető szellem bukását Órigenész többé-kevésbé azonosította a materializáció, az anyagivá, testivé válás folyamatával. Így az anyagi, testi teremtés szerinte elválaszthatatlanul összekapcsolódik a bűnbeeséssel. Ezen a ponton került akaratlanul is igen közel Órigenész azokhoz a gnosztikusokhoz, akik ellen minden erejével küzdeni akart, hiszen a rossz, a bűn átmeneti jellegével a gnosztikus dualizmus ellen kívánt küzdeni, méghozzá úgy, hogy még az értelmes teremtménynél is a szellemi léttel járó egyszerűséget vallotta a kezdeti és a végállapotban. Ezeket a nézeteket a *De Principiis*ben fejtegette, de számos esetben mindmáig kérdéses, hogy csak lehetőségként veti fel, avagy minden felvetett megoldási lehetőség saját egyéni meggyőződését jelenti-e.

Az elítélt tételek

Négy pontba foglalható össze mindaz, amit Órigenésznek utólag téves tantételként felrónak: 1. Szentháromságtani szubordinacioniz-

³⁷ ÓRIGENÉSZ, *Az imádságról és a vértanúságról*, (Óker. Írók 14), Bp. 1997, 36.

mus;³⁸ 2. A lelkek praexistentiája;³⁹ 3. Krisztus emberi lelkének pre-existentiája;⁴⁰ 4. Az apokatasztaszis tana. Ezekhez még hozzá kell

³⁸ A keresztények a monoteizmus megőrzésére törekedtek a szentháromsági szubordináció által. Alexandriai Kelemen, Órigenész mestere szerint Isten transzcendens monad, a Logosz az Atya „képe”, aki kezdet nélkül születik az Atyától, lényegileg egy vele; a Lélek a Logoszból származó fény és erő – így a Fiúval együtt alá van rendelve az Atyának. Órigenész az Atya Istenről, mint összetétel nélküli értelmes természetű (*simplex intellectualis natura*) személyről beszél, aki csak a Fiúban, azaz az Igében (Logoszban) válik érthetővé, aki maga Krisztus (vö. a reneszánsz előtti Atya-ábrázolásokkal). A Fiú figura expressa substantiae et subsistentiae Dei (vö. Zsid. 1, 3 ssk.). Isten változatlan, emberi tulajdonságokkal fel nem ruházható (vö. Antropomorfizmus). Az Atya tehát μοναξ (egyetlenség, egyedüliség) és εναξ (egység) => Ő „az Isten”: o Θεός, aki αυτοχρεός, αγεννητός (vö. αγεννητός). Ezzel szemben a Fiú: közvetítő, az Atya képmása; nemzése örök => nem volt idő, amikor ne lett volna, és Ő nem *per adoptionem spiritus Filius*, *sed natura Filius*. Ezzel együtt a Fiú csak δευτεροξ Θεός, határozott névelő nélkül, az Atya segítője (υπηρέτης) => (ld. Areiosz tanítását). A Lélek a Fiú, vagyis az Ige által az Atyától származik => (ld. a későbbi Filioque vitát.) Az Atya, Fiú és Szentlélek három, öröktől fogva létező υποστασις (*individuális létező*), miközben az isteni ουσια egy. Trinitárius hatalmi szubordinacionizmus: az Atya hatalma minden létezőre kiterjed => a Fiúé csak az értelmes lényekre => a Léleké a megkereszteltekre. Órigenész három υποστασις-felfogását mind a trinitárius egység, mind pedig az egymástól különböző háromság irányában lehetett értelmezni: a, az Atya és a Fiú személyi (hüposztatikus) különbözősége => Areiosz kiindulópontja; b, a Fiú örök nemzése az Atyától => a IV. századi ortodox trinitarizmus (pl. Szent Athanasziosz).

³⁹ Ez az órigenészi tanítás szorosan kapcsolódik az αποκαταστασις gondolatához. A jelen látható világot egy másik előzte meg. A preexiszens emberi lelkek olyan szellemi létezők, akik elestek Istentől az előző világban, és ezért most anyagi testhez vannak kötve. A léleknek az előző világban elkövetett bűnei magyarázzák Isten kegyelmének különböző mértékét, melyet itt a földön mindenkire külön-külön kiterjeszt. Ezt a gondolatot szintén kemény egyházi bíráló (anathema) érte.

⁴⁰ Órigenész krisztológiája (οικονομια) a két párhuzamos krisztológiai modell tükrében: a, Λογος-σαρξ (Alexandria): az ortodox vonal a későbbiekben elismeri Krisztus emberi lelkének jelenlétét is, de nem tekintti teológiai tényezőnek (Jn); b, szoteriológiai megfontolás: csak Isten válthatja meg az emberiséget; c, Λογος-ανθρωπος (Antiochia) – az emberi test és lélek együttesen jelen van Krisztusban, mindkettőnek szerepe van a megváltásban (szinoptikusok, Szent Pál); d, szoteriológiai megfontolás: csak Isten válthatja meg az emberiséget, de a bűnökért járó büntetést ugyanaz a teljes emberi természet kell elszervezni.

Alexandriai Kelemen: Krisztus emberi lelke alárendelve a „hégemonikón” Logosznak + az isteni απαρχαι. Órigenész szerint a Logosz = Isten bölcsessége (vö. Péld 8, 22). Probléma: teremtmény-e a Logosz? A γεννητός (γενναω és a γενητός (γνομαι) közötti különbség még nem volt világos. Krisztus emberi lelke preexiszens, így szerepe van a megtestesülésben – ezt a tételt kemény bíráló érte a későbbiekben. Órigenész szerint Krisztus Θεανθρωπος (Istenember), aki μια υποστασις,

venni a következőket: a csillagoknak szellemi létet tulajdonított, valamint az allegorikus exegézist.

Órigenésznek – mint gondolatainak hatástörténete mutatja – mindig voltak csodálói és ellenfelei. Bírálni lehetett, de egyet nem lehetett: eltekinteni szellemi hagyatékától. Ezért ellenfelei is olvasták, merítettek belőle. Olvassák ma is, és ha fenntartásokkal és a szükséges kritikával is, de azt lehet mondani: ma több tisztelője van, mint valaha. Órigenész Istene a jó Isten, a mindig csak javunkat akaró és ezt a jó akaratot szigorúan és bölcsen megvalósító Édes-Atya.

Az egész világot egy nagy nevelőintézetként fogja fel, amelyben a bölcs és jóságos Isten igéje által minden teremtményt sok-sok megpróbáltatáson keresztül arra vezet, hogy önként elforduljanak a rossztól, és önként főként a jót válasszák, jókká váljanak. Semmi sem történik véletlenül a világon... Mindent Isten szerető gondviselése irányít. Órigenész szerint ez az irányítás nem ér véget az ember halálával. Halálunk után is még sok-sok oktatásra, tisztulásra van szükségünk. De végül is Isten türelmes és bölcs nevelőmunkája célhoz ér. Órigenész ugyan nem egyszer tévedett, de nem volt eretnek. Eretnek ugyanis csak az, aki makacsul szembeszegül az Egyház tanításával. Számára pedig „az apostoloktól utódaikra átszármazó és mind a mai napig az egyházakban fennmaradt egyházi igehirdetés”⁴¹, minden teológiai gondolkodás mércéje. Órigenész az Egyház fia volt és az akart lenni.⁴² Csak ott vetett fel szerényen, de fáradhatatlanul új gondolatokat, ahol korának Egyháza még nem foglalt véglegesen állást. Egyesek nagy lelkesedéssel beszéltek róla (Julius Africanus,

ugyanakkor $\delta\upsilon\omicron\ \phi\upsilon\sigma\epsilon\iota\varsigma$ => felbukkan a *communicatio idiomatum*, de az emberi tapasztalatoknak nem az Ige az alanya. A két krisztusi természet viszonya nemcsak $\kappa\omicron\iota\upsilon\omega\nu\iota\alpha$ (közösség), hanem $\epsilon\nu\omega\sigma\iota\varsigma$ (egység) is. Vö.. EVANS D. B., *Leontius of Byzantium. An Origenist Christology* (Dumbarton Oaks Studies 13) Washington, D. C. 1970. Evans tételének összefoglalását v.ö. uő., *Leontius von Byzanz*, *szócikk*, *Theologische Realenzyklopädie*, Band XXI, Lieferung 1/2, 7–9.

⁴¹ ÓRIGENÉSZ, *A principiumokról*, II., in: VIDRÁNYI, 123–126.

⁴² Órigenész egyháztana lenyűgöző gondolatokat tartalmaz. Az Egyház *Coetus Populi Christiani*, ill. *Coetus Omnium Sanctorum*, ugyanakkor a Krisztus Misztikus Teste is. Az Ige úgy lakik az Egyházban, az Ő testében, mint a lélek a testben. Órigenész mondja ki elsőnek, hogy az Egyház Isten Városa itt a földön (Jer. hom. 9, 2), mely szükségképpen legyőzi majd a szekuláris világot. Világosan tanítja: *Extra hanc domum, id est ecclesiam, nemo salvatur* (Jos. hom. 3, 5). Az eretnekek hite nem *fides*, csupán *credulitas* (Rom. hom. 10, 5). Bővebben Vö. SGHERRI, G., *Chiesa e Sinagoga nelle opere di Origene*, Milano, 1982.

Alexandriai Nagy Szent Dénes, Csodatevő Szent Gergely, Alexandriai Péter, Pamphilosz, stb.), mások felháborodással (Methodiosz, Lukianosz, stb.). Nemes gondolkodású és nagy tudományú férfiak csatlakoztak hozzá. Egyes tévtanítók is reá hivatkoztak, de az igazhitűek is tanultak tőle. Az bizonyos, hogy Órigenész igazhitű keresztény akart lenni, ami még abból is kiviláglik, hogy az Egyház tanításának hirdetését nagyra értékeli és szerintem sokkal rosszabb a tanításban való tévedés, mint az esetleges erkölcsi eltévelyedés. Magáról kijelenti: „Az Egyház embere akarok lenni, s nem valami eretnekség alapítója... Ha én – folytatja szavait az Egyházhoz – aki úgy látszik, hogy jobb kezéd vagyok, ... valamiben véték az egyházi tanítás és az evangélium ellen, úgy, hogy én neked, Anyaszentegyház, botrányodra lennék, úgy vágjon le engem, jobbját, egyhangú határozatával az egész Egyház, és vessen el magától!” (Jos. h. 7, 6).

Órigenész maga is érezte, hogy félreérthetik, így korai időszakból származó művének bevezetőjében hangsúlyozza: „mivel sokan vannak, akik azt vélik, hogy Krisztus szerint éreznek, és némelyek az elődöktől eltérően vélekednek, az apostoloktól az utódlás rendje szerint átadott egyházi igehirdetést kell megtartani, amely jelen ideig megmaradt az egyházakban, s csak azt kell hinni igazságnak, ami semmiben sem tér el az egyházi és apostoli hagyománytól.”⁴³

Már Órigenész élete folyamán, mint előbb is láttuk, egyesek hevesen támadták azt a felfogását, amely szerint az emberi lelkek testbe költözésük előtt már léteztek. Még nagyobb ellenkezést váltott ki az a gondolata – vagy mondjuk inkább: titkos reménye –, hogy végül is az összes értelmes teremtmény, még az ördöggé vált bukott angyalok is megtérnek, és üdvösségre jutnak. Az Egyház később Órigenésznek ezeket a gondolatait joggal elvetette.⁴⁴ De emiatt nem volna szabad őt eretneknek bélyegezni. Ő maga mindig az Egyházon belül, az apostoli hagyomány alapján akart gondolkodni, és legmerészebb hipotézisei felállításakor is csak az a vágy vezette, hogy a keresztények egy Istenének jóságát mindenkivel megértesse és elfogadtassa. A teremő Istent igazságtalansággal, sőt gonoszszággal vádoló eretnek ellen akart védőfalat építeni. Ha egyes pontokban

⁴³ Peri arkhón, 1, 2. – MARTON József, *Patrológia*, Gyulafehérvár, 1994, 40.

⁴⁴ AA.VV., *L'origenismo: polemiche intorno a Origene*, in: *Augustinianum* 26 (1986) in: DAL COVOLO, E., *Appunti di escatologia origeniana con particolare riferimento alla morte e al martirio*, in: *Salesianum* 51 (1989) 769–784.

tévedett is, az Isten jóságáról és az isteni Gondviselés végtelen bölcsességéről való meggyőződése és tanítása ma is a keresztény világnézet legfontosabb pillére. „A rossz ugyanis nem fejlődhet a végtelenségig, hanem szükségszerű határok közé szorul, következésképpen a rossz határának elérése után ismét a jó következik. Így, mint már mondtuk, a folytonos mozgás következtében természetünk végül ismét a jó felé veszi útját, a korábbi tévedések emléke arra figyelmezteti, nehogy újra beleessen ugyanabba a hibába. Utunk tehát ismét a jóban folytatódik, mert a rossz természetét szükségszerűen határok zárják körül.”⁴⁵

Nüsszai Gergely, aki joggal nevezhető Órigenész szellemi utódjának, már igazán helyesen tudta értelmezni tanításait, hipotéziseit: „Miután átléptük a rossz határát és eljutottunk a bűn által vetett árnyék csúcsára, újra a fényben fogunk élni, mert a jó természete a rossz mértékének végtelenszerese. Újra osztályrészünk lesz a paradicsom, újra miénk a fa, mely az élet fája is, megint a képmás szépsége, az uralkodói méltóság következik. Itt most egyáltalán nem azokra a dolgokra gondolok, melyeket Isten az élet szükségletei végett rendelt alá az embernek, egy másik királyságra van remény, melynek lényege a kimondhatatlan titkok közé tartozik.”⁴⁶ Egyetért az apokatasztaszis eszméjével, mint az üdvtörténet méltó befejezésével, a feltámadást regenerációnak nevezi.

*

Különösebb kommentár nélkül álljon itt az anathémák sorjázása, melyek az Egyház hivatalos megnyilatkozásai:

II. Konstantinápolyi zsinat, 553

7. Kánon: *Ha valaki azt mondja, vagy gondolja, hogy az Úr Krisztus a jövő korszakban (saeculum) keresztre fog feszítettetni a démonokért, miként az emberekért, legyen kiközösítve.*

8. Kánon: *Ha valaki azt mondja vagy gondolja, hogy időleges a démonok és a gonosz emberek vezeklése, és annak valamikor a jövőben vége lesz, vagy helyreállítása vagy megújítása lesz a démonoknak és a gonosz embereknek, legyen kiközösítve.*⁴⁷

11. Kánon: *Ha valaki nem kárhoztatja Áriust, Eunomiust, Macedoniust, Apollinariust, Nestoriust, Eutükhészt, Órigenészt istentelen*

⁴⁵ NÜSSZAI Szent Gergely, in: VIDRÁNYI, 224.

⁴⁶ Uo., 225.

⁴⁷ DS, 409–410.

írásaikkal együtt és mind a többi eretneket, akiket elítélt és kiközösített a szent, katolikus és apostoli Egyház és a már említett négy zsinat, és azokat sem, akik az említett eretnekekhez hasonló dolgokról képzelődtek, vagy képzelődnek és megmaradtak vagy megmaradnak istentelenségükben mindhalálig, az ilyen legyen kiközösítve.⁴⁸

Lateráni zsinat, 649

19. Kánon: *...Nestorius, a perzsa Theodulus, Órigenész, Didymus, Evagrius, és összefoglalóan mindazok a többi eretnekek, akiket a katolikus Egyház elítélt vagy elvetett, akiknek a tanai az ördög működésének a fajtái...*⁴⁹

De ilyen döntésekkel is találkozunk:

495-körül jelentek meg könyvek, „amelyeknek a vallási élet gyakorlatába be kell kerülniük. Hasonlóképpen Órigenész néhány kisebb művét, amelyeket Jeromos, az igen szent férfiú nem utasít el, olvasásra elfogadjuk.”⁵⁰

Mai tünődések a halálról

„a halál ...mint az elkárhozás lehetősége”

Az embernek, mint gondolkodó lénynek gondolatvilágába újra helyet kell foglalnia a létünk legsötétebb titkának, a pokol való-ságának állítása. „A Kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy ez a lehe-tőség mindannyiunk előtt nyitva áll. De ugyanez a Kinyilatkoztatás megtiltja, hogy bárkiről is feltételezzük, hogy a pokol lett vagy lesz az osztályrésze.”⁵¹

„mert.....a szabadság érinthetetlen és sérthetetlen”

Krisztus ismételten is megtiltotta, hogy bárkit is elítéljünk. A bűnös asszonynak azt mondta: „Én sem ítélek el” (Jn 8, 11). „Az ember tehát nem ítélet tárgya, még Krisztus részéről sem. Csak maga az ember ítélheti meg önmagát. Az elkárhozás mindig a saját elkárhozásunkat jelenti. Krisztus arra szorítkozik, hogy kinyilatkoztassa szeretetét. E szeretet tükrében kell az embernek önmaga felett ítélnie. Aki halálában igent mond, nem ítéltetik el. Aki azonban nem mond Krisztus szeretetére, elítélte önmagát. Az ítélet nem más, mint a szeretet kinyilatkoztatása és az ember döntése a Szeretetről.”⁵² A

⁴⁸ DS, 433.

⁴⁹ DS, 519.

⁵⁰ DS, 353.

⁵¹ BOROS L., *Megváltott lét*, Bp. 1993, 74.

⁵² BOROS, 74

szabadság bárminemű megsértése Istennek, a szabadság megteremtőjének megbántását jelentené.⁵³ Vajon nem ez a Júdás-levél titokzatos kijelentésének értelme? „...még Mihály főangyal sem mert káromló ítéletet kimondani, amikor Mózes holtteste miatt heves vitába szállt a sátánnal.” (Júd 9.) Sőt Szent Péter második levelében, a bukott angyalokat „az isteni tündöklés lényei”-nek nevezi, akikről az „Úr angyalai nem mondanak kárhoztató ítéletet” (2Pt 2, 11).

A szabadság, mindenféle szabadság, abszolút értéket jelent a világban. Az abszolút viszont érinthetetlen, vagyis nem manipulálható. Még Isten sem tehet semmit, ha egy teremtmény, például az ember a halálban nemet mond. Ebben áll szabadságunk nagyszerűsége, de egyben nagy fenyegetettsége is.

„*mivel a pokol szándékos elkárhozás: szándékos elszakadás Istentől*”

A világosan felismert, önmagát a szeretetben kinyilatkoztató Krisztussal szemben kimondott „nem” által az ember végtelen elhagyatottságba taszítja önmagát. A halálban „beszűkül” számára a világ, vagyis teljesen önmaga lesz, szinkronba kerül magával, s ezért – másképpen, mint földi életében – szeretné teljességgel kinyilvánítani lényét. Ha a legtokéletesebb szabadság e pillanatában nemet mond, akkor ezt egész lényével teszi, belekövesedik ebbe, egész lényé tagadássá válik. Önmagát választja mindörökre, saját léte sötét ürességében bolyongva örökre önmagát kell elviselnie. Nem mintha Krisztus elzárta volna előle a „kivezető” utat. Az Úr senkit sem taszít el magától. A pokol nem külsődleges büntetés egy korábbi (most talán már keservesen megbánt) bűnért. A pokol maga a bűn, amely mindig jelen van, s amelyet valaki teljes lényével helyesel. Krisztus szeretetének elutasítása belemerülés az Istentől távoli létbe. Ha Isten szeretete megszűnnék az elkárhozott iránt, pokol sem léteznék többé. De a szeretet Isten lényéből fakad, teljesen független attól, hogy hogyan viszonyul ehhez a teremtmény. Nem kényszeríthetjük Istent arra, hogy ne szeressen. Abban a pillanatban tehát, amikor az elkárhozott megbánná elhatározását, rögtön a mennyországba kerülne. De éppen ezt nem akarja. Számára ez a pokol:

1. *Elszakadás Istentől*: ha elveszítjük Istent, szemünk többé nem képes meglátni a szépet, az élő, a teljességet és a nyilvánvalót.

⁵³ CROUZEL, H., *Le Theme du mariage mystique chez Origene*, in: *Studia missionalia* 26 (1977) 35–57, in: DANIELOU J., *Messaggio evangelico e cultura ellenistica*, Bologna, 1975, 486–488.

2. *Elszakadás önmagunktól*: a teremtmény lelke mélyéből egész lényével Istenre vágyakozik. Az Istentől való elszakadás tehát alapvető meghasonulást okoz benne, a kárhozott lényének legsajátabb tulajdonságát gyűlöli, azt, hogy vágyakozik Istenre.

3. *Elszakadás a világ egészétől*: a világ Isten megtestesült szeretete teremtményei iránt, a teremtés annak a képét hordozza, akit a kárhozott megtagad. Az ember szubsztanciálisan is egy a világgal, magába sűríti a világmindenséget. Az elkárhozott ember tehát ellenséges világban él, amely szembeszegül vele. Mivel pedig az ember a világot belsejében hordozza, ez az égető ellentét minden sejtjét átjárja.

...*önönmagunkba zárva egy Istentől áthatott világban*

Az eddigiekből következik, hogy a pokol nem „különleges hely”, hanem ugyanaz a világ, ahol az üdvözültek örök boldogságban élnek. Isten lényénél fogva képtelen arra, hogy egy külön „rossz helyet” teremtsen. Amit teremt, az feltétlenül jó, mert mindig a saját képére és hasonlatosságára hoz létre. Ha nem így járna el, egyszerűen semmi sem keletkeznék. Az elkárhozott embernek egyszerűen nincs helye ebben a világban.

„Néhány bibliai történetben az üdvözültek és az elkárhozottak ugyanott, ugyanabban a világban élnek, kapcsolatban állnak egymással, és arra is joguk van, hogy beszélgessenek Istennel. Ez nem lehet másként. Különben az elkárhozottak egyáltalán nem szenvednének attól, hogy elszakadtak Istentől, önmaguktól és a világtól, s nem kerülnének abba az állapotba, amelyet a halálban kimondott tökéletesen szabad tagadásuk révén teremtettek maguknak.”⁵⁴ A poklot ezáltal örök állapottá alakult tagadásként, azaz a halál dimenziójaként próbálta az ember magyarázni. Ugyanez érvényes – természetesen ellenkező előjellel – a mennyországra. A halálban kimondott „igen” átsegíti az embert az Istennel való találkozás rémületén (tisztítótűz), feledtet mindent, ami véges életünk számára fenyegető Istenben. Az ember beléphet a megismerésbe és Krisztus szeretetébe, ami a mennyország lényege. Ennek alapján a mennyország nem más, mint *létállapottá vált döntés a halálban* Krisztus mellett. A kereszténység nem megbékülés a halállal, hanem a halál leleple-

⁵⁴ BOROS, 76.

zése, és ezért leplezi le a halált, mert az Életet nyilatkoztatja ki. Ez az élet Krisztus. És, csak ha Krisztus az Élet, csak akkor az a halál, aminek a kereszténység bemutatja: legyőzött ellenség, nem pedig „megmagyarázott rejtély.”⁵⁵ A szekularizmus és a vallás, megmagyarázva a halált, „státussal” és „ésszerűséggel” ruházta fel, „normálissá” tette. Egyedül a kereszténység mutatja be a halált abnormálisnak és ezért rettenetesnek.

Az újkor teológiájának egyik fontos személyisége, *Hans Urs von Balthasar*, aki Istennek, az ember üdvözítésével kapcsolatban, egy meglehetősen optimista álláspontot képvisel. A szerző különböző kérdéseket felvetve próbál meg megfelelő válaszokat adni. Kérdésében utal arra, hogy vajon az ókori szerzők közül Órigenész vagy Ágoston nem azért akart-e biztos választ adni ebben a kérdésben, mert különböző módszerrel közeledtek az eszkatológiához, az örök életről szóló kinyilatkoztatáshoz? Nem kell-e ezen a téren megelégedni a reménnyel, ahelyett, hogy biztos tudásra törekednénk? Ellenvetették, hogy a pokol léte már annyira be van gyökerezve a katolikus teológia tudatába, hogy üres poklot nem lehet feltételezni. Már az Isten kegyelmének ilyen irányú hatékonyságára irányuló remény is magába foglalja a kételkedést a kárhozat lehetőségéről. De ha remélhetjük minden ember üdvösségét, akkor az a komoly veszély áll fenn, hogy az etikában elvesznek az erkölcsi normák. Ha az Isten ir-galmába vetett remény „garantálná” minden ember üdvösségét, akkor elvész az erkölcsi beállítottságnak és életalakításnak a kö-telező normája, amely éppen az örök szankcióból vezethető le.⁵⁶

Teilhard de Chardin, a 20. század másik nagy teológusa így ír erről a témáról: „Istenem, a hittételek közül, amelyeket el kell fogadnom, egyik sem sérti fájdalmasabban emberi érzésünket, mint a kárhozat titka... Te megparancsoltad nekem, hogy

⁵⁵ SCHMEMANN, A., *Legyőzve halállal a halált*, in: Vigília 3 (1991), 166.

⁵⁶ AMBAUM, J., *Remélhetjük-e, hogy a pokol üres?*, in: *Communio* 1 (1993) 54–55. A tárgyalt kérdéshez lásd még: KRÁNITZ M., *A lelkiismeret fejlődése Órigenészig*, in: *Studia Theologica Budapestinensia* 29., Bp. 2002.

higgyek a pokol létezésében.”⁵⁷ Úgy látszik, hogy Chardin is csak engedelmességével egyeztette össze a kettőt. „De te azt is megtiltottad, hogy abszolút bizonyossággal feltételezzem egy emberről, hogy elkárhozott. Ezért nem törekszem arra, hogy meglássam, s annak megtapasztalására sem, hogy egyáltalán vannak ilyenek.”⁵⁸

Korunkban a mindenség helyreállításáról szóló tanítás iránt való érdeklődést össze lehetne kapcsolni azzal a reménnyel és elvárással, ami a mindennapi életben is szerepet játszik. A katolikus felfogás szerint a kárhozott magának köszönheti sorsát, mert elzárkózott Isten egyetemes üdvözítő akarata elől. Ugyanakkor a katolikus tanítás szerint Isten irgalma végtelen. Ebből kiindulva nem helyes azt mondani, hogy üres a pokol, de azt mondhatjuk, hogy teljes alázattal, bizalommal lehetünk Isten irgalma iránt, s ilyen módon remélhetjük minden ember üdvét.⁵⁹

Hans Urs von Balthasar pedig így fogalmaz: „Az apokatasztasziszt soha nem hirdettem még burkoltan sem... Csak annyit állítunk, hogy a szentírási kijelentések feljogosítanak arra, hogy minden ember üdvösségét reméljük, s ez egyszersmind azt is mondja, hogy nem vagyunk kötelesek a fenyegetésekből

⁵⁷ CHARDIN, T. de, *Werke I*, New York, 1962, 182.

⁵⁸ *uo.*, 182.

⁵⁹ BALTHASAR, *Kleiner Diskurs über die Hölle*, 27, in: JÁRMI Z., *Órigenész apokatasztaszisz-tana és hatástörténete napjainkig*, in: „Munkálatok” 1 (1997), Nyíregyháza, 33.

kiindulva olyan poklot feltételezni, amely tele van testvéreinkkel és nővéreinkkel, hiszen ez reményünket tönkretenné.”⁶⁰

⁶⁰ BALTHASAR, 25.

DR. MARTON JÓZSEF

A „KATOLIKUS” II. RÁKÓCZI FERENC VALLÁSOSSÁGA

Nel 1704 Ferenc RÁKÓCZI il II. (1676–1735) é stato eletto principe di Transilvania. Tra i suoi avi troviamo nomi di famiglie nobili e cattoliche come i Zrínyi, i Báthory ed i Rákoczy. La nonna (Zsófia Báthory) come giovane principessa é stata costretta a diventare protestante (calvinista), ma dopo la morte del suo marito (György Rákoczi il II.) ritorna di essere cattolica. Come nonna devota- accanto la madre, Ilona Zrínyi, il nipote é stato ammaestrato nella fede cattolica. Ferenc Rákóczi il II. ha é rimasto fino alla fine cattolico. Tutta la sua vita é stata permeata dalla preghiera.

Az utóbbi időben nagy számban szerveztek ünnepi megemlékezéseket, tudományos konferenciákat, szimpózionokat II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) emlékére és a neve alatt fémjelzett nemzeti felkelés felidézésére. A több évet is egybefogó rendezvény-sorozatra az alkalmat a szabadságharc és Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának 300. évfordulója szolgáltatta. Ezek az emlékünnepek nemcsak a Rákóczi Ferencel és a magyarság történelmének nagyban meghatározó korfordulójával foglalkozó történészeknek biztosítottak kiváló alkalmat az események újragondolására és realisabb megközelítésére, hanem még az ünnepségeken szonokló népvézereknek és politikusoknak is elveik alátámasztására.¹

Nehéz a múlt nagy személyiségeit helyesen megítélni, róluk realis képet alkotni, különösen akkor, ha fejük fölé már-már diadémtot képzelnek(ünk) el az utókor hálás emberei. Cselekedeteiket követendő példaként idézhetjük, de helytelenül járunk el, ha elhallgatjuk az életüket mozgató láthatatlan rugókat, hibáikat, személyiségük fejlődési folyamatát.

Amikor valakinek tetteiről akarunk véleménynt alkotni, elengedhetetlen, hogy egész személyiségét is mérlegeljük. Ez az a tükör, amely fényt vet a belső indítóokokra, segít abban, hogy helyesebben mérlegeljünk. Ez a feltétel hangsúlyozottabb formában áll a történelmet formáló vagy egy-egy történelmi fordulópontban élő és tevékenykedő jelentős személyiségek helyes megítélésénél. Emberi nagyságukat, nemes értékeket hordozó és érvényre juttató egyéni-

¹ *Cum Deo pro Patria et Libertate*, (felelős kiadó és szerkesztő: MUZSNAY Árpád), Szatmárnémeti, 2003, 13–244.

ségüket jobban megérthetjük, ha egészében – lelki-szellemi beállítottságukkal együtt – szemléljük őket.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem történelmi szerepének, személyi varázsának, egész küzdelmes életének reális megítélésében nem kis szerepet játszik vallásos beállítottságának figyelembe vétele. Egyéb helyzetfeltárásoktól és emberi karakterének elemzéseitől eltekintve, tanulmányomban csupán erre, II. Rákóczi Ferenc vallásosságára szeretnék reflektálni.

Bátran kijelenthetjük, hogy Rákóczi egész élete folyamán Istent féltő és szerető ember volt. Katolikus hitét gyakorló vallásos családba született (Borsi, 1676. március 27.). Születése után – a kor egyházi gyakorlata szerint bizonyára a 8. napon – a szent keresztségben részesült.² Saját fogalmazása szerint: „a szent keresztség fürdője által megtisztítva a bűntől, melyben fogantattam, a te fiaid közé felvettél.”³ Édesapját korán, hat hónapos korában elveszítette (1676 nyarán). Az árvaságra jutott Ferenc Isten-képének „atyai” vonása, a szerető és jószágos Istenbe vetett hite mégis egészségesen fejlődött, „*semmiben az én nevelésemet ez után megfogvatkozni nem engedted*”.⁴ Igaz, előbb „női” nevelésben részesült. Édesanyja, a „fiatal fejedelem-asszony”, a 33 éves Zrínyi Ilona és nagynanyja, az „öreg fejedelem-asszony”, a 47 esztendőös Báthori Zsófia, aki Rákóczi megítélése szerint „*szent életű volt*”, valóságos küzdelmet vívtak egymással a nagyra hivatott árva neveléséért.⁵ Mindenképpen vallásos családi légkör vette körül. Ebből nem hiányoztak a személyiséget fejlesztő játékok, a világi és vallásos énekek dallamkeveredései, a mesék és a vallásos motívumú példázatok (főnix madár, pelikán) stb., amelyek formálták emberi jellemét és keresztény hitét.⁶ No, meg a megbízott tanítók, akik Ferencet rangjához illő erkölcsi és vallásos nevelésben részesítették (Ahogyan ő írja: „*rászorítottak az imádkozásra*”).

Az 1681-es történelmi év Rákóczi Ferenc életében is nagy változást hozott. Női nevelését a „*férfias*” nevelés váltja fel. Édesanyja „*elkülöníti a női szobától, felmenti a nők gondozása alól*”, és a

² R. VÁRKONYI Ágnes, *A fejedelem gyermekora (1676–1688)*, Magyar Könyvklub, 1989, 35.

³ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Egy bűnös vallomása*, in: *Erdély öröksége VII. kt.* (szerk. Makkai László), Bp. Franklin Társulat, é. n. (továbbiakban: *Vallomásai*) 63.

⁴ Uo.

⁵ VÁRKONYI, 40.

⁶ Vö. VÁRKONYI, 63–92.

férfiak gondjára bízta. Tanítására és nevelésére Badinyi János ferences atyát kéri fel. Szellemi oktatásának menetét meghatározó *Ábécés könyvecske* (Kassa, 1674) mindent tartalmazott, amelyet egy kezdő iskolás gyermeknek akkor tudnia kellett: a betűket, a kiejtési gyakorlatokat, a legfontosabb imákat, a katekizmusi kérdéseket. Összességében rengetek anyagot nyújtott az *Ábécés* könyv. De a Könyv élén ott áll az a tömör fogalmazvány, amely évszázadokon keresztül a katolikus katekizmusok első kérdése, és amely pontosan összegzi a nagy emberi létkérdést: „*mi végre vagyunk a világon*”. Mai feleletünk sem lehet más, mint Rákóczi Ferenc *Ábécés* könyvéé: „*azért élünk a világon, hogy Istent és szeretetét megismerjük, azt viszonzozzuk, és eljussunk az örök életre*”.⁷ Ez a mondat irányt szabó lett a későbbi fejedelem életében. Amint ez az életcél kijelölő és befolyásoló katekizmusi felelet meghatározta egész vallásos beállítottságát, ugyanúgy a gyerekkorában kialakított vallás-gyakorlatok és szokások belé ívódtak és keretet biztosítottak felnőtt keresztény életének. „*Imádkoztam reggel és este*”⁸ – mondja kisgyermek időszakáról. Gyermekkori imáit soha nem felejtette el. Az *Ábécés* könyv sok részlete, kifejezése, gondolata megtalálható az öregedő fejedelem írásaiban is.⁹ Mindez bizonyítja, hogy a gyermekkorában kialakított Isten-képe és vallásos elkötelezettsége idősebb korában csak kibontakozott, mint a csírájából kifejlődött növény.

Katolikus öntudatossága már akkor megmutatkozott, amikor nevelőapjának (Thököly Imre) lutheránus tanácsosai abban sántikáltak, hogy katolikus hitében megingassák: „*azt óhajtották, hogy felekezetükhöz csatlakozzam*”.¹⁰ „*Gyakran ravaszul próbára tettek, hogy hitemtől eltántorítsanak – vallja –, ámbár tanítóm, Badinyi János, mint igaz keresztyén és Tégedet s bennünket teljes odaadással szolgáló ember, megvédett engem, úgy mint tehette*”. A hitbeli állhatatosságát viszont nem önmagának, hanem Isten kegyelmének tulajdonította és, köszönte meg („*Hitemben állhatatossá tettél*”).¹¹ Hitéhez ragaszkodó gyermekkori magatartása fokozottabb mértékben ismétlődött meg Marosvásárhelyen 1707. április 5-én, a fejedelmi be-

⁷ Vö. VÁRKONYI, 155–158.

⁸ *Vallomásai*, 64.

⁹ Vö. VÁRKONYI, 161.

¹⁰ *Vallomásai*, 65.

¹¹ *Vallomásai*, 66.

iktatáskor. A marosvásárhelyi Domus Históriából imígyen olvashatjuk: „Az installációra való előkészületnél a reformátusok követelték, hogy az installáció vallásos része templomukban legyen. Rákóczi kijelentette, hogy azonnal Daciából eltávozik s az anyaországba tér vissza, ha kálvinista templomba viszik. A vallási szertartás helyéül a Jezsuiták kis templomát jelölte ki.” A Te Deumot a fejedelem udvari papja, Zichy Pál címzetes püspök és apát tartotta.¹²

II. Rákóczi Ferencet tizenkét éves korában a császári rendelkezés értelmében édesanyjával és Julianna leánytestvérével Bécsbe vitték, és Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek (1695–1707) gyámsága alá helyezték. Hamarosan és végleg „elválasztották anyjától” és testvérétől „könny és zokogás között”, s előbb a csehországi neuhausi (ma: Jidřihov Hradec) jezsuiták kollégiumában tanult és nevelődött, majd Prágában folytatta filozófiai tanulmányait. Erre az időszakra úgy emlékezik vissza, mint aki „az Istent csak félté és nem szerette”. Magatartásának okát később meg is magyarázza. Az értelmi hiányban, az ismeret szegénységében látja az istenszeretetének gyengeségét. „De bocsáss meg Uram, mert még nem volt elegendő érett értelmem annak megismerésére, hogy igazán te tartottál meg és vigasztaltál keserveimben... Akinek azonban élő hite van s hiszi, hogy te vagy mindennek teremtője és megtartója, hiszi, hogy Tőled jó minden jó.”¹³ Neuhausban és Prágában a jezsuiták nagy hatással voltak a fiatal Rákóczira. Később, Vallomásaiban is bevallja: „Bízva hiszem, Uram, nem róttad fel vétkemül azt, hogy bár egy ideig indítást éreztem rá, mégsem szántam el magam a jezsuita rendbe való lépésre.”¹⁴

II. Rákóczi Ferenc mindig tudatában volt kiválasztottságának. Mint Jeremiás próféta beszámol elhivatottságáról, ugyanúgy vallja Rákóczi is a származásától meglévő hivatását. „A te gondviselésed előkészített a nyilvános fellépésre, hogy a visszavonultságból kilépve, az uralkodó fejedelem méltóságát öltözzem fel, amelynek jegyét már származásomnál fogva is magamon hordtam ugyan a te jóságodból.”¹⁵ Fohászaiban többször felelegeti az Istentől kapott küldetését. Többek között egyik imájában így könyörög az Oltáriszentség előtt: „Vezetőnek rendeltél engem, mintegy lámpásnak állítottál engem; te

¹² *Domus Historia Marosvásárhelyiensis*, (fordította Karácsony Márton), 19. l.

¹³ Vö. *Vallomásai*, 73–75.

¹⁴ Idézi: KÖPECZI Béla, *Rákóczi újjain*, Bp. Lucidus Kiadó, 2004, 12.

¹⁵ *Vallomásai*, 79–80.

adhatod meg nekem az útnak ismeretét, melyeken az ideig-óráig rám bízottakat vezetnem kell; te adhatsz nekem fényt, hogy a világ sötét útjain világítsak nekik”.¹⁶ Vallomásaiban pedig teljes bizonyossággal azt is lejegyzí, hogy „Erdély szabad fejedelmeinek örököse voltam ... Egyedül az én személyem volt az, amely az én hazám, az én őseim tekintélyénél fogva az egyformán gondolkodók szándékait egyesíteni bírta és a külföld keresztyén uralkodóinak baráti támogatását ki-eszközölhette.”¹⁷

Kiválasztottságának tudatában van, mégis olyan nehezen képes megmagyarázni az általa vezetett szabadságharc értelmét. Ezzel kapcsolatosan állítja: „Megvallom fájdalommal és bűnbánóan, hogy folyton-folyvást visszaéltem kegyelmeddel.” A sok kudarcot és balszerencsét elfogadta ugyan, de bevallja, hogy akkor, a szabadságharc időszakában hiányzott benne az igazi meggyőződéses hit. A megpróbáltatásokról mondja: „Felismertem, hogy Tőled jönnek és megérdemlem azokat; szájjal is szokásból mondtam neked köszönetet, de szívem és cselekedeteim messze maradtak tőled és így valósággal hazudtam neked.” Viszont lelkiismeretében mindig nyugodt volt. Sohasem helytelenítette azokat az okokat, amiért „saját maga és nyomorult népe szenvedéseitől indítatva megkezdte hazája fel-szabadításának művét.” De hozzáteszi, hogy a „világi politika szabályai és elvei, s az emberi bölcsesség csalóka számításai szerint” cselekedett, „inkább az önmagammal való megelekedés gyönyörűsége vezetett; hadd bántódjam kérlek, Uram, ezek miatt!”¹⁸ És az önmarcangolásig skrupulus rodostói remete azt is lejegyzí: „Fejedelemkori tettemet éltem minden napján szánni és bánni fogom.”¹⁹

II. Rákóczi Ferencet sokszor becsapták, sokszor került kilátástalan helyzetbe. Azonban az ilyen szorult körülmények között sem esett kétségbe, nem lázadott az Isten ellen, hanem Hozzá folyamodott, még erőteljesebben imádkozott. Amikor a bécsújhelyi börtön ugyanazon cellájában raboskodott, ahonnan nagyapját, Zrínyi Pétert vitték a vérpadra, akkor sem veszítette el istenhitét, hanem: „szorult helyzetben kiöntöttem kéréseimet előtled, Uram, s ennek megtörténtével

¹⁶ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Fohászai*, SzIT. Bp. 2001, 44.

¹⁷ *Vallomásai*, 79.

¹⁸ *Vallomásai*, 80–81.

¹⁹ *Vallomásai*, 130.

oly hirtelen megvilágosítottnak és megvigasztaltatnak éreztem magamat.” De a Vallomásaiból egyértelműen kiszűrhető, hogy ekkor az Isten-képe nem a szeretettől áthatott Atya képe volt, hanem a mindenbe-beletörődés uralkodott el rajta. „... elhatároztam magamban és igazán alávettem magamat akaratomnak; de lemondásomnak sem a szeretet, sem a félelem nem volt az alapja; nem féltetek téged, mivel a te jószágod miatt igen elbízottam magam; de nem is szerettelek, mivel nem tudtam mi az, szeretni téged.”²⁰ A börtönben a halálra készülve lelkileg valósággal átalakul, „megújul”. Önkéntes böjtölésre vállalkozik. Az újhelyi jezsuita rendház igazgatójának, Sagel atyának meggyónik. A Szűzanya tiszteletére írt imádságos könyvet rend-szeresen olvassa. Fogsága vége felé forgatni kezdi a Szentírást, igaz „kíváncsiságból, és az ótestamentum könyveit felületesen.”²¹ Felesége és a jezsuiták közbenjárására Lehmann bécsújhelyi kapitány segítségével (akit tettéért felkoncoltak) megmenekül a börtönből és a kivégzéstől. Szabadulásának napjára úgy emlékezik vissza, mint a kegyelem órájára, „Istentől előre elrendelt nap”-ra.²² Ennek ellenére, szabadulását követő időszakban hideggé válik a feleségével (Hessen-Rheinfels Sarolta-Amália) való kapcsolata. Többször megszegi a házassági hűséget, amit öreg korában nagyon megbánt.²³

„Szigorúan vallásos volt és maradt mindhalálig... Megtanulta az önmagán való uralmat és el is bírta rejteni legbensőbb érzelmeit is”²⁴ – állítja róla Marcali Henrik történetíró. Vallásossága azonban nem volt elfogult, még kevésbé bigott. A katolikus hit buzgó gyakorlása, a hit személyes megélése jellemezte. Nála őszinte vallási türelemről beszélhetünk. Tudja, hogy ezt nem nézték katolikus felsőbb körökben jó szemmel. Jelzi is: „Azzal vádoltak igen sokan, hogy sokat tettem az igaz hit kárára, de emiatt mindeddig nem vádolt a lelkiismeret.”²⁵ Igaz, a szabadságharc győzelméért a szécsényi országgyűlésen (1705) kész volt az egyházak közötti kompromisszumra, a különböző felekezetek közötti békés együttműködés szorgalmazására. 1705. szeptember 20-án személyesen Rákóczi kimondja: „a három religiót a

²⁰ Vallomásai, 92–93.

²¹ Vallomásai, 96–98.

²² Vallomásai, 105.

²³ KÖPECZI Béla, *Rákóczi útjain*, 16–17.

²⁴ MARCALI Henrik, *Erdély története*, Bp. 1935, 192–207.

²⁵ Vallomásai, 135.

maga szokott törvényes szabadságában megtartom és másokkal is megtartatom.”²⁶ Szécsényben azonban csak kompromisszumról beszélhetünk az országgyűlés 6. paragrafusában megfogalmazott jezsuitákat kitiltó törvény miatt. Hat vármegye (Pozsony, Nyitra, Trencsén, Túroc, Érva, Liptó) tiltakozott a fejedelemtől e határozat ellen. Cserey Mihály (1667–1756) Erdély históriája (1661–1711) című könyvében egyenesen Rákóczi szájába adja a jezsuiták „kártékonyosságát” összefoglaló választ. „Rákóczi Ferenc megfélele a vármegyék szuplicációjára. Az Isten csudálatos vezérlésiből pápista emberrel mondatá ki az igazságot, és a jezsuitáknak minden istentelen praktikájokat napfényre vele kiadatá...”²⁷ Egészen nyilvánvaló, hogy a református történész korabeli felekezeti elfogultságáról van szó a Rákóczi és a jezsuiták viszonyának megítélésében. A fejedelem türelmi politikájával nem ítélte el a jezsuiták áldásos tevékenységét. A jezsuita rend „veszedelmes” mivoltát a „katolikus egyházra és általában a szabadságharcra” vonatkozólag Ráday Pál fogalmazta meg 1706 októberében a Francisci Principis Rákóczy responsum ad suplicationem sex comitatum contra relegationem fratrum Societatis Jesu ex Regnum Hungariae című iratában.²⁸ Rákóczi a jezsuitákat – a kitiltás ellenére – értékelte és kedvelte. A marosvásárhelyi beiktatáskor (1707) a jezsuiták kis templomát választotta a Te Deum megtartására. Józan magatartására jellemző, hogy az ezt követő erdélyi országgyűlésen (április 14-én), amikor előterjesztette az erdélyi katolikus püspökség visszaállítását, és javaslata heves vitát váltott ki, kész volt indítványát levenni a napirendről. Nem fesztette tovább a húrt. Rákóczi joggal remélte, hogy az erdélyi protestáns rendek méltányolják az ő nagyvonalú magyarországi valláspolitikáját, de csalódnia kellett.²⁹ Hasonlóképpen csalódnia kellett felsőmagyarországi hitfeleiben is, akik a protestánsoktól a templomok visszavételét követelik tőle, „*elfoglalják a kőtemplomokat, de a szeretet ama lelki templomát, amely igazán a Te lakásod, lerombolják.*”³⁰ A felekezetek közötti kölcsönös torzsalkodást nem kívánja

²⁶ KÖPECZI, 144–145.

²⁷ CSEREY Mihály, *Erdély históriája (1661–1711)*, Bp. 1983, 386–389.

²⁸ Vö. KÖPECZI, 145–146.

²⁹ SZÁNTÓ Konrád, *Az erdélyi püspökség helyreállításának kísérlete Rákóczi megvalósítása a Habsburgok által*, in: *Katolikus egyháztörténeti konferencia, Keszthely, 1987*, 54–55.

³⁰ *Vallomásai*, 137.

összegezni. „Nem vizsgálom én azokat, Uram, hanem megvallván nyomorúságaimat, hitetlenségemet, gyarlóságaimat, gyengeségeimet, mélységes alázatomban megsemmisülve fogom ítéleteidet imádni és ennek kellő véghezviteléhez kegyelmedet hívom segítségül...”³¹

Politikai és erkölcsi végrendeletében is kifejezi a más gondolkodású, hitű és nemzetiségű embereknek az elfogadását és tiszteletét: „Minden embert tisztelnünk és szeretnünk kell, mivel Isten képmása, de e tiszteleten és a felebaráti szereteten kívül, amelyre kötelezve vagyunk, az alacsonyabbrangúak, sőt még az egyenrangúak is jó magatartásuk, hűségük, állhatatosságuk, előzékenységük, szellemességük stb. által teszik magukat többé vagy kevésbé tiszteletre méltóvá...” „Az egyenlők közt” a tekintélyes emberek elismerése „az emberek felett Isten szuverenitásának kisugárzása.” Ha mindenkinek megadjuk azt, ami neki kijár, „az Isten hatalmában és parancsolatában megalapozott igazságosság” szerint leszünk „udvariasok.”³²

II. Rákóczi Ferencet saját fogalmazása szerint „udvarias keresztény” embernek nevezhetjük, aki a más vallásúak és nemzetiségűek felé „nem ismeri a szűklátókörűséget és a haszontalan kicsinyeskedést.”³³ Itt szeretném kiemelni, hogy nem véletlenül lett Rákóczi Ferencnek egyik könyörgő fohásza a katolikusok és reformátusok közös énekévé: „Győzhetetlen én Kőszálom” címmel. Ezzel az énekével népünk körében az összefogást, az együvé tartozást jó 300 éve szolgálja, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy a vallásilag annyira megosztott erdélyi magyarság körében II. Rákóczi Ferenc lett az ökumenizmus előfutára. A lelkéből fakadt segélykérőének szimbolikus értékkel bír ma mindannyiunk számára: az összefogást sugallja, hiszen együtt énekelhetjük minden felekezeti érzékenység megsértése nélkül. Templomainkban évszázadokon keresztül külön-külön énekeltük és énekeljük. Közös összejöveteleinken, ünnepléseinken – nemzeti imádságunk – mellett miért nem tudnánk együtt zengeni:

Győzhetetlen én Kőszálom, védelmezőm és Kővárom,

A keresztfán drága árom, oltalmamat Tőled várom.

Irgalmazz meg én lelkemnek, ki vagy ura mennynek-földnek,

Könyörgők csak Felségednek, én megváltó Istenemnek. (DU. 210.)

³¹ Uo.

³² II. RÁKÓCZI Ferenc, *Politikai és erkölcsi végrendelete*, Akadémia, Bp. 1984, 329.

³³ II. RÁKÓCZI, *Politikai és erkölcsi végrendelete*, 330.

Merem állítani, hogy Rákóczi emlékének akkor adózunk hűségesen, ha a neki szervezett ünnepi megemlékezéseken, konferenciákon az ő éneke is elhangzik a szónokok, az előadók és a résztvevők szájából.

Tagadhatatlan, hogy a Fejedelem számára Krisztus – mint Kőszál – volt a legfőbb oltalom. Hozzá folyamodott rendszeresen. Egész keresztény életét, minden napját az imádság kötötte egybe. Szükségét látta ennek, mert gyengének és bűnösnek érezte magát. *„Te az én pásztorom vagy, Jézusom, én pedig a rühes juhod vagyok, aki oly sok-szor elcsatangol nyájadnak útjairól.”*³⁴ Krisztussal és Krisztusból élt.

A keresztény hit tudatos megélését nála az 1715. esztendőttől szoktuk számítani. Ebben az évben otthagyni a párizsi zajos életet, Grosbois-ban, a kamalduli szerzetesek kolostora mellett házat vásárolt. Itt, a kamalduli atyák lelki vezetésével teljesen kibékült az Istennel. Életgyónást végzett, és azutánótól vallásos gyakorlatok közepette élte le életének utolsó húsz évét. A grosbois-i erdő csendjében Szent Ágostonhoz hasonlóan, mások okulására, papírra veti élete történetét, igaz egy kicsit viláगतáló hangulatban.³⁵

Lelki életének központjába az Eukarisztia került. A féltő tiszteleten és imádáson túllépve a Belőle való életet óhajtja. Vágyódik Krisztus után: *„Téged kívánlak, eléd szándékozom járulni, a te asztalodból részesülni, sőt téged magamhoz venni. Táplálj engem és alakíts át engem magaddá!”*³⁶ S amikor megáldozik, a boldogság öröme tölti el: *„Téged fogadtalak be, te pedig bennem vagy. Tedd, hogy én is mindenkor benned maradjak! ... Te pedig szenvedtél értem, föltámadtál értem, eljöttél hozzám. S ebből föl ismerem, hogy sokkal nagyobbak azok az orvosságok, amelyeket értem elkészítettél, mint mindaz, amit én önmagamtól magam ellen készíthetek. Mi mást kérjek hát, mint hogy békességben elaludjam és megnyugodjam.”*³⁷

A grosbois-i napok óta az egyház parancsai szerint szigorúan vallásos életet folytatott. Napirendjében délelőtt két szentmisén való részvétel, délután két kápolnalátogatás szerepel. Rodostóban már egyetlen lépést sem tett anélkül, hogy mennyei Atyjának törvényeihez ne mérte volna saját szándékát. Istenes gondolatait naponta lejegyezte.

³⁴ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Fohászai*, 48.

³⁵ SZEKFÜ Gyula, *A számtízött Rákóczi*, Holnap Kiadó, 1993, 32–37.

³⁶ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Fohászai*, 45.

³⁷ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Fohászai*, 53–54.

Írásbeli munkái is lehetővé tették, hogy állandóan Isten jelenlétében éljen. De bármennyire befelé fordult, mégis megmaradt politikusnak, „fejedeleme”nek.” Például Vallomásaiban az Istenhez szóló megható imákat átmenet nélkül követik a franciákkal és az oroszokkal folytatott tárgyalásai és a politikai események.³⁸

Rákóczi gyengeségének átérzésével, a régi erkölcsi botlásainak fellelkesítésével, a folyton felmerülő önvád mardosásával Szent Ágostonhoz sodródott. Ő is, mint a nagy latin egyházatyja, a kegyelem szükségességét túlhangsúlyozta. Ez a 18. században a felsőbb egyházi körökben nem talált tetszésre, mivel a Rómával is dacoló janzenisták is ugyanezt tűzték zászlójukra. Rákóczit is megvádolták a janzenizmussal. Fájt neki, mert sohasem akart a Szentszékkel szembe szegülni, minden fenntartás nélkül tudomásul vette a janzenizmust elítélő *Unigenitus Dei Filius* pápai bullát is.³⁹ Bevallja, hogy nem rendelkezik nagy teológiai műveltséggel, Fohászaiban és Vallomásaiban csupán a saját lelkiéletének előrehaladásában szükséges isteni kegyelmet hangsúlyozta, minden teológiai irányzathoz való csatlakozás nélkül.⁴⁰ Az viszont nem tagadható, hogy a janzenista lelkeség hatott rá. Írásaiban (elsősorban a *Soliloquia in forma meditationum adventus Domini diebus* = Magányos elmélkedés az Úr eljövetelének idején) egyértelműen felfedezhetőek. A kegyelemről vallott felfogása a jócselekedetek jelentőségének háttérbeszorításával, a szeretetnek a félelemmel való szembeállításával, a testi sanyargatás hangsúlyozásával, a túlzott pesszimizmusa stb. a janzenizmusra jellemző lelkeségre vall.⁴¹ De amikor a szerzetes cenzorok (egy domonkos és egy ferences atya) felfedik a janzenista „eretnek” tételeit, megdöbbenéssel veszi tudomásul, és nem ragaszkodik azokhoz. Sőt, a Vallomások végén ismét elutasítja: „*Bárki megtalálhatja benne (ti. írásaiban) igen sok kárhoztatott tétel szövegét, de nem értelmét, mert én az anyaszentegyházammal egységben elutasítom, megvetem és kárhoztatom.*” Igaz, hogy a kamalduli szerzetesek hatására a janzenizmusra jellemző rigorista szellemben élt, és a korszakban divatos janzenista tételeket tartalmazó francia nyelvű lelki könyveket olvasott, de vallomása szerint azokat „*úgy tekintetem, mint virágokat,*

³⁸ SZEKFÜ, *A száműzött Rákóczi*, 200–205.

³⁹ XI. Kelemen pápa (1700–1721) 1713-ban kiadott bullája.

⁴⁰ SZEKFÜ, *A száműzött Rákóczi*, 205–208.

⁴¹ KÖPECZI, 19–20.

*amelyekből a méhek a mézet, a pókok mérget szívnak, és ezért elvetvén a mérget, a mézet akartam szívni a te segítségével, Uram.*⁴²

II. Rákóczi Ferenc vallásosságának taglalásakor azonban nem hallgathatjuk el, hogy vallásosságában folyton kimutatja fejedelmi méltóságát. Franciaországban vagy Rodostóban nem száműzöttként, hanem fejedelemtént élt. Még az imádságok megfogalmazásánál is játszotta a fejedelmet. Olyan alkalmakra (fejedelmi tanács ülésére, háború esetére, győzelemkor, vereségkor, stb.) ír imádságokat, amelyek száműzött életében soha nem fordultak elő. Vallásossága és politikai meggyőződése ily módon szorosan egybefonódott. Szekfű Gyula történezzsel fogalmazva: „*Vallásos hite egész életére, a száműzetés vég nélküli éveire megszilárdította politikai álláspontját – politikai elvei viszont vallásos nézeteire gyakoroltak nem egy esetben eldöntő befolyást.*”⁴³ Ezért mint egy reneszánsz nagyúr érvényesíteni is akarta vallásosságát.⁴⁴

Elképzelése szerint az államban a legfőbb szerepet a vallásnak kell betöltenie. A korszakra jellemző abszolutista szellemben az uralkodó áll mindenek felett. Neki kell meghatároznia, hogy ki legyen a püspök, neki kell felvirágoztatnia az ország egyetemeit, a mesterségeket, de mindenekelőtt a mezőgazdaságot. Az általa vezetett állam kell hogy megszervezze a jó papságot, betartassa a zsinatok kánonjait, stb. Ezeket a tanácsokat a fejedelmi végrendelkezéseiből olvashatjuk, amelyekből hamar megállapíthatjuk, hogy szerinte az államgépezet működésében legfőbb szerepe a vallásnak van.⁴⁵

Amilyen imádsággal átszőtt volt II. Rákóczi Ferenc élete, olyan volt a halála is! 1735. április 8. Nagypéntek. Hűséges kísérfője, Mikes Kelemen tudósít erről. „*Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma meghalt érettünk.*” Virágvasárnap még a Magyarország Védasszonyának szentelt templomhoz közeli házban szentmisét hallgatott. A mise után a megszentelt barkát a pap kezéből térdelve vette át. Csütörtökön nagy buzgósággal áldozott és a szent kenet feladásakor „*a szemeiből könnyhullatások folytak*”. Nagypénteken reggel három

⁴² KÖPECZI, 22.

⁴³ SZEKFÜ, *A száműzött Rákóczi*, 209.

⁴⁴ GLATZ Ferenc, *A Rákóczi-felkelésről*, in: *História*, 2003/3, 3–7.

⁴⁵ II. RÁKÓCZI Ferenc, *Politikai és erkölcsi végrendelete*, 362–364.

órákor „*az Istennek adván a lelkét, elaludt – mivel úgy halt meg, mint egy gyermek.*”⁴⁶

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 300. évfordulóján – Niederhauser Emil történésszel egyetértve – ajánlom, hogy a Rákóczi szabadságharcot és annak főszereplőit tárgyalva őszintébben és józanabban közelítsük meg nemzeti történelmünket.⁴⁷ Rákóczi Ferencben ne a nagy nemzeti hőst szemléljük, hanem a lelkiismeretében annyira vívódó, cselekedeteinek következményeit is mérlegelő, a befelé forduló – imádkozó – embert, *aki minden „tettében és szólásában az őszinteséget és igazságot követte”* és jóindulatában senki sem kételkedhetik.⁴⁸

⁴⁶ MIKES Kelemen, *Törökországi leveleiből*, Rodostó, 8. Aprilis, 1735.

⁴⁷ NIEDERHAUSER Emil, *Rákóczi és Kelet-európa*, in: *História* 2003/3, 13–15.

⁴⁸ *Vallomásai*, 148.

TAMÁSI ZSOLT-JÓZSEF

**PAPI ÉS SZERZETESI FEGYELEM AZ 1848-AS EGYHÁZMEGYEI
ZSINAT TÜKRÉBEN**

The revolution from 1848 had an important impact on the catholic clergy from Transylvania. Very good proofs are the documents of the dioceses councils from that time. These documents show us the problems and the desires of that period. On the councils deliberation the most important questions were mostly the disciplinary procedures, questions of the clergy. They were discussing about the improvement in the clergy instruction. In these questions we can meet mostly with a strong intention of improvement, to reform some things. The bishop always managed to keep in the right way the deliberations. The ideas which were formulated at that time were not decisions they were only showing the problems and desires of the clergy from Transylvania.

The national council finally was cancelled, and the documents which were prepared for this event, were assembled, and like this the Transylvanian dioceses councils history became a very important document in showing the spirit from the Transylvanians dioceses during the revolution from 1848.

Az 1848-as forradalmi események elengedhetetlenül szükségessé tették az egyház helyzetének, a legfontosabb teendőknél a tisztázását. A trienti zsinat előírása – évente egyházmegyei zsinaton tanácskozzon a püspök papjaival – az eddigiekben nem valósult meg. Az Erdélyben megtartott tanácskozások jegyzőkönyveiből a forradalmi hangulat egyértelműen kicseng, de még érdekesebb, pezsgőbb képet nyújtanak a tárgyalásokról készült friss feljegyzések, amelyeknek csupán letisztázott változata a végleges jegyzőkönyv. A tárgyalások hűségese bemutatása során azért sem nem szorítkozhatunk csupán a végleges jegyzőkönyvre, mert megfogalmazásának története a feljegyzések részletezésével együtt talán többet mondó, mint maga a jegyzőkönyv. Az egyes kérdésekről külön bizottmányok készítenek javaslatokat, amelyeket a gyűléseken megvitatnak. A viták időnkénti hevesességét éppen azok a levéltárban rejtőzködő lapok jelzik, amelyek tele vannak áthúzásokkal, beszúrással, lapszéli megjegyzésekkel. Ezek az iratok a korabeli vágyakról, problémákról adhatnak beszédes képet. Jelen tanulmány elsősorban a forradalmi hangulat szempontjából értékesítheti azt a nem csekély munkát, amelyet 1848 őszén a Kolozsváron összegyűlt zsinati képviselők kifejtettek. A zsinati tanácskozások egyik részét jelentette a papi és szerzetesi fegyelemmel kapcsolatos kérdések megvitatása. E kérdéskörhöz tartozik a papképzéssel kapcsolatos elképzelések bemutatása, illetve a plébánosi vizsga,

áthelyezések rendezésének kérdése is. E jelzett témák bemutatásához az időrendi sorrendet választjuk, vagyis a kérdések megvitatásának sorrendjében térünk ki a vélemények bemutatására.

*

A reformkori országgyűlések megindulása óta egyre világosabbá vált, hogy a politikai jövő meghatározása a radikális liberálisok kezébe kerül. E liberalizmus képviselői egyértelműen a „*haladás ellenségének*” kikiáltott egyház ellen tettek lépéseket.¹ Ennek ellenére a papok az új rendszerben a jozefinista rendszernek még érvényben levő, hátrányos intézkedéseinek elsőprésében reménykednek.² Érdekeik jobb érvényesítése szükségessé tette a közös fellépést. Ennek képezte szerves részét a nemzeti zsinat keretében történő tanácskozás, amelynek igénye korán megfogalmazódik. Elsőként az esztergomi főkáptalan küld szét körlevelet a püspökökhöz.³ Ebben rámutatnak arra, hogy a nemzeti zsinat tartását fontosnak tartják. Ehhez szükséges volna az ürességben álló püspöki székek, elsősorban a herceg-prímási szék betöltése, de addig is „*míg ez megtörténne, az annak idejében, szükség esetére más egyházmegyei főnök elnöksége alatt is megtartandó nemzeti zsinathoz szükséges előkészületül, megyéjében zsinatot összehívni méltoztassék; – mellyen a főnebb is elősorolt tárgyak iránt előleges egyezkedés hozatván a megyei papság és főpásztora, valamint a clerus és hívők közt is létre, az ország catholicus lakosságának, egy általános, és valamennyi plébániában körözött petitio aláírásával nyilvánítandó közérzelmek is világosságra hozassanak*”. A konkrét tennivalók megbeszélése érdekében a május 18-ai levelében a gyulafehérvári papság „*...pünkösdi hó 20-án reggeli 10 órára a mostani körülményekben az egyház részéről szükséges teendők feletti tanácskozás végett, a praeposti terembe összehívatnak*” Kovács Miklós püspök által.⁴ Itt elhangzik a püspök nyilatkozata, amelyben a zsinatok értékét

¹ ADRIÁNYI Gábor, *Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848-1849-ben*, in: Vigília 1998 (10), 722.

² LUKÁCS Lajos, *A Vatikán és Magyarország 1846-1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról*, Bp. Akadémiai Kiadó, 1981, 44-45.

³ Gyulafehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (továbbiakban GyPSzKL), Fond: Püspöki Iratok (továbbiakban PI), cs. 15., d. 391. 687/1848. *Az esztergomi káptalani gyűlés határozata, Esztergom, 1848. május 2.*

⁴ SÁVAI János, *Zsinat és forradalom. Erdély, 1848/1849*, Szeged, 1999, 159. Kovács Miklós püspök tanácskozási hívó levele a fehérvári papsághoz, 1848. május 18.

hangsúlyozza. A hozzászólások után határozat hozatott, hogy ugyan egyelőre a zsinat tartása nem lehetséges, de hogy az Unió után az egyházmegyét annak tartása készületlenül ne találja, a kibocsátandó körlevélben az esperesek felszólíttassanak, hogy a megyei zsinatra az anyagot kezdjék el összegyűjteni.⁵ Ennek megfelelően Kovács püspök körlevelében egyházmegyéje papjaival közli a zsinat tartásának szükségességét, rámutatva arra, hogy Erdélyben a zsinattartást a felsőbb engedély megadása gátolja, amíg az Unió nem valósul meg. Ennek ellenére a fehérvári papi gyűlés határozata értelmében felszólítja papjait, hogy készüljenek erre a tanácskozásra.⁶ E körlevél szétküldését nem tekinti csupán egyházmegyéjén belüli kérdésnek, még aznap, vagyis május 20-án Szcitovszky János pécsi püspököt is tájékoztatja ennek kiküldéséről.⁷

Az egyházmegye kerületeiből két nagyon gyors visszajelzés érkezik a körlevélre. Május 24-ei dátummal iktatják a püspökségen Gajzágó Kristóf belső-szolnoki esperes levelét, amelyben a maga részéről, kerületének véleményét tolmácsolva sürgeti a püspököt, hogy mielőbb kerítsen sort az egyházmegyei zsinat összehívására.⁸ Május 27-én a gyergyói főesperes beadványa érkezik meg a püspöki főtanácshoz, amely levél tartalma azt sugallja, hogy a zsinatra való készülésről szóló körlevelet e kerület esperese még nem olvashatta, de ennek ellenére a zsinat összehívásának fontosságát levelében kifejti.

Az egyházmegyei zsinat tartása elől az akadály az Unió létrejöttével elhárult. A magyar országgyűlésen született törvénycikket az Unióról az erdélyi országgyűlés május 30-án megszavazta, a király június 10-én megerősítette. A szentesítésre majd július 11-én került sor.⁹ Szemere Bertalan az Unióról szóló nyomtatott levelét június 14-én küldi meg Kovács Miklós püspöknek,¹⁰ de egy nappal ezt megelőzően Fogarasy Mihály választott skodári püspök már ezt az értesít-

⁵ SÁVAI, 161–164. *A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve, Gyulafehérvár, 1848. május 20.*

⁶ GyPSzKL, PI. 707/1848 *Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848. május. [20.]; SÁVAI, 159–161.*

⁷ GyPSzKL, PI. 390. doboz, 2. cs. 703/1848. *Kovács Miklós püspök levele a pécsi püspökhöz, 1848. május 20.*

⁸ SÁVAI, 174–175. *Gajzágó Kristóf Belső Szolnoki esperes levele Kovács Miklós püspökhöz, 1848. május 24.*

⁹ F. Kiss Erzsébet, *Az 1848/1849-es magyar minisztériumok*, Bp. 1987, 164.

¹⁰ GyPSzKL, PI. 857/1848. *Szemere Bertalan nyomtatott körlevele Magyarország és Erdély egyesüléséről. 1848. június 14.; SÁVAI, 198–199.*

tést megtette. „Erdélynek egyesülése megtörténvén, az erdélyi egyház-megye érdekei nem állnak többé elszigetelve a magyar egyháztól, a kapocs már szorosabb leendő”. Ugyanakkor az Unió következménye-ként az erdélyi zsinatozás elől is eltűntek az akadályok, ezért tárgyunk szempontjából fontos részlettel folytatja levelét: „Először is a püspököknek itt Pesten és pedig saját lakásomon tartott értekezle-teiről kívánom Excellentiádat tudósítani. Meg kell jegyezmem, hogy azok június 1-sőjétől 7-dikéig tartottak ... a konferentiákban a püspö-kök elhatározták a Nemzeti Zsinat megtartását, és pedig a megnyitási napot szeptember 24-re tették, helyül Esztergomot választották. A tárgyakat kiszemelték, mikép az ide csatolt mellékletben fel vannak jegyezve... A szemináriumokról úgy gondolkoznak, hogy mivel többé a megyei szemináriumokat fenntartani nem lehet, négy vagy öt nagyobb szemináriumot fognak felállítani...”¹¹

Kovács Miklós püspököknek ezt követően a többi magyarországi püspök is megírja a nemzeti zsinat tervét, illetve mindannyian a javasolt tárgyalási pontok listáját is megküldik. Az erdélyi püspök július 1-én kelt körlevelében most már konkrétan felszólítja egyház-megyéje papságát, hogy készüljenek az egyházmegyei zsinatra. Tanácsa az egyházmegyei zsinat programbeszéde is lehetne: „egyszersmind atyailag figyelmeztetek benneteket: miszerint megemlékezvén hivatástokról és a mostani nehéz idők körülményeiről, el ne induljatok a világ fiainak mindent összezavarni kívánó után, hanem a Szentlélek segítségül hívása, a régi egyházi zsinatok munkáinak szorgalmas forgatása, a katolika egyház igényeinek szemmel tartása, és a körülmények komoly megfontolása után oda irányozzatok munkálataitok és véleményeiteket, hogy a polgári törvényeknek tiszteletben tartása mellett, mindenütt és mindenben az isten dicsősége, az egyház szilárdítása és az emberiség boldogítása legyen fő célotok...”¹²

A körlevél hatására elkezdődnek a zsinati előkészületek az esperesi kerületekben. Az ezekről készült jegyzőkönyvek sorra érkeznek be a püspökségre, vázolván a papság elképzeléseit, esetenként túlfűtött forradalmi reformigényeit is. A kerületi jegyzőkönyvek véleményei

¹¹ GyPSzKL, PI. 390. doboz, 3. cs. 990/1848 Fogarasy Mihály választott püspök levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz, 1848. június 13.

¹² GyPSzKL, PI. 873/1848 Kovács Miklós 1848. július 1-én kelt körlevele.

nagyon gyakran, szinte azonos szófordulatokkal csengnek egybe. Ennek magyarázatát abban találhatjuk meg, hogy egyrészt a kiküldött kérdésekkel kapcsolatosan – kevés kivétellel – szinte azonos magatartást tanúsítanak a kerületek, másrészt azzal, hogy a kolozs-dobokai kerület papsága nagyon hamar elkészül javaslataival. Már július 2-án beküldik azt a püspökségre,¹³ ahonnan ennek kivonatát az összes esperesi kerületnek megküldik véleményezés végett.¹⁴ Tekintve, hogy a többi esperesi kerület jegyzőkönyvei július 20. (barcai dékánátus és sepsiszentmiklósi esperesi kerület), július 31. (fehérvári papság, torda-aranyosi kerület), augusztus 1. (alcsíki és kászonszéki kerület, bányavidéki kerület, gyergyói kerület), augusztus 2. (belső-szolnoki kerület), augusztus 6. (gyulafehérvári kerület), augusztus 9. (kézdi-orbai kerület), augusztus 10. (szebeni és fogarasi kerület), augusztus 12. (marosszéki kerület), augusztus 15. (felcsíki kerület), augusztus 16. (Keresztes József ferences rend főnöke), augusztus 17. (udvarhelyi kerület) dátumokkal készülnek el,¹⁵ jogosan feltehető, hogy azok a kolozs-dobokai javaslatokat is tárgyalták. Ennek jelentőségét a későbbiekben majd látni fogjuk.

Tekintve, hogy ily sok véleményt az egyházjogi törvények szerint általában 3 napra tervezhető egyházmegyei zsinaton letárgyalni, csak megfelelő rendszeresítés mellett volt lehetséges, Kovács Miklós püspök zsinati előkészítő bizottság kinevezését tartja a lehetséges megoldásnak. Döntését Keserű Mózesrel – akit a későbbiekben e bizottság elnökének fog kinevezni¹⁶ – már július 31-én kelt levelében közli. Itt fejti ki, hogy e bizottmány célja összesíteni a beérkező javaslatokat, s azok alapján egy zsinati tervet is kidolgozni. E levélhez mellékelí „*az éppen most vett egy kissé különböző zsinati pontokat*” is.¹⁷ Ez azért jelentős, mert először 21 pontos javaslatot küldnek meg Kovács Miklósnak, míg ekkor a 25 pontos javaslatra kiegészített listát

¹³ GyPSzKL, Pl. 893/1848 *Kedves István főesperes megküldi a kolozs-dobokai kerületi papság tanácskozási jegyzőkönyvét.*

¹⁴ SÁVAI J., *A székelyleföldi katolikus plébániák levéltára. II. Documenta Missionaria I/III.* Szeged, 1997 273.

¹⁵ GyPSzKL, Pl. 1010/1848 szám alatt iktatva.

¹⁶ SÁVAI, *Zsinat és forradalom*, 310. Püspöki leirat Keserű Mózes kanonoknak, 1848. augusztus 3.

¹⁷ Uo. 278–279. Kovács Miklós *pk. levele Keserű Mózeshez, Gyulafehérvár, 1848. július 31.*

küldik át.¹⁸ Ugyanakkor az egyházmegyei zsinaton nem csak a magyarországi püspökök által megszövegezett pontokat tárgyalják, hanem az egyházmegye szükségleteinek megfelelően más kérdéseket is.

*

Az egyházmegyei zsinat 1848. szeptember 1-én nyílt meg. Gyakorlatilag két nap alatt (szeptember 1–2.) sorra került a magyar püspöki kar által javasolt kérdések, illetve a *körülményeink és az idő kívánata szerint felmerülő kérdések* tárgyalása is. Szeptember 4-ére, a zárónapra már csak az epilógus maradt.

Az ünnepélyes megnyitást követően sor került a zsinati jegyzők megválasztására, s néhány hozzászólás után elkezdődött a tulajdonképpeni zsinati munkálat. A második ülési napon, szeptember 2-án, helyet kaptak olyan kérdések és olyan állásfoglalások, amelyek miatt megkérdőjelezni szokás a zsinatnak jogi keretek között való maradását. Elsősorban e második ülési nap délutánja volt ilyen szempontból mozgalmas. Ekkor a forradalmi hangulat erőteljesebben jelentkezett, feltörték a radikálisabb megnyilvánulások is.

Ekkor elsőként az *egyházi csöddöknek*¹⁹ *javadalom elnyerése irányába történő rendezése* került sorra. A jelenlevők tárgyalását a jegyzőkönyv a következőkben rögzíti: *a csöddület nem pártoltatik*. Pedig a trienti zsinat²⁰ eléggé egyértelműen előírta ennek megtartását. Ezért is egyesek, a trienti előírás szellemében e „csöddületet” megtartónak vélték, csupán a számát redukálták volna egyszeri alkalomra. Forster János helyesen mutat rá, hogy ekkor, 1848-ban a kérdéssel kapcsolatosan alapos félreértés történt. Hiszen a zsinatoló atyák a „csöddületet”, amely gyakorlatilag zsinati vizsgát, mai fogalmainkkal élve plébánosi vizsgát jelentett, félreértelmezték, s a teológiát végző leendő lelkipásztorok tanulmányaikat záró vizsgájával keverték. Ezért a végleges jegyzőkönyv furcsa megoldást javasol: „*a teológiai tanulmányok bevégezte után, a lelkipásztorkodásra kimenő növendékek, a teológiai tanárok és az e végre kinevezendő úgynevezett zsinati vizsgálók által a püspöki szentszék előtt megvizsgáltatni*

¹⁸ Egyúttal e zsinat tanácskozásai alapjául 25 szakasz bocsátatott ki. SZEREDY József, *Egyházbog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra*. I., Pécs, ³1883 (továbbiakban SZEREDY, I.) 258. §. 648.

¹⁹ Megüresedett egyházi javadalmaknak és hivataloknak pályázat útján való betöltésére képesítő vizsga.

²⁰ *Conc. Trid.* Sess. XXIV. c. 28. de reform.

rendeltetnek". Ez azonban csak az elméleti ismeretek ellenőrzésének lenne volna lehetővé, márpedig a plébánosi vizsga célja a gyakorlati lelkipásztori tudnivalók elsajátításának a felmérése is.²¹ Az teljesen más kérdés, hogy ilyen zsinati vizsgálatoknak az addigi gyakorlattól eltérően egyszeri alkalomra való csökkentése megnyugtatóan rendezte volna azt a problémát, amely fennállt az új javadalom, megüresült egyházi hivatalok betöltése kapcsán. A választmányi munkát ilyen szellemben készítette elő javaslatát, amelynek megvitatása során a tervezett módszer már nem került be a jegyzőkönyvbe. Ezért kevés kivétellel a teljes választmányi munkát utólag áthúzták, de szerencsére a zsinati dokumentumok közt a levéltárban megőrizték,²² így lehetőségünk van e javaslatot is megismerni. Itt kifejtik, hogy a papok áthelyezése csak nagy szükség esetén történjen, főleg ne anyagi kérdés vezesse azt.²³ A méltányosságot ebben az esetben azáltal tartják kieszközölhetőnek, hogy egyes plébániák közt javadalom szempontjából ne szembetűnő, hanem csak a munkához és fáradsághoz mért *illő* különbség létezzen. A választmányi jegyzőkönyv a plébánosi vizsgát (Concursus) szükségesnek tartja, mégpedig a gyakorlat által is igazolt formában: három év segédlelkészi szolgálat után lehessen jelentkezni ilyen vizsgára, amelynek sikeres letétele után plébániai javadalomhoz és állomáshoz lehetne jutni – természetesen a püspök kinevezése folytán. Ez összhangban állt a püspök szabad és teljes adományozási jogával, egyházmegyéje területén az egyházi hivatalokat tekintve; ugyanakkor a trienti zsinat előírásával is, amely kijelenti, hogy „*minden lelkészettel járó állomás csak oly egyházi személy által, ki az eleve megtartott csődület és vizsgálat nyomán arra alkalmasnak találtatott, töltessek be*".²⁴ A nagyobb javadalmak elnyerése esetére egy alaposabb, komolyabb vizsgát irányozna elő ez a választmányi javaslat, amelynek helyszínét is megjelölik: Gyulafehérváron, vagy Csíkszeredában kerüljön sor erre. A plébánosi vizsgák tárgyát tekintve elsősorban a lelkipásztorkodási

²¹ FORSTER János, *A püspökmegyei zsinat*, Gyulafehérvár, Papp György könyvsajtója, 1907, 112–121.

²² GyPSzKL, Fond: Egyházmegyei zsinatok (továbbiakban EZs), d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Választmányi munkát azon zsinati tárgyakról, melyekről készitendő megyezsinati munkát a pécsi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő.*

²³ Eredetileg a szövegben az is szerepelt, hogy áthelyezésre *mennél ritkábban* kerüljön sor, de ezt a részt kihúzták, még a teljes szöveg kihúzása előtt.

²⁴ SZEREDY, II., 324. §. 702–704.

és egyházjogi ismeretekből való vizsgázást részesítenék előnyben. A választmány ilyen vizsgák letétele alól felmentést adna a lelkipásztorkodásban 6 évet letöltött papoknak, a teológia és filozófia paptanároknak, a középtanodai tanároknak, amennyiben ezek tanárkodásuk előtt három évet lelkipásztorkodásban töltöttek. A vizsga menetével kapcsolatosan még azt is megfogalmazták, hogy az írásban, s ne pedig szóban történjen.

A további felsorolt elvek a választmány részéről kissé ellentmondanak az előbbieken ismerteteknek. Eddig ugyanis a hangsúlyt az egyszeri plébánosi vizsga sikeres letételére helyezték. A dokumentum további részleteiben azt fejtegetik, hogy a megürlt plébániai állomás megpályázásának lehetőségét hirdessék meg az egyházmegyében, tűzzenek ki három kérdést, amelyeknek a megfejtését a püspökségre kellene beküldeni. A legjobb eredményt elérőt – természetesen, ha erkölcsi jelleme ellen nincs kifogás – a püspök a megüresedett helyre tartozna kinevezni. Vagyis minden helyezést „concursum” előzne meg. Talán ezért az ellentmondásosan összeszerkesztett elvekért nem fogadja el a zsinat a választmányi javaslatot, s nyilatkozik a *csődület* gyakorlata ellen. Ez a hozzáállás magyarázhatja, hogy a zsinati vizsgálók kinevezése – az előbbi hozzáállás miatt, mint szükségtelen – ekkor elmaradt. E hiányosságot a későbbiekben, mint az egyházmegyei zsinat érvényességét megkérdőjelező problémát kezeli Nádasdy Ferenc kalocsai érsek. Ez derül ki ugyanis a zsinati jegyzőkönyvvel kapcsolatos megjegyzéseiből.²⁵

A *szemináriumok reformjának* kérdése kapcsán a jegyzőkönyv első sora már jelzi, hogy komoly újító szándékkal óhajtanak élni a résztvevők: „*a papnöveldék a zsinat kiváló figyelmét igénylik*”. Egy rövid elvi megalapozásban bibliai képeket felelevenítve a jó gyümölcsöt termő gyümölcsfa képével, illetve jó földbe vetett mag parabolájával utalnak arra, hogy a nevelők és neveltek közös célért való küzdelmében négy szempontból is szükségesnek találják a reformot. Ezek a pontok a következők: fegyelem, előljárók és tanárok, tanrendszer, illetve a felveendő növendékek kérdése.

A fegyelem kérdését boncolgatva elvetik a *túlcsigázott szigor* alkalmazását, amely csupán *kicsikart külsőségeket* szülhet. Ezért csak azt az *atyai, keresztény szeretet szelleméből* eredő tekintéllyel történő

²⁵ GyPSzKL, PI, 390. d. 3. cs. 1357/1848 – Nádasdy Ferencz kalocsai érsek levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz.; SÁVAI, Zsinat és forradalom, 499–501.

nevelést nevezik célravezetőnek, amely elérheti, hogy a szeminárium-ból kikerülő papság a mindennapokban is a megszerettetett szabályok szerint éljen, tevékenykedjen. Ezen elv megállapítását követően a *házi törvények*, vagyis a belső szabályzat kérdésért veszik bonckés alá. A végleges jegyzőkönyv finomított változatban hozza azt a megfogalmazást, amelyet a pécsi püspöknek küldendő pontokat előkészítő választmányi jegyzőkönyvben kihúznak: „*Innen a mostani házi törvények helyébe (a kor igényéhez véleményeztetnek)*²⁶ *előbocsátottak szellemében újak alkotandók, a zárkózott magán rendszer nem annyiban a nevelő, mint a javító rendszer köréhez tartozván, megszüntetendő*”.²⁷ A jegyzőkönyvbe ugyan ez a rész szó szerint nem került bele, de ennek szellemében rögzítik, hogy a nagyobb szabadság alkalmat adhatna az előjáróknak a papnövendékek hivatásának hitelességét jobban megismerni. Szintén a kihúzott rész szelleme érződik azon a kérésen, amelyben a növendékek által adandó információk eltörlését javasolják. A napirenddel kapcsolatosan a séta idejét is megváltoztatnák a jelenlevők, kissé kicsavart logikával élve ugyan: „*a séta ideje kivált nyári időben oly órákra szabandó, melyekben az ifjak az egészségnek ártalmas nap hevének ki nem tétetvék*”. Szintén a lazítási vágy jelenik meg a „*silentiumok fárasztó hosszadalmassága*” rövidítésének igénylésében, illetve a reggeli és esti imaidők oly rendezési igényében, hogy azokat „*az ifjú ne megunja... hanem megszeresse*”. Ez utóbbi kíváncsi a választmányi jegyzőkönyvbe utólag lett beírva, egy korábban megfogalmazott, de kihúzott rész helyébe. Ebben az első változatban a következő fogalmazást olvashatjuk: „*a felkelés ideje tanulási napokon hat órára szabandó; – a reggeli és estvéli imakor eddig gyakorlatban szokott de köztudat szerint célra nem vezető meditatio megszüntetendők*”. Ugyancsak e választmányi jegyzőkönyv tartalmazta azt a kiegészítést is, miszerint „*az ebéd és vacsora feletti olvasás megszüntetendő*”.

Áttérve az előjárókat és tanárokat érintő javaslatokra, az egyházmegyei zsinat jogkörét bővítő, illetve a püspöki szabad kinevezés jogát ismét csak szűkítő magatartást követnek a jelenlevők. A jelzett

²⁶ Ezt a beszúrást még e választmányi jegyzőkönyv fogalmazásánál is kihúzzák, még mielőtt a teljes rész áthúzására sor került volna.

²⁷ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Vélemény azon zsinati tárgyakról, melyekről készitendő megyezsinati munkálat pécsi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, C. f. 15.*

személyeket ugyanis zsinatilag óhajtják választani, a püspökök csupán magának a zsinatilag meghatározott listán szereplők közül választás lehetőségét tartanak fenn. Ismét találkozhatunk tehát azzal a demokratikusabb felfogással, amelyet alkalmunk volt elemezni a kanonokok és esperesek kinevezése kapcsán. Annyira komolyan gondolták e törekvésük érvényesítését, hogy a jegyzőkönyv első változatába utólag be is írták: „a közkívánság ezen választást még ezen zsinatban akarja gyakorlatba venni”, s a letisztázott jegyzőkönyvbe is bekerül e betoldás. A zsinat epilógusánál látni fogjuk, hogy ennek az elvnek az alkalmazását sürgetni is fogják, aminek a megválasztott püspök eleget is tett.

A második pontnál elővételezik a filozófiai oktatás kérdését, amely gyakorlatilag a harmadik tervezett reformponthoz, a tanrendszer kérdéséhez tartozott. A filozófiai oktatást világi tanulók számára is megnyithatónak, vagy teljesen eltörölhetőnek tartják. Kissé ellentmondásos megközelítés mindenestre. A *Cursus philosophicus* Szepessy püspök az ő nevével jelzett Statuta szellemében, mint két éves előkészítő tanfolyamot vezettette be, s tartotta is fenn saját jövedelméből. A működéséhez két tanár fizetését biztosító *bölcsészeti alapot* Kovács Miklós püspök 1837-ben hozta létre, s majd végrendeletében bővíteni is fogja.²⁸ E tény jelzi egyébként, hogy a filozófiai oktatásra vonatkozó zsinati javaslat nem jelentette a püspök véleményét is.

A filozófiai előkészítő oktatást követő teológiai tárgyak terén egészen alapos tisztogatást, reformot terveznek a zsinaton résztvevők. Az anyanyelviség bevezetése szellemében csupán a dogmatikának engedik meg a latin további használatát, minden más tárgyat magyarul kérnek a továbbiakban oktatni. A dogmatika esetében azonban egy radikális rövidítést, egy évre való csökkentést javasolnak. Úgy látják, hogy aktualizálni kell a tanrendszert, ezért javasolják az állami törvények oktatását, a gyakorlati jelleggel jobban ellátott pedagógiai, katekétikai és metodikai oktatás bővítését, illetve a patrisztika oktatását. Ez utóbbi esetében konkrét javaslattal állnak elő: Johann Adam Möhler müncheni egyetemi tanárnak 1839-ben megjelent Patrológiáját tartják mérvadónak. Hasonló gyakorlati szempont vezeti

²⁸ MARTON József, *A gyulafehérvári papnevelde 250 éve*, in: *Emlékkönyv a 250 éve alapított Gyulafehérvári Papnevelde Jubileuma alkalmából*, (szerk. uő.), Gyulafehérvár, 2003. 17.

a jelenlevőket, amikor szorgalmazták a német, vagy más európai nyelv tanítását, illetve a magyar nyelvten és szónoklás és vitakészség gyakorlását is. Ugyanakkor tiltakozásukat fejezik ki a tanárok kézzel írt kurzusaival szemben. Nagyobb belátást igényelve a kurzusok összeállításába, igénylik, hogy az előadások zsinatilag elfogadott nyomtatott kurzusokból történjenek.

A papnövendékek felvételét és a végzősök abszolváltatását egy kalap alatt rendezik: mindkét esetre *csődületet* javasolnak, az előbbi napon a csődületről szóló javaslatuk szellemében – amikor is ezt a tanulmányok befejezése esetén tartották kívánatosnak megrendezni. A felvételikor egy egyszerűsített, rövidebb vizsgát írányoznak elő, a végzéskor már *parádésabb* disputa javaslata körvonalazódik a jegyzőkönyv megfogalmazásából. Ez kissé a hagyományok felelevenítését is jelentette. Ugyanis Bajtai József Antal püspöksége (1760–1772) idejéig a tanév végén nem vizsga, hanem nyilvános disputa volt. Bajtai püspök volt az, aki meghagyva a disputát, megkívánta az egyes tantárgyakból a vizsgázást is.²⁹ A végzősöket *célszerű teológiai könyvekkel* kívánják ugyanakkor ellátni.

A szemináriumokat illető reformok utolsó pontjaként a központosítást is javasolják. Egyrészt megnyilvánul ez abban a kérésben, amelyben kifejtik, hogy a szerzetes papság felkészítése szintén Fehérváron történjen, ne „*zug-teológiai*” intézetekben; illetve amikor kimondják, hogy a szemináriumi reform bővebb megvitatása egy kinevezendő bizottmány feladata lesz, e bizottmányra bízzák, hogy a nemzeti zsinaton a szemináriumok központosításának tárgyalásakor érjék el azt, hogy az egyik ilyen papnevelde Gyulafehérváron legyen. A válaszmányi jegyzőkönyv felvetette annak lehetőségét is, hogy a papnevelde esetleg Kolozsváron legyen, de ez a javaslat nem került bele a végleges jegyzőkönyvbe. A *zug-teológiai* intézetek említése jelzi, hogy nem valósult meg maradéktalanul a Rudnay Sándor püspök (1815–1819) által kezdeményezett megoldás, aki ugyanis általános szerzetesi szemináriumot létesített Gyulafehérváron, amely a rendi kiképzést biztosította, míg a hittudományt a világi papokkal közösen kellett tanulniuk. Ezt a gyakorlatot megerősítette az 1822-es zsinat is,³⁰ de a gyakorlati alkalmazás úgy tűnik hagyott még rendeznivalót 1848 zsinatozóinak is.

²⁹ Uo. 18.

³⁰ Uo. 17.

A kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalás megfogalmazása után, a jelenlevők *kéri*k a püspököt, hogy e közkívánalmakat léptesse életbe a soron levő évkezdéstől kezdődően, illetve a reformok további tárgyalása végett bizottmányt nevezzen ki. A forradalmi helyzet miatt az 1848-ban kezdett tanévet ugyan október 21-én a vár ostroma miatt meg kellett szakítani, s csupán 1849 szeptemberétől folytatódhatott a tanítás. Így ebben az 1848/49-es tanévben semmi esetre se került sor az intézkedések foganatosítására. Egyébként is a püspök a kérésre rendkívül diplomatikus választ adva, nem engedte meg kiderülni, hogy a reformjavaslatoknak mi lesz a sorsa. A püspök választát a jegyzőkönyv így jegyezte fel: „*a most megállított reform-pontok közül a szükségeseket bizonyosan életbe léptetni fogja*”. Ez a feljegyzés rendkívül értékes számunkra, hiszen rámutat, hogy annak ellenére, hogy a forradalmi hangulatban megfogalmazott reformok nem léphet-ték át az egyházmegyei zsinat jogi kereteit, a püspök közben tartotta a tanácskozásokat. Papjainak véleményét elfogadja, jegyzőkönyvbe is kerülhetnek ezek, viszont a döntési jogot fenntartja magának. Sőt a résztvevők se esnek túlzásba, hiszen a püspököt *nem felszólítják*, hanem *kéri*k, hogy alkalmazza az általuk megfogalmazott elveket. A kérdés utótörténetéhez tartozik, hogy a püspök a zsinati munkálaton elhangzó véleménynyilvánítást nem értette a püspöki jogok meg-szorításának, ami kiderül a szeptember 27-én Gyárfás Miklós esperes kanonoknak, a szeminárium ügyi reformot kidolgozó bizottmány kinevezett elnökének írt leveléből is. „*A fejérvári papnövelde és püspöki főtanoda reform-ügyére vonatkozó erdély megyei zsinati jegyzőkönyvi kivonatot, az idezárt mellékletben, olly meghagyással küldöm Főtisztelendőségednek, mint az ezen ügy megvitatására kiküldött bizottmány elnökének át: miszerint a bizottmányi tagokat gyűléstartásra összehíván, a munkálatot elkezdeni, és a véleményes tervet, mellyben megállapodnak, a felmerülő szükségek szerint nekem felterjeszteni siessenek, hogy a határozatot és szükséges rendelést megtehessem*”.³¹

*

A második ülési nap délutánja a kassai püspöknek beküldendő pontokat előkészítő választmányi jegyzőkönyv alapján tartott tárgyalásokkal indult. A papi és szerzetesi fegyelem kérdésében a délelőt-

³¹ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. 1085/1848. Kovács Miklós püspök levele Gyárfás Miklós esperes kanonok úrnak, Kolozsvár, 1848. szeptember 27.

tinél még radikálisabb reform-javaslatok születnek. Első pontként egy eléggé kényes kérdés, a *világi és szerzetes clerus irányában a fegyelemnek korszerű szilárdítása* került megvitatásra. A választmányi munkálatnak rövidített, kivonatolt, így ugyanakkor finomított változatát tartalmazza csupán a zsinati jegyzőkönyv. Többek között az elméleti megalapozását a javaslatoknak nem veszik be a zsinati jegyzőkönyvbe. E bevezető rész fontossága abban rejlik, hogy ebből lehet következtetni azokra a sérelmekre, amelyek magyarázzák a megfogalmazott javaslatokat. E részt ezért is teljes egészében szükséges ismertetni. „*A pap nélkülözhetetlen fő kellékei lévén az erény és tudomány, a fegyelem csak is oda legyen irányozva, hogy ezeket előmozdítsa. A fegyelem szabályainak nem lehet más feladata, mint az erkölcs változhatatlan törvényei teljesítését könnyíteni, elősegíteni, ennél fogva, a melly fegyelem szabályai az erény útját nem könnyítik, hanem nehezítik, azok mint nem czélszerűek megszüntetendők. A papi fegyelem a papot ne sanyargassa, hanem az erényre segítse*”.³²

E szöveget megszerkesztő választmánynak egy másik jegyzőkönyve is elkészült, ahol pontokba szedik javaslataikat. E választmányi jegyzőkönyv külön érdeme, hogy a többtől eltérően a bevezető részben hozza a választmány munkálataiban résztvevők neveit³³ és az előkészítő javaslat tárgyalásának dátumát is. Innen tudjuk meg, hogy a kassai püspököknek beküldendő pontok előzetes megtárgyalására már augusztus 30-31-én sor került.³⁴ A zsinati jegyzőkönyvbe e választmányi munkából a második pont kerül be első pontként, a választmányi jegyzőkönyv első pontját – amelybe eredetileg belejavítottak – teljesen áthúzták. Ez az áthúzott első pont tovább viszi a fent idézett gondolatsort, egyértelműben utalva a sérelmekre. „*Minthogy az Egyházi személyekben az elvetemülés közönségesen valami kedvetlenség vagy szomorúság következése szokott lenni, kérettség meg a Fő*

³² GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Vélemény azon zsinati tárgyról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, E. a. 12.*

³³ Kedves István kanonok, Schlauf Ignácz esperes, Kováts Ignácz esperes, Andrási Ferenc képviselő, Kováts Lajos tanár, Keresztes József szerzetes főnök, Gyurma Gábor szerzetes főnök, Macskási János képviselő és Bartos Ignácz kolozsvári közéletnádai képviselő.

³⁴ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Azon pontok, melyekről készítendő Megyei zsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, E.*

Pásztor, miszerint munkatársait ne kedvetlenítse³⁵, hanem inkább mindenkit érdeme szerinti álladalom osztogatással buzdítani lelkesítse-ni törekedjék, s midőn egyikét vagy másikat vagy kietlenebb helyzetű, vagy silányabb jövedelmű álladalomra kinevezi, ígérje meg miszerént ott nem fogja felejtetni őket, s ezen szavát hová hamarab váltsa is be hogy így minden egyházi egyén miután a silányabb jövedelmű állomá-son híven szolgált részesüljön a jobb beneficiumokban is". Ez a meg-fogalmazás valóban túl élesre sikeredett, nem csoda, hogy nem kerül be a zsinati jegyzőkönyvbe. Egyébként is, aki ezt a szöveg részt kihúzta, melléje magyarázatként bejegyezte, hogy „nem értetik a mostani püspök urra”. A zsinati jegyzőkönyvből ezek a részek hiányoznak, de a megközelítés és a hivatalos fogalmazásból kimaradt szándék a papi fegyelem kérdésének rendezésében mindenképp szerepet játszott.

Ez a tény látszik azokból a jogorvosló határozatokból, amelyek viszont helyet kapnak a zsinati jegyzőkönyvben. Ezek a határozatok kijelentik, hogy a pap minden egyoldalú feladásra ne büntetessék, vele a feladást azonnal közöljék. E feladás csak akkor kerüljön jegyzőkönyvbe, ha az illető pap önmagát tisztázni nem tudja, illetve ha ezt követően az esperesből, a jegyzőből és az esperesi kerületből választott közügyvédből álló bizottság sem tudja tisztázni őt. Csak ekkor terjesztessék fel a püspökhöz a kérdést, amely felterjesztés után a püspök büntetést, vagy felmentést ítélhet meg. A válaszmányi jegyzőkönyvbe utólag bejegyzik: „ezen pont a tanárookra is átterjesztetik”.

A zsinati jegyzőkönyv a határozatok folytatásában, arról az esetről döntve, amennyiben a pap bűnösnek ítéltetik, átveszi a válaszmányi jegyzőkönyv fent idézett elveit. Röviden utalnak arra, hogy a büntetés olyan legyen, hogy az a büntetettnek ne kedvét szegje, hanem valóban megjobbítsa. Jelentősnek tarthatjuk ezt a megközelítést. Ugyanis ez a megfogalmazás kizárja a bosszuló büntetések alkalmazását, amely azonban az egyházjogi előírásokban szerepelt, alkalmazható volt. Céljukat tekintve ugyanis az egyházjog megkülönböztetett kétféle büntetési formát: a gyógy-büntetések (poenae medicales vagy censurae), amelynek szellemében a tárgyalt zsinati határozat is megfogalmazódott, illetve a bosszuló büntetéseket (poenae vindicativae),

³⁵ Eredetileg még keményebb kifejezéssel élnek: *ne nyomorgassa*, de ezt utólag enyhítik.

amelyek megtorló jellegét a példa statuálás indokolta.³⁶ Ez utóbbi eltörlésének vágyát még inkább kiemeli a jegyzőkönyv azon része, amely átveszi a választmányi jegyzőkönyv áthúzott első pontjának elvét: vagyis senkit se tartson a püspök büntetésből sokáig silányabb egyházi javadalomban.

A *moraliter deficiensek*³⁷ kérdésével kapcsolatosan azt az elvet rögzítik, hogy ha ismételt megfenyítés után sem adná a pap jelét a javulásnak, akkor el kell bocsátani. A fenyítés módjáról nem szól a jegyzőkönyv, csupán azt adja tudtunkra, hogy a fenyítési rendszer és az elbocsátás módjának kidolgozására bizottmányt kíván a nemzeti zsinat által kineveztetni. Pedig voltak az erdélyi papságnak is ötletei e kérdéssel kapcsolatosan. A választmányi jegyzőkönyvben szerepel is egy javaslat, amelyet ki sem húztak, csupán megjegyzésként mellé írta a jegyző: „Kovács [püspök] a bizottmányra bízza ezen dolog legjobb elintézését”. A választmányi jegyzőkönyv erre vonatkozó javaslata, még ha nem is lett, mint ötlet a nemzeti zsinatra felterjesztendő jegyzőkönyv része, mégis fontos adatokat árul el azokról a szokásokról, amelyek addig alkalmazva voltak. „Ha a javító rendszer czélszerűen fog terveztetni, nem képzeli e bizottmány annyira megromlott egyházi egyént, kit megjavítani ne lehetne, csak hogy a javítás ideje alatt ne nyomorgattassék mint rab, hanem emberileg javíttassék s jobbulási ideje alatt ne csak a Breviarium adassék kezébe, hanem más hasznos könyvek is, s naponként valami munkát bemutatására szoríttassék, továbbá rendeltessék mellé egy egyén ki a javítandó papot vigasztalja, s jótanátsal éltesse, de minden esetre a javítandó papokat a pap növelődétől elkülönözendőnek véli e bizottmány”.³⁸

A papi fegyelem kérdése kapcsán a fentiekből jól kivehető, hogy nagy érdeklődéssel igyekeztek a kérdést megnyugtatóan rendezni. A jegyzőkönyvbe be nem került részek a kérdéssel kapcsolatos nagyobb érdeklődést, s ugyanakkor a szélesebb skálán mozgó vélemények meglétét jelzik. E vélemények a fegyelem korszerű szilárdítását a javító jellegű büntetések alkalmazásától várták.

³⁶ SZEREDY, II. 395. §. 885–886.

³⁷ Erkölcsei hiányosság.

³⁸ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. Azon pontok, melyekről készítendő Megyei zsinati munkát kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, Kisasszonyháva 31 délelőtt E. a. 12.

A fentiekben idézett választmányi munkálat elméleti fejtegetéseiben a következő rész készíti elő az 1848-as zsinat legnagyobb botrányköveként ismert *cölibátus* eltörlésére vonatkozó nyilatkozatot: „Azon fegyelmi szabályok, melyek megőrzése több áldozatot igényelnek, mint az erkölcsi törvények megtartása, melyek hasztalan szigorral az egyházi embert olly sikamlós térre állítják, mellyen emberi gyarlóságnak el nem tántorodni csak nem lehetetlen, eltörlendő, s így az erény útját a papra nézt könnyebbé tétetvén, jogszerűleg követelhetni, miszerint minden körülményben és tekintetben erény példaképpen tündököljön hívei előtt. S ha ezen körülmények között is az erény útjáról eltántorodnék, és a híveknek botrányt adni meg nem szűnnék, háromszori megintés után, ha jobbulást nem mutatna, elbocsátandó”. E szövegrész mellé utólagosan szúrják be a dokumentumba: „A coelibatus megtartása vagy consiliummá változtatása, mint az egyetemes egyházat érdeklő ügy, a nemzeti zsinat teendői közé soroztatik”.³⁹ Igaz ugyan, hogy a nemzeti zsinatnak se lett volna joga e kérdésben dönteni, de egyelőre maradjunk meg e szövegrésznél. Ez az idézett mondat még nem lépte át a megengedett jogi kereteket. A véleményformálásnál megáll, a döntést nem mondja ki. A választmányi tárgyalásoknak hosszabbik változata⁴⁰ szintén nem döntést sugall: „Ha a papi rend méltóképpen ellátva lenni mint élelmére mint lakására, mint egyéb az élet tisztességes fenntartására, e bizotmány e jelen idők körülményeit tekintve, a világi Status kihallgatásával a papi nőtlenség törvényét megszüntetni kérendőnek”⁴¹ véli”. Ez a szövegrész egyelőre kérelmi formát javasol a cölibátus kérdésével kapcsolatosan. Ez pedig a végső megoldásnak felsőbb fórumtól való jóváhagyásának igénylését jelenti.

A zsinati jegyzőkönyv a kérdés történetét visszaadva, jelzi, hogy az egyik résztvevő a papi fegyelem kérdésének letárgyalása után indítványozta a cölibátus *feltétlen* eltörlését. A püspök azonnal lereagálja a hozzászólást. Egyrészt a tárgyalandó pontok közt nem

³⁹ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. Vélemény azon zsinati tárgyakról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő.

⁴⁰ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. Azon pontok, melyekről készítendő Megyei zsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, Kisasszonyhava 31 délután.

⁴¹ Kiemelés tőlem.

szereplő kérdésről volt szó,⁴² másrészt – s főleg ez a lényeg – az egész egyházat érintő fegyelmi ügy rendezése nem lehet egyházmegyei zsinat tárgyalási témája. Az esetleg hozandó határozat semmis, hiszen ilyen kérdésben az egyházmegyei zsinat nem jogosult dönteni.⁴³ A gyűlés többségi akarattal „határozottan oda nyilatkozik,⁴⁴ miszerint a papi nőtlenség a maga útján töröltesse el, és a házasság minden feltétel nélkül engedtesse meg”. Ez lenne az a pillanat, amikor az egyházmegyei zsinaton résztvevők, a püspöki figyelmeztetés ellenére átlépték hatáskörüket, s az egyházjogi szabályok erejénél fogva önmagában semmis döntést próbáltak hozni. A résztvevő papságnak csak tanácskozási joga volt ugyanis.⁴⁵ Forster János az ügyet úgy kommentálja, hogy a résztvevők leszavazták a püspököket. Erre a leszavazásra viszont a jegyzőkönyvből nem tudunk bizonyítékot hozni. A püspöki figyelmeztetés ellenére nyilatkozik ugyan a zsinat, ami kifejezi a jelenlevők óhaját, de ez nem (le)szavazás.

Ezt még kiegészíthetjük azzal is, hogy amennyiben nem döntésként, hanem határozott nyilatkozatként kezeljük a cölibátus minden további nélküli eltörlésének kimondását, akkor beszélhetünk ugyan forradalmi hangulatról, de a hatáskör átlépéséről már nem. A választmányi jegyzőkönyv esetében láthattuk, hogy itt a nemzeti zsinatra való utalás, illetve a megszüntetés kéréséről volt szó. A legkorábban elkészült kolozs-dobokai esperesi kerület jegyzőkönyve a tárgyalásra kiküldött pontokkal kapcsolatosan már tartalmazta a cölibátus kérdését. „S miután ezt a mostani elgyengült nemzedék nem bírja már fölfogni, és miután Krisztus urunk sem parancsolja, hanem csak tanácsolja, mint a tökély nagyobb lépcsőjét azoknak, kik megfoghatják. Azért nem tartanók időn kívülnek, ha anyaszentegyházunk a korra figyelmeztén e részben is a maga szabadságának szellemében,

⁴² Újabb pontok felvetését az első tárgyalási napon lehetővé tették, de nem olyanokat, amelyekről nem jogosult az egyházmegyei zsinat dönteni.

⁴³ Az egyházi törvények megszűnéséről szóló előírás szerint egyházi törvényt csak az a hatóság szüntethet meg, amely azt meghozta. Vagyis egyházmegyei zsinat nem szüntethet meg egyetemes zsinati határozatot. – SZEREDY, II. 301. §. 635.

⁴⁴ Kiemelés tőlem. *Határozottan oda nyilatkozik* értelmezhető-e úgy, hogy dönt? Ugyanezzel a fogalommal fognak élni a papi ruházat kapcsán is: „ezen gyűlés következőleg nyilatkozik”.

⁴⁵ KOSUTÁNY Ignác, *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása*. 3-ik kiadás, Kolozsvár, Nyomtatott Gámán János örököse könyvnyomdájában, 1906, 77. §. 212–213.

a Szentlélek sugalma szerint nyilatkoznék, és közönségesen intézkednék. Ilyen véleményen vagyunk egyéb fegyelmi tárgyakra vonatkozólag is”.⁴⁶ Amint már említettük, a jegyzőkönyvet véleményezés végett az összes esperesi kerületnek megküldték. Ennek nyomán ezt a részt a barcasági dékánság és sepsiszentmihályi kerület jegyzőkönyve azzal egészíti ki, hogy „ha egészben az eddigi fegyelmet és szokást megtartandónak véli az anyaszentegyház, ezen esetben a papi jelöltek legalább harminc éves korukig rendbe fel ne bocsátassanak, fel ne szenteltessenek.”

A legradikálisabb javaslat a szebeni és fogarasi kerület jegyzőkönyveiben olvasható: „a coelibatus igazságtalan és természetellenes disciplinarius törvénynek eltörlését, függetlenül az esztergomi Zsinat belé vagy belé nem egyezésétől, s e tekintetben az egyházrend szentségét nem nézzük a házasodhatókra nézve akadálynak”. A marosi kerület papsága is a cölibátus eltörlését ajánlja. A bányavidéki kerület papsága megelégszik az evangéliumi tanácsként való ajánlásával. A belső-szolnoki kerület papsága már csak azt vette jegyzőkönyvbe a kerületi ülésen, hogy ők maguk a cölibátus eltörlését nem javasolják, de ha ezt más megteszi, pártolni fogják.⁴⁷ A kőzdiorbai, felcsíki, alcsíki és kászonszéki, gyergyói, udvarhelyi, torda-aranyosi és gyulafehérvári kerületek javaslataiban azonban még csak nem is szerepel e kérdés.

Tekintve, hogy ezt a kérdést szokás a zsinat történetében a legnagyobb botránykönek tekinteni, azért részleteztük ennyire, hogy mely kerületeknek mi volt a kérdéshez való hozzáállása. E fentiekből kiderül, hogy a legradikálisabb indítványnak – a feltétel nélküli eltörlésnek – csak egy esperesi kerületben volt előzménye a zsinatra való készülés közben. Ott kerületben eltörlését/evangéliumi tanácsként való ajánlását tartották helyesnek, viszont hét kerületben az előkészítő tárgyalásokon sorra se került. Ez gyakorlatilag a zsinaton résztvevők felét tette ki. Lőnhárt Ferenc zsinati jegyző azt jegyzi fel, hogy a többség nem akart továbbra is e fegyelmi szabály alatt állni. Valószínűnek tartható, hogy a reformálási láz áterjedt a résztvevőkre, viszont maga a lehetőség, hogy hirtelen fellángolás történhetett csupán a résztvevő tagok fele esetében, kétségesse teszi, hogy a

⁴⁶ GyPSzKL, Pl. 893/1848. A kolozs-dobokai esperesi kerületnek a zsinatot előkészítő tanácskozási jegyzőkönyve. 1848. július 2.

⁴⁷ GyPSzKL, Pl. 1001/1848. Az esperesi kerületek zsinatot előkészítő javaslatai.

zsinati többség komolyan hitte volna, hogy az egyházmegyei zsinaton e kérdést rendezték. Természetesen feltételezés, de legalább annyira jogos ezt feltételezni, mint az ellenkezőjét, tekintve magának a megfogalmazásnak kétféle értelmezési lehetőségét. Ugyanakkor ki kell térnünk arra is, hogy a legradikálisabb javaslatnak számító szebeni és fogarasi kerületi jegyzőkönyvi szöveg tartalmazza: „*függetlenül az esztergomi Zsinat belé vagy belé nem egyezésétől*”. Vagyis a legradikálisabb javaslat megfogalmazói is – szebeni és fogarasi kerületi papság – tudatában voltak azzal, hogy ezt a kérést a nemzeti zsinat elé kell terjeszteni.

Szintén forradalmi újító szellem uralta a délután még sorra kerülő döntések légkörét. A cölibátus után újra egy olyan kérdést tárgyalnak, amely nem szerepel a magyarországi püspökök által javasolt pontok között. A **papi ruházatra** vonatkozóan az egyházi szolgálat idejére a papi ruha viseletét javasolják, viszont a hétköznapiakban ennek viseletét már nem tartják kötelezőnek. A pap tehát járjon „*mindég oly ruhában, minőben a nemzetnek míveltebb és szerényebb része járni szokott*”. A választmányi jegyzőkönyv ajánlása már nem kerül be a zsinati jegyzőkönyvbe: „*de a világi ruha viseletben is tarcsanak meg valami papi jelt miről papoknak ösmertetnek*”.

A **papok körében előmozdítandó tudományosság** kérdése ugyancsak ezen az egyházmegyei zsinaton beiktatott tárgyalási pont, de ezzel gyorsan végeznek, megelégednek a résztvevők egy óhaj rögzítésével: állítassanak kerületenként könyvtárak – amint már két alkalommal is kifejezték ezt az igényt az előbbieken –, illetve időnként tudományos értekezletek, társalgások tartásával növeljék a tudományosságot. A választmányi jegyzőkönyvben szereplő újabb javaslatot, amelyet egyébként abban ki is húztak, nem tartják érdemesnek a zsinati jegyzőkönyvbe is foglalni. Itt a választmány azt javasolta, hogy évenként minden esperesi kerületnek külön témát küldjenek ki, amely témáról szentbeszédet kellene készíteni. A beküldendő szentbeszédnek bírálására a zsinat által kinevezendő bizottmányt javasoltak volna.

A **lelkigyakorlatoknak** pártolásával kapcsolatos javasolt tárgyalási pontnak érdemben történő megvizsgálása zsinatilag elmaradt. Röviden hivatkoznak az erdélyi megye földrajzi adottságaira: a nagy távolságok miatt nem tartják kivitelezhetőnek ilyen közös lelkigyakorlatok

tartását. Ehhez járul még az indokok/ürügyek közt a hívek elhanyagolásának veszélye is.

Ezen utóbbi két kérdés rövid összegzése után újra csak nagyszabású reformálási törekvést fedezhetünk fel, a *szerzetesek és apácák fogadalmáról, a szerzetesek felszentelési idejéről, illetve a laikus fráterek ügyének tárgyalása* során. Tulajdonképpen a magyarországi püspökök által megküldött pontok közt e kérdés csak implicit, a már tárgyalta papi fegyelmi kérdéskörön belül volt jelen. Ugyanakkor a zsinati dokumentumok közt címzés és iktatószám nélkül szerepel egy felsorolása a nemzeti zsinatra javasolt tárgyalási pontoknak, amelyben az E. pont utolsó kérdése éppen ez, a szerzetesekkel foglalkozó javaslat.⁴⁸ Forster János szerint e kérdés nem szerepelhetett a javasolt tárgyalandó pontok között, már csak azért sem, mert egyházjogi döntés szerint – XIV. Benedek pápát idézi – e kérdésben dönteni sem nemzeti, sem pedig tartományi zsinatnak joga nincs.⁴⁹ Mivel adva van a tény, hogy a zsinati dokumentumok közt találunk olyanokat is, amelyek e kérdést a tárgyalandó kérdések közt sorolják fel,⁵⁰ kénytelenek vagyunk egy kis jogi kitérőt tenni.

A trienti zsinat a püspök felügyeleti jogát elismeri azok a szerzetesek felett, akik a zárdához nem tartozó világi személyek fölött lelkészetet gyakorolnak, a lelkipásztorkodást illető minden ügyben.⁵¹ Ugyanakkor áll ez a zárdában tartózkodó nem szerzetes tagokra is.⁵² A püspököknek tehát volt bizonyos joga a szerzetesekkel kapcsolatos kérdésekbe való beleszólásra, s tekintve, hogy az egyházmegyei zsinaton döntést csakis ő hozhatott, viszont papjainak tanácsát is ki

⁴⁸ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Folyó évi September hó 24-én Esztergomban tartandó nemzeti zsinatra kitűzött tárgyaknak öt szakaszokra történt felosztása.*

⁴⁹ FORSTER, 156.

⁵⁰ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Folyó évi September hó 24-én Esztergomban tartandó nemzeti zsinatra kitűzött tárgyaknak öt szakaszokra történt felosztása.* A teljes egyházmegyei zsinati munkálat során az ebben a dokumentumban található felsorolást vették alapul a jelenlevők – leszámítva a jelzett, utólag felvett kérdéseket. Szintén e pontokat, s ebben a sorrendben sorolja fel az a levél is, amely kíséri a választmányi jegyzőkönyveket, amelyeket a javasolt pontokat megvitató bizottságok elnökletét betöltő püspököknek küld át Kovács Miklós erdélyi püspök: GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. 1085/1848. *Kovács Miklós püspök levele a zsinati pontokat tárgyaló bizottmányok elnöki tisztét betöltő püspökökhöz, Kolozsvár, 1848. szeptember 6.*

⁵¹ *Conc. Trid.* Sess. XXIV. C. 11. de ref.

⁵² SZEREDY, II. 309. §. 651.

kérhette, nem mond ellen egyértelműen az egyházjogi szabályoknak, hogy ily irányú kérdés a zsinati tárgyalás témájává válhatott. A javaslatokkal kapcsolatosan beadott deklarációja a rendfőnököknek nem is utal arra ugyanakkor, hogy e kérdést ne volna szabad megvitatni ezen a fórumon.⁵³ E deklaráció rácafol Forster János véleményére – aki a legvalószínűbbnek tartja, hogy valamelyik résztvevő javaslatára tárgyaltak volna erről – más szempontból, kronológiailag is. Ugyanis e kérdés tárgyalásának dátuma: szeptember 2. A deklaráció beadásának dátuma: augusztus 30. Azt azonban el kell fogadnunk, hogy az ekkor megfogalmazott javaslatok, amennyiben életbe léptetésükhöz a püspök hozzá járult volna, messze túllépték volna azt a hatáskört, amelyet a trienti zsinat a püspöknek – s semmiképp sem a jelen esetben túlzó megnyilatkozásokat megfogalmazó zsinatnak – megadott. Újra csak azt kell mondanunk, mint a cölibátus kapcsán: mindaz, amit ekkor megfogalmaznak a résztvevők, *önmagában semmis javaslat* volt csupán. Ennek ellenére ismertetni fogjuk a kérdés történetét, hiszen a forradalmi szellem megnyilvánulása szempontjából rendkívül értékes része ez a pont a zsinati dokumentumnak.

A zsinati jegyzőkönyv a választmány munkálatát nem adja vissza, hanem a tárgyalás során lezajló vita menetére enged következtetni. A vélemények nagyon színes skálájának rekonstruálása során először – az időrendi sorrendet részesítve előnyben – a választmányi munkálatot ismertetjük, s csupán azt követően az egyházmegyei zsinaton elhangzott vitát. A választmányi munkálat pontokba szedett, hosszabbik változatában⁵⁴ a szerzetesrendek reformjára vonatkozó részt részben áthúzták, csupán az apácák fogadalmára vonatkozó rész nem került erre a sorsra. E kihúzott részben javasolják, hogy a rendek eredeti elrendelésükre vezettetessenek vissza; egyetlen rendnek se legyen szabad több tagot felvennie, mint amennyinek az eltartása a szerzetesház saját jövedelméből kitelik. Ugyanakkor – a koldulórendeknek sajátos ismérvét jelentő – a koldulást, kéregetést megszüntetni javasolják, s helyette sokkal inkább a tudományos igyekezet fejlesztését ajánlják

⁵³ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *A szerzetes rendek két főnökeinek declaratiojuk tulajdon ügyükben. Kolosvárt, Kisasszonyhava 30.*

⁵⁴ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Azon pontok, melyekről készítendő Megyei zsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő, Kisasszonyhava 31 délután.*

köreikben, a papságnál is javasolt – s a fentiekben ismertetett – módon. E kihúzott részben az is szerepel, hogy a felvételnél kizáró jellegű kritérium legyen a lelkészi és tanári pályára való kiképeztetéshez szükséges megfelelő előzetes ismeretek birtoklása – amely ismeretek ellenőrzését egy *Consultoriumra* bízják. Nagyon is jozefinista jellegű elvárás volt ez a választmánytól, s a zsinati vita során újra csak találkozni fogunk e *hasznossági* elvvel. A további javaslat megismétli a korábbi zsinati javaslatot, amely szorgalmazta, hogy a szerzetes növendékek is a teológiai képzést a gyulafehérvári papneveldeben kapják meg. E javaslatok felsorolása után a jegyző feljegyzi még, hogy a zsinatnak figyelmébe ajánlja a szerzetesrendek főnökeinek azon deklarációját, amelyet benyújtottak. Tudjuk ugyanis, hogy e bizottmánynak tagjai voltak Keresztes József és Gyurma Gábor rendfőnökök, akik érthető módon nem hagyhatták leereagálás nélkül a kánonjogi szabályokkal is ellenkező javaslatoknak ilyen formában történő előterjesztését.

A korábban rögzített választmányi rövidebb jegyzőkönyv,⁵⁵ az eddig ismertetett javaslat szövegét tartalmazza, de itt e részek nincsenek áthúzva. A férfi szerzetesek fogadalomtételére a minimális korhatárt itt 25 betöltött évben óhajtják meghatározni.⁵⁶ A fogadalom letételéhez mindenképp a három letöltött noviciátusi próbaévet meg nem kerülhető akadályként óhajtják előírni. Ugyanakkor a szabad elhatározás kivizsgálásához nem tartják elegendőnek a választmányban részt vevők a szerzetesrend által történő vizsgálatot, hanem egyházi és világi férfiakból álló bizottmány jelenlétét is megkívánnák ehhez. A laikus fráterekre térve kereken kimondják ezen intézmény eltörlését, csupán a szerzetes háznak hasznos szolgálatot tevő *tertiariusok* további működését engedélyeznék – világi ruha használata mellett. A mérvadó, amint újra csak megállapíthatjuk, a hasznossági elv volt jelen esetben is.

Rátérve az apácarendekre, mindkét választmányi jegyzőkönyv javasolja, hogy csak olyanokat vehessen fel a zárda, akik magyarul és németül tudnak, illetve ha csak németül tudnának, akkor csak abban

⁵⁵ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *Vélemény azon zsinati tárgyakról, melyekről készítendő megyezsinati munkát kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő.*

⁵⁶ A tridenti zsinat szerint ünnepélyes fogadalom letételéhez elegendő a betöltött 16-ik év is. – *Conc. Trid. Sess. XXV. c. 15. de reg.*; SZEREDY, II. 520. §. II. g. 1274.

az esetben lehetnének a jelentkezők felvehetőek, amennyiben köteleznék magukat a fogadalomtételig a magyar nyelv elsajátítására. A hasznossági elvet alkalmazva ez esetben is javasolja a választmány, hogy *arra eléggé kimivelt egyén vezérlete alatt – akit a püspök nevezne ki – az apáca növendékek a nevelői és tanítói pályára kiképeztesse*. A választmányi jegyzőkönyv hosszabbik változata ezt a javaslatot még azzal is kiegészíti, hogy az újoncok *„nem csak a himzés és varrásban gyakorolják magokat, hanem minden egy jó gazdasszony köréhez tartozó tanulmányokban képeztesse ki, hogy így majd az általok nevelendő gyermekeket ne legyenek kénytelenek a szülők gazdasszonyság tanulása tekintetéből más nevelőintézetbe is beadni”*. A fogadalomtétel korhatárát tekintve megismétlik a férfi szerzetesrendeknél megállapított 25 betöltött évre vonatkozó javaslatukat, külön kiemelve viszont azt, hogy *„fogadalmuk bizonyos időre, például 3 vagy több évre határozandó, mely idő eltelte után tetszésében állandó vagy fogadalmát bizonyos időre megújítani, vagy pedig kilépni”*. A Breviárium elmondására kötelezett apácák számára ugyanakkor javasolják annak magyar nyelven történő kiadását.⁵⁷

A szerzetesrendek főnökei számára ismert lehetett az a hozzáállás, amelyet a választmány részvevői tanúsítottak, ezért állítják össze tulajdon ügyekben a hozzászólásukat, amelyet a választmányi tárgyalást megelőző napon már be is nyújtottak.⁵⁸ A beadványból kiderül, hogy megelőlegezték a várható magatartást. Az eredeti elrendelésre való visszavezetés kapcsán kéri a következő rész betoldását: *„ezen eredeti elrendelés pedig az egyház szelleme szerinti erkölcsi, és tudományos haladás a Sz. fogadalmak megőrzése alatt az evangélium hirdetése, nevelés, tanítás, az elmélkedéssel párosított tényező élet, betegek szentséggeli ellátása, s mindenekben a kitelhetőség a [...] lelkipásztorok segéllése, és könnyebítésére elszánt készség; nem pedig a viselet és öltönyök iszonyító régisége, mit jelen korunkba nép is csak undorodva tekintene összhangulag a társulat szerzőjének ama szavaival «az atyafiak öltönyökkel s egyb*

⁵⁷ Pedig ezt a trienti zsinati határozat nem tette lehetővé – *Conc. Trid.* Sess. XXII. c. 8. de sacrific. missae; can. 9.

⁵⁸ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. A szerzetes rendek két főnökeinek deklaratiojuk tulajdon ügyükben. Kolosvárt, Kisasszonyhava 30. Keresztes József Szent. István Provincia főnöke és Gyurma Gábor Bolgár szerzetesnek főnöke. A beadványt tehát augusztus 30-án nyújtották be, míg a választmányi tárgyalásra 31-én, s a zsinati megbeszélésre szeptember 2-án került sor.

külsőségekkel látasanak el a hely, idők és hideg tartományok igénylése szerint„. A hasznossági elvvel szemben tehát megfogalmazzzák a szerzetesrendnek igazi rendeltetését, viszont a forradalmi hangulat e részből is kicseng. Ez is jelzi, hogy a szerzeteseket sem kerülte el a forradalmi láz, hiszen a szerzetesi ruha esetében a *jelenkor* igényeihez óhajtanak alkalmazkodni – amint a világi papság is. A *kéretezés megszüntetését* előírányzó javaslat esetében már nem hivatkoznak az alapító szándékára, hanem az elvesztett dézsma és más javadalmak miatti veszteségeik kárpótlását fogalmazzzák meg. Ugyanakkor hevesen tiltakoznak a felveendő újoncok *Consultorium* általi kivizsgálása ellen, amely a rend belső szabadságát korlátozná. Ezért jelentik ki, hogy a jelentkezők kivizsgálása a rendfőnök, vagy ennek megbízottja által történjen. A fogadalomtétel időpontjával kapcsolatosan a rendfőnökök kifejtik, hogy az erre vonatkozó szabályozást felső egyházi (trienti zsinat) és világi szabályozás is rögzíti, amelyek érvényben vannak, s ezért ezeket nem tartják szükségesnek az egyházmegyei zsinat által módosítani. Ugyan a trienti előírás minimálisnak kimondott 16 betöltött életévét ők is korainak tartják a fogadalom letételére, azonban a világi törvénykezés által megszabott minimális 21 betöltött évet⁵⁹ a továbbiakban is alkalmazhatónak vélik. A pappá szenteléssel kapcsolatosan beleegyeznek, hogy erre csak a fogadalom letétele után kerüljön sor. A laikus fráterek eltörlésére vonatkozó javaslatot ugyan ellenzik, viszont az a szabályozás, amelyet e beadvány tartalmaz szintén jozefinista jellegű. Egy szó sem esik a fráterek eredeti elrendeléséről, hanem csupán csak arról, hogy azért szükséges őket megtartani, mert ha helyettük világiakat kellene alkalmazni a rendházban szükséges munkák elvégzésére, az egyrészt jelentős kiadást jelentene, másrészt a megbízhatóság szempontjából se lenne előnyös. Ez gyakorlatilag egybecseng a választmányi javaslattal, ahol a hasznos szolgálatot tevő tertiarusok működését megengedik, csupán a világi ruha viseletét irányozzák elő számukra. A rendfőnökök javaslata ezzel szemben a rendi törvények szellemében a szerzetesi ruha megtartása mellett száll síkra. Ez utóbbi óhaj ellentmond az előbb vázolt javaslatuknak, ahol is

⁵⁹ Kir. Helytartó Tanács 1817. szeptember 9: 25689 sz. rendelete; 1826. november 18: 11162. sz. rendelete, s ennek magyarázó rendeletét: 1828. március 18: 3505. sz. rendelet – GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. iktatószám nélkül. *A szerzetes rendek két főnökeinek declaratiojuk tulajdon ügyükben.* Kolosvárt, Kisasszonyhava 30.

a szerzetesek rendi ruhájával kapcsolatosan utaltak arra, hogy ennek viselete kapcsán újítani lehetséges, főleg *jelen korunkban*, amikor *a nép is csak undorodva tekintene e rendi ruhára*.

Az egyházmegyei zsinati munkát során a fent ismertetett választmányi munkát tárgyalása már elmaradt. Az egyik jelenlevő tag, amikor e kérdés sorra került, azonnal egy radikális javaslattal állt elő. E javaslatában megkérdőjelezi a szerzetesrendek létjogosultságát, azokat nem tartva helyesnek. Az evangéliumi tanács ajánlása mellett a fogadalomtételt az 50-ik életévre tolná ki. Csupán a ferences rend erdélyi tevékenységéről vannak megbecsülő szavai, akiknek tevékenységét *egyelőre* még szükségesnek tartja, de a jövőben csak tanárként, illetve világi papként történő szolgálatukat tartja annak. A többi hozzászólás a bulgaritáknak, illetve a minoritáknak eddigi tevékenységét méltatják, s az egész szerzetes-reform kérdését a tervezett nemzeti zsinatra kívánják bízni. Keresztes József rendfőnöknek még jutott ideje arra, hogy röviden lereagálja a kérdést, amikor is kifejezi reményét, hogy ez a tervezett szerzetesrend-reform nem a rendek megszüntetését célozza meg. Végül a zsinatolók úgy döntenek, hogy a kérdés rendezése maradjon csak a nemzeti zsinatra, azzal a kiegészítéssel, hogy az apácák részére csak az ideiglenes fogadalmat javasolják, ennek időtartamát 3 év körül vélik hasznosnak megállapítani. A kérdésnek a hosszas javaslat ellenére így rövid tárgyalását az időhiány is indokolhatta.

*

A délután a lázas reformhangulatban gyorsan eltelt, s így a továbbiakban már csak rövid hozzászólásokkal találkozunk. Gyakorlatilag a zsinat epilógusát képezik ezek a kérdések. Miután a sok vitára alkalmat adó ***papneveldei reform ügyében egy felállítandó bizottság*** javaslatát még a délelőtti ülés végén javasolták, de ennek kinevezésére akkor nem került sor, most, a második ülési nap végén igyekeztek e hiányt pótolni. Így kerül sor a bizottság kinevezésére, amelynek tagjai közé sorolják a gyulafehérvári teológia, bölcsészeti és közéletanodai tanárokat, illetve a székvárosban lakó papokat. Természetesen a zsinatoló papság nem óhajtott a kérdés rendezéséből kimaradni, ezért ide kerül a következő megjegyzés is: „*a clerusnak vidéki tagjai is a gyűlésbeni részvétől el nem zártván*”.

Szeptember 4-én került sor a zsinati munkálatok bezárására. A szeptember második viharos nap jegyzőkönyvét ekkor felolvassák,

hitelesítik. Ezt követően sor kerül a zsinati résztvevők javaslatára, amelyben indítványozzák, hogy *két megüresült teológiai tanári állást* Bardócz János és Lőnhárt Ferenc személyeivel töltsön be a püspök. Ez a javaslat jelentősége az, hogy olyan esetet rögzít, amelyből az derül ki, hogy a zsinaton elhangzott véleményeket gyakorlatban is alkalmaztatni óhajtják a püspökkel. A szemináriumok reformját illető kérdésben ugyanis az előjárókról és tanárokról szóló részben a résztvevők azt kérték, hogy a tanárok zsinatilag legyenek választva, s e kívánalmat még a jelen zsinatban akarják gyakorlatba ültetni. A püspök újra csak rendkívül jó diplomatának minősül: nem utasítja el a zsinat *tolakodását*, hanem kifejezi, hogy „a zsinat közkívánatára figyelemmel léend”. A további *sürgetésre* a püspök beleegyezést adta, hogy a szemináriumban a magyarul tanítani akaró tanárok ezt megtehessek, illetve hogy a papnövendékek még ha latinul is adnák le az anyagot, magyarul vizsgálhassanak.

Miután a nemzeti zsinatra választott *követek költségének rendezését* megteszik, a püspök „rövid szíves beszéddel a zsinati utolsó gyűlést bezárja és a zsinati jegyzőknek fáradságukért különös megelégedését nyilvánítja”. Nem kerül sor a zsinati munkálatok teljes jegyzőkönyvének felolvasására, hitelesítésére. A püspök ezt így alá sem írja. A dokumentum végén csupán a két jegyző – Andrásy István és Lőnhárt Ferenc – kézjele található. A jegyzőkönyv megfelelő részeit a püspök, annak ellenére, hogy nem írta alá, teljes formájában megküldi a nemzeti zsinatra javasolt pontokról szóló javaslatok kidolgozásával megbízott bizottmányok elnökeinek.⁶⁰ Ugyanakkor Nádasdy Ferenc kalocsai érseknek a teljes jegyzőkönyvet melléklí leveléhez mint az erdélyi egyházmegye feletti joghatóságot gyakorló érseknek.

*

Befejezésül szükségesnek látjuk megpróbálni megfogalmazni egy lehetséges választ arra a kérdésre, hogy *minek nevezhetjük, minek tarthatjuk az 1848 augusztus-szeptember fordulóján sorra került tárgyalásokat*. Általában röviden szokás erre válaszolni: *papi gyűlés*. Ez a megfogalmazás mellett több más választási lehetőségünk is van. A *zsinat*, *gyűlés*, *tanácskozmány* fogalmakat említhetjük elsősorban,

⁶⁰ GyPSzKL, EZs, d. I. 1/e. 1085/1848 – Kovács Miklós püspök átirata az egri érsekhez, a veszprémi, pécsi, beszercebányai, kassai püspökökhöz, illetve Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez, Kolozsvár, 1848. szeptember 6.

hiszen a jegyzőkönyv e fogalmakkal felváltva élt, s ezek a fogalmak adnak fejtőrésre okot a kalocsai érseknek, Nádasdy Ferencnek is. A püspök, Kovács Miklós, amikor e jegyzőkönyvet megküldi a kalocsai érseknek, a *megyei zsinat* elnevezést használja, s annak dokumentumait *zsinati tervnek, véleménynek és határozatnak* nevezi. Később, amikor a nemzeti zsinatra maga helyett Fogarasy Mihály választott skodári püspököt kinevezi, s a zsinati jegyzőkönyvet is neki átküldi, Erdély kívánságairól és terveiről beszél, a levélnek a püspöki levéltárban megőrzött másolatában áthúzzák viszont a *határozatai* fogalmat.

Az egyházmegyei zsinat összehívását a tények ismeretében semmi esetre sem választhatjuk el a nemzeti zsinat tervétől. A tárgyalások gerincét képező pontok e nemzeti zsinat munkálatait készítették elő. Ez az értelmezés a legkézenfekvőbb. Ebből a szempontból megközelítve – annak ellenére, hogy e nemzeti zsinat elmaradt – az egyházmegyei zsinat elérte a célját. Minden javaslat, döntés, óhaj részét képezte annak az információs anyagnak, amely a nemzeti zsinat előkészítésében a kinevezett 5 bizottsági elnöklő püspöknek segítséget nyújthatott abban, hogy tárgyalta kérdésekkel kapcsolatosan a legjobb és a lehetőségekhez képest a legóhajtottabb javaslatot megszövegezzék. Ennél a szempontnál maradva kiemelhetjük, hogy az előkészítő jelleg a szabad véleménynyilvánítás korlátlan lehetőségeit tehetette – még egyházjogilag is – lehetségessé. Hiszen ebben az esetben még ha határoznak, döntenek is – akár a püspöki óhaj ellenére – az nem jelenthet többet, mint az óhaj erőteljes kifejezését. Ha e döntéseiket hajlandóak felterjeszteni megvitatásra a nemzeti zsinatra, nem pedig azonnali alkalmazását kezdeményezik, akkor nem térnek el az egyházi jogi előírásoktól. Egyébként is nem nagyon találkozunk kimondott döntésekkel az egyházmegyei zsinat során. Nem is volt ez annyira egyértelműen természetes akkor, 1848 szeptember első két napjában. Hiszen forradalmi láz vett erőt mindenkin, s ugyanakkor a zsinatot megelőzően öt napon keresztül, mint a vegyes státusgyűlés egyházi tagjai – hiszen az egyházmegyei zsinat tagjai egyben a vegyes státusgyűlés egyházi tagjai is voltak⁶¹ –, igenis határozhattak, s határoztak is e zsinat tagjai. Nagyfokú józanságot jelentett tehát részükről az új

⁶¹ Ld. a Státus-gyűlésen és az egyházmegyei zsinaton megjelentek névsorait. SÁVAI, *Zsinat és forradalom*, 414–416. illetve 452–454.

fórumon, az egyházmegyei zsinaton határozatok hozatalától tartózkodni.

A zsinati munkálatok jellegének megállapításakor vizsgálódásunk irányelvének választhatjuk azt a szempontot, hogy maga a püspök – aki egyházmegyéjében egyedül bír törvényhozó hatalommal – minek szánta, s minek tartotta e gyűlést. Ebben az esetben egyértelműen megállapíthatjuk: *egyházmegyei zsinatnak*. Oly értelemben, amilyenek azt a trienti zsinat előírta. Az első gyűlési nap elején tisztázta ezt a kérdést. Nem feltételezhetjük csíktusnádi Kovács Miklósról, hogy nem volt tisztában saját maga és a zsinat jogkörével. Nem vonhatjuk meg az egyházmegyei zsinat fogalmát e gyűléstől, hiszen az előírások teljesültek. Az előre megállapított kérdések melletti új pontok felvétele jogos volt, hiszen olyan kérdésekről tárgyalhat a zsinat, amelyeket „*a főpásztor akár önszántából, akár papjainak javaslatára tanácskozás alá kíván bocsátani*”. Nem zárja ki e fogalom használatát az sem, hogy a püspök a jegyzőkönyvet nem írta alá, hiszen „*a zsinat határozatait rendszerint csak a püspök írja alá, de aláírhatják mások is*”. Nem zárja ki e fogalom létjogosultságát a kihirdetés elmaradása sem, hiszen „*azokat a püspök a neki helyesnek látszó módon azonnal kihirdetheti*” – de nem kötelező ezt megtennie. Ugyanis az egyházmegyei zsinatnak lehet a célja csak „*a megye állapotát, szükségleteit feltüntetni*”,⁶² ami jelen esetben, a nemzeti zsinatra való felkészülés miatt valóban az egyházmegyei zsinat elsődleges célja volt. A nemzeti zsinaton hozott döntések után, azoknak kihirdetése révén érte volna el igazán az 1848-as egyházmegyei zsinat teljesen a célját, viszont a politikai események miatt elmaradt nemzeti zsinat ténye nem jogosíthat fel minket arra, hogy az *egyházmegyei zsinat jelleget* jelen esetben elvitassuk. Az összegyűlt képviselők feladatuknak eleget tettek, a többi nem rajtuk múlt.

⁶² SZEREDY, I. 653–659.

LUKÁCS RÓBERT-IMRE

EGYHÁZI HIVATALOK

The 1983 Code of Canon Law brought significant changes in the law for the clergy. Fundamental in this change is the ecclesiology that grounds this law, namely, the theology of the Second Vatican Council. The law incorporates, at times almost verbatim, the councils' statements on the function of the Church's ordained ministers. There have also been changes in the codes' expression of the right and obligations of clerics and the norms on incardination and ecclesiastical office.

This work is intended to be a tool to assist bishops, chancery officials, personal directors, vicars for clergy and religious, advocates, the clergy in general and other interested persons in understanding the principles and procedures involved in the law for the clergy.

*Az egyházi hivatal tartós jelleggel – akár isteni, akár egyházi rendeléssel – alapított feladatkör, melyet lelki cél érdekében gyakorolnak.*¹

A katolikus egyház életében az utóbbi fél évszázadban kibontakozott változások egyaránt érintették az egyházfogalom, az egyházjog világát, és olyan, korábban kevésbé tárgyalt egyházszervezeti és egyházi alkotmányjogi kérdéseket is az érdeklődés előterébe állítottak, mint az egyházi hivatalok és közfunkciók kérdései. A 2. vatikáni zsinat ismeretes módon új megközelítésben tárgyalta Isten népének életét és a laikusok apostolságának témáját, ebből pedig az következett, hogy újra kellett értékelni azokat a jogi formulákat is, amelyek az egyházi hivatalokkal és az egyházi hatalom gyakorlásának módozataival függenek össze.

Az egyházi közfunkciók egy része ma is a klerikus állapottal, a papi rend szentségével összekapcsolt. Az eltérő megbízatások azonban nem jelenthetik a laikusok és a klerikusok elkülönülését az egyház életében, hanem éppen azt kell szolgálniuk, hogy a hivatalok „elosztottsága” egyre jobb együttműködést és munkamegosztást teremtsen az egyház laikus és klerikus tagjai között.²

Az előbb említett meghatározásnak négy lényeges elemét különböztetjük meg:

¹ 145. kán. 1. §. Lásd: *CLSA Commentary*, 98–144.

² ERDŐ P., *Hivatalok és közfunkciók az egyházban* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet kiadványai, Studia III/5.), SZIT. Bp. 2003, 132.

1. A hivatal tisztség, feladatkör (munus), vagyis pontosan körülhatárolt feladat, feladatcsoport, ahol a köteleességek és jogok pontosan meg vannak határozva.

2. A hivatalt isteni vagy egyházi rendelés alapítja meg. Ez a rendelés határozza meg a feladatkör tartalmát és határait.

3. A hivatal tartós jelleggel alapított feladatkör. Ez a tartósság azt jelenti, hogy az illető feladatcsoport akkor is létezik, ha éppen senki sincs, akire ezek a feladatok rá lennének bízva.

4. Az egyházi hivatal olyan feladatkör, amelyet lelki cél érdekében kell gyakorolni. Ez a lelki cél az Egyház sajátos célja. Szükséges, hogy részvételt jelentsen az Egyház küldetésének megvalósításában, akár a tanítás, akár a megszentelés, akár a kormányzás területén.³

A 145. k. 1. §.-ban adott meghatározás által az 1983-es Kódex megszüntette az előző Kódexben még meglévő különbségtételt a hivatal tág és a szűk értelmezése között. Az előző Kódexben (1917), egy hivatal szűk értelemben maga után vont valamilyen részvételt, részsedést az egyházi hatalomból, legyen az rendi vagy joghatósági. Ezen értelmezés szerint, csak klerikusokat nevezhettek ki egyházi hivatalra.

A hivatal új meghatározását a 2. vatikáni zsinat *Presbyterorum ordinis* (20) határozatában találjuk, és a *Lumen Gentium* (33)⁴ az Egyházzal szóló konstitúciójára épül, ahol láthatjuk, hogy a laikusok küldetést kaphatnak a hierarchia részéről, bizonyos hivatalok betöltésére, melyet a lelkek érdekében fejtenek ki. A 145. kánon értelmében a püspök laikus személyekre is rábízhat bizonyos hivatalokat, melyekben ezek a személyek az egyházat szolgálják.⁵

Most az adott keretek között csak a klerikusokra bízható hivatalokról szólunk, és nem azokról a hivatalokról, melyek az utóbbi években nyitottak lettek a laikusok számára is.

A Kódexben meghatározásokat és leírásokat találunk több olyan hivatalról, melyeket klerikusok tölthetnek be.

³ Vö. ERDŐ Péter, *Egyházjog*, Bp. 1991, 124–125.

⁴ „Ezen kivétel nélkül minden keresztény hívőt érintő apostolságon kívül még különféle módon is bevonhatók a világiak, közvetlenebb együttműködésre a hierarchia apostoli munkájába, azoknak a férfiaknak és nőknek a példájára, akik Pál apostolt segítették az Evangélium hirdetésében, sokat fáradozva az Úrban (Vö. Fil 4, 3; Róm 16, 3 skk). Arra is alkalmasak, hogy a hierarchia felvegye őket egyes olyan munkakörökbe, amelyek lelki célt szolgálnak.”

⁵ C. Augustine, *A Commentary on the New Code of Canon Law*, vol. II, *Clergy and Hierarchy*, 6th ed. St. Louis, MO, B. Herder Book Co., 1936, 101.

A 145. k. 1. §.-ból azt is megtudjuk, hogy hogyan jönnek létre ezek a hivatalok: isteni törvény, vagy egyházi törvény által.

A Péteri hivatal és a püspöki hivatal – példák az isteni rendelésre.

Nem az egyház hozta létre ezeket a hivatalokat, hanem az egyház törvényhozásával meghatározza ezeket a hivatalokat, megjelöli a módot, ahogyan ezeket a hivatalokat el lehet nyerni, valamint leírja a hivatal elnyerőjének jogait és kötelességeit.⁶

Van azonban nagyon sok olyan hivatal, melyet az egyházi törvény révén hoztak létre. Nagy részét ezeknek a hivataloknak megtaláljuk az Egyházi Törvénykönyvünkben, (II. Könyv, II. szakasz, III. cím, „A részegyházak belső rendje”). Itt találhatók meg azok a törvények, melyek különféle közigazgatási és pasztorális hivatalokat alkotnak, mint pl.: püspöki helynök, irodaigazgató, szerzetesi előljáró, plébános.

A bírói szférához tartozó hivatalok – mint bírósági helynök, ügyvéd, kötelékvédő – a VII. könyvben („Eljárások”) található. Nagyon gyakran a kötelességek és a jogok, amelyek a hivatalhoz kapcsolódnak magában a törvényben vannak meghatározva, amelyre a hivatal alapozódik. Egyes kánonok utalnak azokra a szükséges képesítésekre is, amelyekkel a hivatal viselőjének rendelkeznie kell, gyakran leírják a módot, ahogyan a hivatal elnyerhető, valamint a hivatali időt.

A Kódexben nem megnevezett hivatalok létrehozhatóak az illetékes hatóság által.

Azok a hivatalok, amelyekről az előbb beszéltünk, megtalálhatóak a CIC.-ben, de alapíthatók más hivatalok is, melyek nincsenek benne az Egyházi Törvénykönyvben.

Két útja van annak, hogy más, szükséges hivatalokat hozzanak létre: törvény által és az illetékes hatóság határozatával.⁷

Mivel az egyházmegye püspök birtokolja a törvényhozói hatalmat, a rábízott emberek érdekében (391. k.) törvényeket adhat ki, melyekkel hivatalokat hoz létre. Ezt megteheti az egyházmegyei zsinatok tartásakor (460. k.), vagy megteheti egyedi határozat révén (48. k.),

⁶ CAPELLO, F. M., *Summa iuris canonici*, 4th ed., Romae, Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 1945, vol. 1, 240.

⁷ 460. k. az egyházmegyei zsinaton a megyéspüspök egyházkormányzati feladatát ünnepélyes módon gyakorolja. Az egyházmegyei zsinat tanácsadásra hivatott, tehát nem törvényhozó. Az egyedüli törvényhozó egyházmegyei szinten a megyéspüspök (466. k.); az általános határozat (decretum generale), ld. 29. k., valóban törvénynek számít, de csak a törvényhozó adhat ki ilyet.

ahogy a 145. k. 2. §. kijelenti, hogy az illetékes hatóság létrehozhat és adományozhat egy hivatalt ugyanazon határozat által.

A részleges jog által tehát más hivatalok is létrehozhatók, az Egyház hármias feladatának ellátására. Napjainkban nagy választéka van az új hivataloknak, amelyek különböző címeken ismertek. Egyes hivatalok ellátására klerikusok vannak kinevezve, más hivatalok ellátásával laikus személyek vannak megbízva – a részleges törvény szabályzat szerint.

Nagyon fontos a részleges törvény gondos kitervezése, hogy jó törvény legyen. Ezért az egyetemes törvényt alapul vehetik e törvények szerkesztésekor. E szerint szükséges:

- a hivatal meghatározása,
- a hivatal viselőjének megbízó levele,
- leírása annak a módszernek, amely szerint a személyt kiválasztják, és a hivatalt rábízják,
- leírni azokat a jogokat és kötelességeket, amelyek a hivatal viselőjére vonatkoznak, az időtartamot, amíg a hivatalt viseli, és a hivatal elvesztésének módját.

Annak ellenére, hogy inkább a klerikusokkal foglalkozunk, mégis meg kell jegyeznünk, hogy amikor hivatalokat részleges törvénnyel hoznak létre, és laikus krisztushívőre bízják, a 231. k. előírásait kell figyelembe venni. Ez a kánon nemcsak a hivatal viselőjének közelebbi felkészülésével foglalkozik, hanem a hivatal viselőjének díjazásával is. Ugyanúgy, ahogy az egyetemes törvény kihangsúlyozza, hogy az egyes hivatalokból való elmozdításhoz nagyon súlyos ok szükséges, és más hivatalokból való elmozdításhoz csak elégséges ok, vagy egyáltalán semmilyen ok nem szükséges, a részleges törvény által létrehozott hivataloknál szintén részletezni kell mindazokat az okokat, amelyek a hivatalból való elmozdításhoz vezethetnek.

Bemutatásképpen, hivatalok, melyek nincsenek a Kódexben megnevezve, de létrehozhatók a részleges törvénykezéssel: pl. egyházmegyei irodák vezetője, iskolai adminisztrátor, családi tanácsadó stb. A klerikusok hivatalra való kinevezésére, áthelyezésére, elmozdítására vonatkozó törvény nagyon kevés van a Kódexben, de alapvető elvek és szabályok vannak erre a klerikusokat érintő kérdésre.

A 2. vatikáni zsinat befejezése óta a klerikusokat érintő kérdések a középpontba kerültek. Sokkal nagyobb aktivitás észlelhető ezen a téren is. Egyes egyházmegyek külön szabályzatokat adtak ki, amelyek

a hivatalok betöltését, a hivatalból való áthelyezést és elmozdítást irányítják. A következőkben egy pár ilyen szabályt nézünk át, együtt a kánoni irányelvekkel.

I. Egyházi hivatalra való kinevezés

A. Alapvető szabályok a hivatal betöltésére

A 145.–156. kk.-ból egy pár általános szabály lekövetkeztethető, ami az egyházi hivatalok betöltését illeti.

1. „Az egyházi hivatalt kánoni betöltés nélkül nem lehet érvényesen elnyerni.” (146. k.)

A szabad adományozás a legáltalánosabb módja annak, ahogyan a világ egyházban egyházi hivatalokat töltenek be.⁸

A 147. k. más módozatokról is beszél, amikor olyan hivatalokról beszél, amelyeket klerikusok tölthetnek be. Itt azonban csak azokról a hivatalokról szólnak, amelyeket diakónusok vagy papok tölthetnek be.

Akkor is, amikor egy szerzetesi intézmény klerikusi tagjára bízna egy intézményt, az egyházmegye püspök az, aki a klerikust a hivatalába beiktatja, még akkor is, ha talán a szerzetesi előjáró az, aki bemutatja a jelöltet. (682. k.). A hivatalba való beiktatást az illetékes hatóságnak kell végezni.⁹

2. A jelöltnek közösségben kell lennie az Egyházzal, és megfelelő felkészültséggel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a hivatalt betölthesse.

A 149. k. világosan leszögezi, hogy az a személy, akit ki akarnak nevezni egy egyházi hivatalra, közösségben kell legyen az Egyházzal. Továbbá alkalmasnak kell lennie, vagyis rendelkeznie kell azokkal a tulajdonságokkal, amelyeket az egyetemes vagy részleges jog előír.

Az egyetemes jog néha kifejezett személyi adottságokat jelöl meg a hivatal elnyeréséhez, mint pl.: életkor, szent rend, akadémiai végzettség, gyakorlat.¹⁰ A részleges jog, ami egy egyházmegyére – régióra vonatkozik, vagy egy szerzetesi intézmény alkotmánya – hasonló követelményeket állíthat fel.

3. Bizonyos hivatalokat csak papok tölthetnek be.

A 150. k. szűkszavú megfogalmazásában kiköti, hogy a teljes lelkipásztori gondozással járó hivatal, amelynek ellátásához a papi rend gyakorlása szükséges, nem tölthető be érvényesen olyannal, aki

⁸ AUGUSTINE, C., *A Commentary*, 105.

⁹ uo. 106.

¹⁰ ABBO, J. A. – HANNAN, J. D., *The Sacred Canons: A Concise Presentation of the Current Disciplinary Norms of the Church*, Rev. Ed., St. Louis, MO, 1957, vol. 1, 208.

még nincs pappá szentelve. Az egyetemes jog megjelöli azokat a hivatalokat, amelyeket csak papok tölthetnek be: általános helynök, püspöki helynök, bírósági helynök, plébános.

4. *A lelkipásztori gondozással járó hivatal betöltését súlyos ok nélkül ne halasszák el. (151. k.)*

Ez az elv egyenesen és világosan bemutatja a törvényhozó akaratát, hogy Isten népe lelki szükségletei ki legyenek szolgálva. A fő célja a hivatalok strukturáltságának és szabályzásának, hogy elősegítsék a szolgálatot. Amikor egy hivatal felszabadul, megürül bármely okból, a püspöknek gondoskodnia kell annak betöltéséről, mindenféle halasztást kerülve. A kánon nem ír elő kifejezetten egy időhatárt, hogy mikor kell egyes hivatalokat betölteni.

Azonban vannak kánonok, amelyek egyes hivataloknál ezt előírják. Az áthelyezésről való biztos értesülés után a püspöknek két hónapon belül át kell mennie abba az egyházmegyébe, ahová helyezték, és azt kánonilag birtokba kell vennie (418 k.); a püspöki szék megüresedéséről való értesüléstől számított nyolc napon belül a tanácsosok testületének meg kell választani az egyházmegyei kormányzót (421. k. 1. §.); ha a plébánia megürül, a megyéspüspök mielőbb (*quam primum*) jelöljön ki plébániai kormányzót (539 k.). A sürgős betöltés miértjét a hivatal lelki céljainak és fontosságának függvényében kell mérlegelni.¹¹

5. *A jog szerint meg nem ürült hivatal betöltése eredendően érvénytelen, és még a későbbi megürülés által sem válik érvényessé. (153. k.)*

Ez a szabály nagyon fontos az áthelyezés és elmozdítás szempontjából is. A kinevezést tartalmazó levélnek, áthelyezést tartalmazó határozatoknak tartalmazniuk kell a meghatározott időt, amikor a hivatal szabaddá válik, és a kinevezés érvénybe lép. Ez alkalmazható arra a helyzetre is, amikor egy hivatalra valakit meghatározott időre neveznek ki. Ebben az esetben a hivatal betöltéséről gondoskodni lehet már 6 hónappal azelőtt, és érvényessé válik, mikor a meghatározott idő lejár és a hivatal megürül.

Egy hivatal megüresedett *de facto* és *de iure*, ha senki nem birtokolja, vagy senki jogosan nem követelheti.¹²

¹¹ URRUTIA, F. J., *De normis generalibus: adnotationes in Codicem, Liber I*, Romae, PUG, 1983, 102.

¹² ABBO-HANNAN, *The Sacred Canons*, 213–214.

6. *Egy hivatal odaígérése, bárki tette is az ígéretet, semmilyen jogi hatással nem jár. (153. k. 3. §.)*

Ez a szabály, bár az adott kánon utolsó intézkedése, mégis elég jelentős ahhoz, hogy kizárjon mindenfajta megállapodást. A kánon kiköti, hogy a hivatal odaígéréseinek nincsen jogi hatása, függetlenül attól, hogy ki tette ezt az ígéretet. Fontos e szabálynak a felidézése azokban az esetekben, amikor a püspök vagy delegáltja át akar helyezni egy plébánost a hivatalából, és ugyanakkor ígéretet tesz, hogy egy másik hivaltalt fog elnyerni a következő időszakban.

7. *Minden hivatal betöltését írásba kell foglalni. (156. k.)*

Ez egy nagyon fontos szabály. Hogy jogi hatása legyen, egy dokumentumnak, amivel a hivaltalt létrehozzák, és az akta, amivel a hivaltalt átadják, írásban kell történnie. Legyen aláírva az illetékes hatóság által, és legyen hitelesítve az irodaigazgató vagy jegyző által. Természetesen ezeknek az iratoknak tartalmazniuk kell a helyet és az időt, ahol ezt kiadták. (484. k.) Továbbá a kinevezést rögzítő iratban fel kell tüntetni, hogy a hivatal meghatározatlan vagy egy meghatározott időre szól, valamint azt, hogy a terminus megújítható vagy sem.

8. *A szolgálat, egy bizonyos hivatal esetében, meghatározott vagy meghatározatlan időre szóló.*

Egyes egyházi hivatalok esetében az egyetemes jog egy meghatározott időt jelöl meg, pl. az egyházmegye gazdasági igazgatója, aki klerikus vagy laikust – a püspök nevezi ki 5 éves időszakra (494. k. 2. §.). Hasonlóképpen azok a papok, akik a tanácsosok testületéhez tartoznak, 5 éves kinevezést kapnak (502. k. 1. §.). A bírói területen a bírósági helynök és más bírók meghatározott időre vannak kinevezve. Az időtartam nincs meghatározva (1422. k.).

Stabilitása miatt a pasztorális hivatalban, mint hagyományos érték és szabály, a plébános kinevezése meghatározatlan időre szól (522. k.).¹³ Az 522. k. azonban megengedi az időtartam megszabását is, feltéve, ha a püspöki konferencia döntése megengedi ezt. A lehetőség, hogy az időperiódust megújítsák, a püspökre van bízva. Amikor egy ilyen irányvonalat bevezetnek egy egyházmegyébe, meg kell jegyeznünk, hogy nincs visszamenő hatálya.

¹³ A plébánosok elmozdíthatatlanságát már a zsinat megszüntette (CD 31 c; vö. MP *Ecclesiae sanctae*, 1966. VIII. 6, nr. I, 20, 1. §: AAS 58, 1966, 768).

Fontos az is, hogy a hivatal viselője tisztában legyen az időtartammal, legyen az meghatározott vagy meghatározatlan. Egyformán fontos a püspöknek és tanácsadóinak, hogy figyelemmel kövessék a hivatalviselők hivatali idejének lejárást. Ha a terminus megújítható, a hivatal viselője kifejezheti azon vágyát, hogy szeretne-e még abban a hivatalban maradni. Másik oldalról, a püspök vagy tanácsadói figyelmeztethetik a hivatal viselőjét a tényre, hogy a kinevezés ideje végéhez közeledik, és az adott időn belül ismertesse jövőre vonatkozó terveit. Egy komoly probléma merül fel akkor, amikor az idő lejár anélkül, hogy egyik fél is tudna róla. Annak ellenére, hogy a hivatal nem vesztendő el, vagy az nem üresedik meg, míg erről a klerikust nem értesítik, de mégis jelentős zűrzavar keletkezhet ebből a figyelmetlenségből. A püspök felelőssége, aki kompetens a hivatal betöltésére, hogy vagy újra kinevezze a személyt, vagy figyelmeztesse, hogy az idő lejárt.

9. *A hivatal elvesztését írásban kell közölni. (186. k.).*

Az egyházi hivatal elvesztése hat lehetséges módon történhet (184. k. 1. §.): 1.) az előre megállapított idő elteltével, 2.) a jogban a meghatározott életkor elérésével,¹⁴ 3.) lemondással, 4.) áthelyezéssel, 5.) elmozdítással, 6.) megfosztással.

A szabály jelentősége a 186. kánonban van kiemelve: a megszabott idő leteltével a hivatal elvesztése csak akkor lép hatályba, amikor ezt az illetékes hatóság írásban közli. Meg kell jegyezni azt, hogy az egyházi hivatal nem vesztődik el, ha a hivatalt adományozó hatósági személy joga bármi módon megszűnik, hacsak a jog másként nem rendelkezik (184. k. 2. §.). Például, amikor az egyházmegyében a püspöki szék megüresedik, elveszíti hivatalát az általános helynök, a püspöki helynök.

Az előbbi 9 szabály alkalmazható a következő részben, ahol a hivatalra való kinevezésről, áthelyezésről és elmozdításról lesz szó.

B. Kinevezés a plébánosi hivatalra - mint minta.

¹⁴ Bár a 184 k. kijelenti, hogy az egyházi hivatal elvesztendő a meghatározott életkor elérésével, azonban a gyakorlatban egy bizonyos idő elérése ok a lemondás beadására, vagy ha a lemondást a hivatal viselője nem kínálja fel, ok lehet a hivatalból való elmozdításra. A kánon az egyházi hivatal elvesztéséről és nem megüresedéséről szól általában. Ezért nem említi az okok között a hivatal birtokosának az elhalálozását. Egyes hivataloknál a 75. életév betöltésekor kötelesek a hivatal birtoklói lemondásukat benyújtani, de ez nem olyan korhatár, amelynek elérésével magától elveszíténék hivatalukat. Itt csak a lemondási kötelezettség áll fenn.

Egy nagyon fontos hivatal a plébános hivatala, és a Kódex ennek a hivatalnak betöltését nagyobb odafigyeléssel, bővebben tárgyalja, mint más egyházi hivatalokat. Ezért a plébánosi kinevezésről beszélünk bővebben. A kánoni eljárás a plébános kinevezésekor például szolgálhat más hivatalokra való kinevezésnél, amelyre nem fektettek nagy hangsúlyt a Kódexben. Két fentebb említett elv kell, hogy vezesse a püspököt a papok kinevezésénél, amikor plébániai hivatalt bíz rájuk: a) a plébánia betöltése ne húzódjon el, b) a püspök szabadon adományozza a hivatalt. Mindezek mellett nagyon fontos a szükséges információ begyűjtése és a tanácskérés.

Az 524. k. egy lényeges kánon, amely a püspökönek nagy segítséget ad a plébániai hivatal szabad adományozással való betöltésére. *„Az üresedésben levő plébániát, a megyéspüspök annak adja, akit minden körülmény megfontolása után alkalmasnak ítél a plébániai lelkipozítás ottani elvégzésére, minden személyválogatás nélkül; hogy az alkalmasságról szóló ítéletet meghozhassa, hallgassa meg az esperest, és végezzen megfelelő vizsgálatot, szükség esetén egyes papok és világi krisztushívők meghallgatásával.” (524. k.)*

Egyes helyeken átlánossá vált évekkel ezelőtt úgynevezett versenyvizsga bevezetése, azok számára, akik arra törekedtek, hogy plébánosoknak nevezzék ki őket. Ennek a szokásnak a megszüntetését a Christus Dominus¹⁵ sürgette, és most a jelenlegi törvény megőrzi az egyházmegye püspöke kinevezésénél használt metódust a pasztorális megfelelés megállapítására.

A döntés meghozatalakor, ahol a megfelelést nézik, a püspök hallgassa meg az esperest.

Az esperesek különböző feledatokkal vannak megbízva (555. k.), de ezek a feladatok két fontos pontban foglalhatók össze: a) egy felügyelő, megfigyelő feladat, b) szervező feladat, abban az értelemben, hogy ő az, aki előmozdítja és koordinálja a közös pasztorális ténykedéseket.

¹⁵ Annak megítélésében, hogy egy pap alkalmas-e valamely plébánia vezetésére, a püspök ne csak a teológiai tudását, hanem jámborságát, apostoli buzgóságát, képességeit és adottságait is vegye figyelembe, amelyek a lelkek jó gondozásának feltételei. A plébánosi szolgálat egyetlen értelme a lelkek java. Ezért a plébániák betöltésénél meg kell szűnnie a bemutatás, kinevezés vagy fenntartás jogának, nem különben – ahol ez megvan – akár az általános, akár a részleges pályázat jogszabályának, hogy a püspök minél könnyebben és a célnak megfelelően járhasson el. – CD. 31.

Ezért érthető, hogy a püspök kikéri az esperes véleményét, aki legalább teoretikusan ismeri a területén dolgozó papokat, a híveket, és azok vallásos tevékenységét.

Melyik esperest kell meghallgatni? Ott ahol a pap szolgált vagy azt ahová új kinevezéssel kerül?

Az előző informálhatja a püspököt a klerikus lelkipásztori teljesítményeiről, az utóbbi megjelölheti azokat a szükségleteket, melyek azon a plébánián vannak, ahová a plébánost kívánják helyezni. Egyes esetekben a püspök mindkét esperest megkérdezheti. Ezek a megbeszélések – vagy hasonló tárgyalások más képviselőivel az adott területnek – nagyon fontosak azokon a területeken, ahol szomszédos plébániák együttműködnek, annak érdekében, hogy az Egyház hármasküldetésének eleget tegyenek.

Sok egyházmegyében egy külön tanácsot hoztak létre hogy segítsék a püspököt a jelölt értékelésénél, hogy megállapíthassák megfelelőségét a hivatalra.

A zsinat utáni idő tanúskodik néhány ilyen próbálkozásról, amikor törekedtek kialakítani néhány módszert a plébánosnak, káplánnak és más hivatali betöltő papnak a kiértékelésére. A tanácson keresztül – vagy anélkül – mások is nyújthatnak segítséget a püspök kérésére, pl. papi tanács, tanácsosok testülete, laikusok, más testületek, egyház-tanács, vagy személyek az egyházmegyén kívül, ha ez eredményesnek látszik.

Összefoglalásképpen, a püspök összegyűjti a szükséges információkat, hogy jó döntést hozzon a pap felkészültségéről, megfelelőségéről, valamint hogy megállapíthassa a személy rátermettségét az illető hivatal irányítására. Amikor megállapította, hogy a papban megvannak a szükséges adottságok, előkészíti a kinevező okmányt megjelölve abban, hogy a bizonyos helyre való kinevezés meghatározott vagy meghatározatlan időre szól.

Legáltalánosabb módja a hivatal betöltésének a klerikus áthelyezése egyik hivatalból a másikba. Ilyen esetben a hatékony időpont az újonnan megszerzett hivatalnál egybeesik a másik hivatal elvesztésének idejével, de a püspöknek pontosan meg kell jelölni az időpontot a hivatal elnyerésére, és azt is hogy az újonnan kinevezett hivatalnok hogyan veheti birtokba új hivatalát.

II. Áthelyezés az egyik hivatalból a másikba

A. Az áthelyezés alapszabályai

Két kánon intézkedik azokról az alapelvekről, amelyeket alkalmazni kell, hogy áthelyezzék a hivatal viselőjét egy másik hivatalba. A 190. k. 1. §-a kiköti, hogy áthelyezést csakis az végezhet, akinek joga van betölteni azt a hivatalt, ahonnan és azt is, ahová az áthelyezés történik. A kánon 2. §-a szerint, ha az áthelyezés a hivatal birtokosának akarata ellenére történik, súlyos ok szükséges, a jogban előírt eljárásmodot kell megtartani, mindig tiszteletben tartva az illetőnek azt a jogot, hogy ellenérveit kifejtse. A 191. k. 3. §-ában azt is láthatjuk, hogy ahhoz, hogy ez az áthelyezés hatályba lépjen, írásban kell közölnék.

A 191. k. nagyon praktikusán hozza: az előbbi hivatal a másik hivatal kánoni birtokbavételével ürül meg, hacsak a jog vagy az illetékes hatóság másként nem rendelkezik. Továbbá az áthelyezett személy díjazását az előző hivatalától kapja, mindaddig míg új hivatalát jogilag birtokba nem veszi.

Egy külön eljárás van a plébánosok áthelyezésére (1748., 1752. kk.). A szabályok magukba foglalják azt a jogot is, hogy az egyén felfolyamodással élhet az áthelyezést tartalmazó határozat ellen. Amikor hivataloknál – kivéve a plébánosi hivatalt – áthelyezés történik, a 190–191. kk. előírásait kell figyelembe venni. A püspök mielőtt az áthelyezést elkezdené, állapítsa meg a hivatalhoz kapcsolódó állandóság mértékét, ahonnan szándékában áll a klerikust áthelyezni.

Azoknál a hivataloknál, ahol a püspök a hivatal viselőjét megfelelő ok miatt áthelyezheti, az áthelyezési eljárás ezen két kánon alapján történik. Amikor nem pasztorális hivatalból történik az áthelyezés, mely nagyobb állandósággal bír, megfelelőbb a püspöknek, ha az alábbi lépéseket figyelembe veszi.

B. Kánoni eljárás a plébános áthelyezésénél

Az áthelyezés módja a plébánosnál, akit egyik hivatalból a másikba helyeznek át, az 1748–1752. kk. szerint történik.¹⁶ Az áthelyezés egészen más okokból történik, mint az elmozdítás. Az áthelyezés esetében a plébános jól működik, és a püspök azt akarja, hogy egy másik hivatalba helyezze, amely az ő személyi adottságait és buzgóságát kívánja. Az elmozdítás esetében a plébános szolgálatát nem tartják megfelelőnek. Ez a lényeges különbség adja az alapot a két különböző eljáráshoz. A lényeges lépéseket az áthelyezésnél csak vázlatosan

¹⁶ Lásd: *CLSA Commentary*, 1042 – 1045.

soroljuk fel. Ezek a törvényes lépések egyformán alkalmazhatók, akár meghatározott, akár meghatározatlan időre volt valaki az adott hivatalra kinevezve.

1. Megbeszélés

Az egyházmegyes püspök az illetékes, aki meghatározza a 1748. k. értelmében azokat a jó okokat, amelyek miatt egy plébánost egy másik plébániára vagy más hivatalba helyezi át. A jó ok a kánonban megtalálható: „Ha a lelkek java vagy az egyház szükséglete, illetve haszna úgy kívánja.”¹⁷ Továbbá az is elismerést nyer, hogy a plébános hasznosan kormányozta azt a plébániát, ahol eddig szolgált. Bár a kánon nem tesz említést a megbeszélésről csak a későbbiekben ennél az eljárásnál, nagyon sok egyházmegyében a püspök segítséget kap ebben a felelősségteljes döntésben a klerikusok tanácsától.

2. Meggyőzés

Az áthelyezést a püspök levélben javasolja, aki egyben próbálja meggyőzni a plébánost, hogy adja beleegyezését az új hivatalra való kinevezéshez, az „Isten és a lelkek szeretete” miatt. Érvek, melyek még konkrétabbak és kevésbé kegyesek, segíthetik a püspököt ebben a meggyőzésben, különösen azért, mert a javasolt áthelyezés dicséri a plébános képességeit, melyek szükségesek egy másik helyen az egyházmegyében. A javaslat írásban történik, azért, hogy bizonyíték maradjon, ami akkor válik fontossá, ha a plébános felfolyamodással él.

3. Visszautasítás

Ahogy látni fogjuk az elmozdítási eljárásnál, a püspöknek meg kell bizonyosodnia, hogy a plébános megkapta az áthelyezésre szóló javaslatot. A püspöknek arról is meg kell győződnie, hogy a plébánost nem akadályozta-e valami abban, hogy válaszoljon erre a javaslatra meghatározott időn belül (15 nap).

A plébános elfogadhatja a püspök javaslatát az áthelyezésre, és így ebben az esetben az áthelyezési határozatot ki lehet állítani. Lehet, hogy a plébános nem akar együtt működni, vagy ellene van a felkínált javaslatnak. Ebben az esetben joga van ahhoz, hogy írott elutasítását, benne felsorolva az okokat, megküldje a püspöknek. Válasza bekerül

¹⁷ A plébános áthelyezésének indoka nem feltétlenül valamilyen kár elkerülése, hanem lehet az egyház szükséglete, haszna, illetve a lelkek java (pl. egy fontosabb vagy nehezebb plébánia ellátása). A püspöki javaslatnak tehát elegendő ilyen indokokra hivatkoznia, nem szükséges olyan okokat és érveket megjelölnie, mint az 1742. k. szerinti felszólításnak.

az eljárási akták közé, mely elérhető lesz az áttekinthetőség miatt egy esetleges felfolyamodás esetén. Ezen a ponton a püspök elállhat az eredeti javaslatától, ha meggyőződik arról, hogy a plébánost hivatalában hagyja.

4. Megbeszélés

Ha a püspök azt tervezi, hogy szándékát megvalósítja a plébános ellenkezése ellenére, meg kell beszélnie az okokat (pro-contra), amelyek az áthelyezés mellett vagy ellen szólnak, két plébánossal. Az 1742. k. szerint a püspök vitassa meg az ügyet a papi szenátus által erre a célra tartós jelleggel alakított csoportból a püspök javaslatára kiválasztott két plébánossal. A tanácskozás után a püspök megismétli a felhívását, amelyben kéri a plébánost, hogy fogadja el az áthelyezést. Ezen megismételt felhívás után, ha az elutasítás, ellenkezés folytatódik a plébános részéről, a püspök tovább léphet és kibocsáthatja az áthelyezést tartalmazó határozatot, amelyben megjelöl egy bizonyos időt, amikor a plébánia megüresedetté válik.

5. Az áthelyezési határozat és annak hatásai

Az előző hivatal megüresedetté válik, amikor az áthelyezett plébános birtokba veszi az új hivatalt. Amíg átveszi az új hivatalt, a díjazását az előző hivataltól kapja. Ha a meghatározott idő elmúlik anélkül, hogy a plébános az áthelyezést elfogadná, a püspök nyilvánítsa megüresedettnek a plébániát. Ebben az esetben az 1747 k. előírásait kell alkalmazni, amelyről a következő részben szólunk bővebben. Természetesen felfolyamodással lehet élni az áthelyezési határozat ellen az 1747. k. 3. §-a szerint.¹⁸

III. Elmozdítás az egyházi hivatalból

A. A plébánosok elmozdításának alapszabályai¹⁹

Egy hivatalnok elmozdítható a törvény által vagy az illetékes hatóság határozata által.

¹⁸ A plébános nem folytathatja az elmozdítás után a plébánia vezetését, még akkor sem, ha felfolyamodást nyújtott be az elmozdító intézkedés ellen (vö. 143. k. 2 §). Ilyenkor a felfolyamodásnak csak annyiban van a végrehajtást felfüggesztő hatása, hogy az ügy eldöntéséig a püspök más plébánost nem nevezhet ki. Viszont éppen mert az elmozdított plébános nem gyakorolhatja már feladatát, szükséges az ideiglenes plébániai kormányzó (administrator) kinevezése.

¹⁹ Négy kánon (192–195. kk.) tartalmazza azokat az alapszabályokat, amelyeket figyelembe kell venni, amikor egy személyt elmozdítanak hivatalából. Ld. *CLSA Commentary*, 111–112.

1. A törvény által következő személyek vannak elmozdítva a hivatalukból: a) aki elvesztette klerikusi állapotát, b) aki nyilvánosan eltávolodott a katolikus hittől vagy az egyház közösségétől, c) az a klerikus, aki házasságot kísérelt meg.

Az első esetben a klerikusi állapot elvesztése a megfelelő kánoni törvények szerint kell történnjen. A hivatal elvesztése az első két esetben akkor alkalmazható, ha a tények megállapítást nyernek az illetékes hatóságtól (194. k.) Ez azt jelenti, hogy az illetékes hatóságnak meg kell állapítania a tényeket, bizonyítani kell és kijelenteni határozatilag, hogy a kérdéses hivatal megüresedett a törvény szerint. Csak ezután tudja ez a hatóság betölteni a hivatalt.

2. Az illetékes hatóság határozata által

A különösen fontos kánoni elv az elmozdítás okának súlyosságára hívja fel a figyelmet. A 193. k. 1. §-a szerint egy meghatározatlan időre megbízott személy hivatalából csak nagyon súlyos okból és a törvény szabta eljárás szerint mozdítható el. Hasonlóképpen, akit meghatározott időre bízta meg, mielőtt a megbízási idő lejárna, csak súlyos okból és a törvény által meghatározott eljárás szerint mozdítható el (193. k. 2. §.).

Az első két része ennek a kánonnak arra készíti a püspököket, hogy határozza meg a súlyos okot, és kövesse a törvényesen meghatározott eljárást, ha alkalmazható. Az egyetemes törvény példákat szolgáltat a súlyos okokra, amelyekért a püspök elmozdíthatja a plébánost.

Az egyetemes törvény szintén tartalmaz egy eljárást, amelyet az egyházmegyei gazdasági igazgató elmozdításánál kell használni, ha a hivatali idő még nem járt le.

3. Eljárás

Az 193. k. harmadik része utasításokat tartalmaz arra vonatkozólag, amikor olyan hivatalból mozdítanak el valakit, amelyet a jog előírásainak megfelelően, az illetékes hatóság józan belátására bízva kapott. Az illető személy megfelelő okból az illető hatóság megítélése szerint elmozdítható. Ebben az esetben az illetékes hatóságnak a megfelelő ok meglétét kell megállapítani.

Nincs semmilyen eljárás a Kódexben a következő személyek elmozdításakor: általános helynök, püspöki helynök, aki nem segédpüspök; káplán, szerzetes, aki hivatalt visel az egyházmegyében. Például az egyházmegyei püspök abszolút és szabad belátására van

bízva az általános helynök kinevezése és elmozdítása, feltéve, hogy a természeti és kánoni méltányosságot figyelembe vette.

Bár egyes esetekben nincs külön előírt eljárás, de ez nem azt jelenti, hogy nincs eljárás. Az elmozdítási eljárás nem egyszerűen annyi, hogy a püspök tudomására hozza a hivatal viselőjének az elmozdítás tényét. Az elmozdítást el kell rendelni, és közölni kell egy egyedi határozatban, elrendelve olyan formában, ahogyan azt a 48–58. kánonok előírják.

A püspöknek megfelelő információra van szüksége, hogy meghatározza a megfelelő okot az elmozdításhoz, meg kell hallgatnia azokat is, akiknek jogai sérülést szenvednek az elmozdítás által. A határozatban fel kell tüntetni azokat az okokat, amelyek miatt az elmozdítást akarja. A részleges jog tartalmazhat okokat és előírhat eljárásokat az elmozdításra vonatkozólag, amennyiben ez nem ellenkezik az egyetemes törvénnyel, és alkalmazni kell azokban az esetekben, amelyekre a Kódexben nem található eljárás. A hivatalból való elmozdítás bármely esetében az eljárást írásban kell közölni, amely egy határozat, és az illetékes hatóság adja ki. Amikor az illetékes hatóság határozata elmozdítja a személyt a hivatalból, amely a hivatalt viselő anyagi jövedelmének forrása volt, az a kötelessége az illetékes hatóságnak, hogy támogassa a személyt anyagilag, legalább egy rövid ideig. (195. k.)

Eltérően a hivatalból való elmozdítástól, a törvény tartalmaz más lehetőséget is a hivatal elvesztésére – megfosztás által – (196. k.), amely egyfajta elmozdítás a hivatalból, de mint büntetés.

B. Kánoni eljárás a plébános hivatalból való elmozdítására

Ez az eljárás nem alkalmazható azokra a plébánosokra, akik szerzetesi intézmény tagjai vagy apostoli élet társaságához tartoznak, mert azok elmozdíthatók vagy a szerzetesi előjáró, vagy a püspök józan belátása szerint, ha az egyik hatóság informálta a másikat az elmozdításról. (682–738. kk.)

Az elmozdítás ezen eljárását egyformán alkalmazni kell annak a plébánosnak az esetében, akit meghatározott vagy meghatározatlan időre neveztek ki, és akit az idő lejártá előtt elmozdítanak. Az illetékes hatóság, aki az elmozdítást végezheti az egyházmegyes püspök és mindazok, akik vele hasonló elbírálás alá esnek (381. 2. §.), kizárva az általános helynököt, püspöki helynököt, kivéve, ha erre különleges megbízást nem kaptak (134.).

1. Kivizsgálás és a súlyos ok megítélése

A megyéspüspök vezeti az előzetes kivizsgálást, azért, hogy megállapítsa, hogy megvan-e a súlyos ok a plébános elmozdítására.

A püspök végezheti ezt személyesen, vagy delegálhat valaki mászt a kivizsgálásra. Mindkét esetben megőrizhet egy írott dokumentumot, megfelelőképpen hitelesítve, a kivizsgálásról. Ez a dokumentum egyike azoknak az iratoknak, amelyek azt az aktacsomót alkotják, amelynek mindegyikét hitelesíteni kell, azért hogy védelmezve legyenek azon személyek jogai, akik ebbe az ügybe belekerülnek. Ezekbe az aktákba a plébánosnak betekintést kell engedni, különösen akkor, amikor védelmét készíti, vagy felfolyamodással él. Az elmozdítás okának meghatározása sokkal könnyebb, mikor a plébános hiányosságai, tévedései ismertek, de mihez kezdjen a püspök az olyan beszámolókkal, amelyek csak célozgatások és híresztelések. A püspöknek konkrétumokra van szüksége.

Annak eldöntésére, hogy megvan-e az ok az elmozdításra, a püspöknek tüzetesen meg kell vizsgálni a feljelentések forrását és természetét.

Névtelen feljelentések ritkán, vagy egyáltalán nem érdemelnek figyelmet. Feljelentések meghatározott egyénektől vagy csoportoktól súllyal bírnak, és ezeket komolyan kell venni, főleg ha az egyén vagy csoport abba is beleegyezik, hogy a püspök nyilvánosságra hozza a nevüket. Bár a törvény ezt nem írja elő, de a plébános joga meg lenne sértve e nélkül a nyilvánosságra hozatal nélkül. Felfolyamodás esetén, amelyet az elmozdító határozat ellen tesz, a plébános érvényesen érvelhetne, ha az nem történne meg.

Ami a súlyos okot illeti, és ami az elmozdításhoz szükséges, erre példát találunk az 1741. kánonban. Habár öt van felsorolva, de igazából hét példát találunk ott. Ugyanakkor más lehetséges okok is hozzákapszholhatók.²⁰ Ezek a következők: 1.) olyan cselekvési mód, amely az egyházközséget súlyosan károsítja, vagy megzavarja, 2.) járatlanság, amely megakadályozza a hatékony szolgálatot, 3.) tartós szellemi vagy testi betegség, amely alkalmatlanná teszi a plébánost, 4.) a jó hírnév elvesztése, 5.) plébánossal szembeni ellenérzés a hívek

²⁰ A plébános elmozdításához elégséges indokok felsorolása a kánonban csak példa jellegű, nem kimerítő. „Főként” ezek az okok szoktak előfordulni. Az elmozdítást azonban más hasonló okok is indokoltta tehetik.

részéről, 6.) plébánosi kötelességek súlyos elhanyagolása vagy megsértése, 7.) anyagi javak rossz kezelése.

Akármilyen legyen az ok az elmozdításra, a püspök mielőtt a peres eljárást elkezdené, ajánlatos hogy figyelmeztesse a plébánost problémás viselkedéséről, hiányosságairól, hibáiról. Továbbá a püspök gondoskodjon arról, hogy megfelelő segítséget kínáljon fel papjának, ha ez segíteni fogja a papot abban, hogy leküzdje azokat a hibákat, amelyek az elmozdításhoz vezetnének. Ez a segítség lehet nevelői, formálói program. A hiányok bepótlására kinevezhető egy káplán vagy adminisztrátor a plébániára, hogy ellássa a szolgálatot, különösen azokon a területeken, ahol a plébános valamilyen hiányossággal küzd; vagy egy rövid időre, amíg a plébános különböző személyiség fejlesztő programokon vesz részt.

2. Megbeszélés

Ha az említett ok fennáll a plébános elmozdításához, a püspök vitassa meg az ügyet a papi szenátus által erre a célra megválasztott két plébánossal. Ebben a megbeszélésben a püspöknek lehetősége van arra, hogy megvizsgálja az elmozdításhoz felhozott okokat és azok beszámíthatóságát, komolyságát. Az eljárásnak ezen a pontján a megbeszélés még nem az érvényességhez szükséges, de okosan jár el a püspök, ha az okokat vitára bocsátja a két plébános bevonásával. A püspök egy jegyzőkönyvet készít erről a beszélgetésről, feltüntetve a helyet és az időt is, valamint a megkérdezettek nevét és a beszéd témáját. A hitelesített dokumentum egyike lesz az eljárás hiteles aktáinak.

3. Meggyőzés

Ha a vizsgálat kimutatja, hogy az 1740. kánonban említett ok fennáll, a püspök vitassa meg az ügyet a papi szenátus által erre a célra tartós jelleggel alakított csoportból a püspök javaslatára kiválasztott két plébánossal; ha ezután úgy ítéli, hogy elmozdításhoz kell folyamodnia, az oknak és az érveknek az érvényességhez szükséges megjelölésével atyailag tanácsolja a plébánosnak, hogy tizenöt napon belül mondjon le. (1742. k. 1. §.)²¹

²¹ Az 1. § szerint a felszólításnak az elmozdításhoz szükséges okokon kívül azokat az érveket is tartalmaznia kell, melyek alapján a püspök úgy ítéli, hogy az ok fennáll. Ha a felszólításból akár az ok, akár az érvek teljesen hiányoznak, a felszólítás, és így maga az ennek nyomán bekövetkező elmozdítás is érvénytelen (vö. GORDON, *De recursibus* 7). Az indoklással ellátott felszólításnak nem szükséges írásban történnie; szóban is végezhető, de ebben az esetben megfelelő irat (jegyzőkönyv) készítendő róla.

A püspök feltárja, legalább vázlatosan azokat az okokat, amelyek szerint az elmozdítás szükséges. Itt ennél a fázisnál a püspök azt is jelezheti, hogy milyen jövőbeli intézkedéseket tesz az elmozdítani kívánó plébánosért. A püspöknek vigyáznia kell, hogy ne ajánljon fel meghatározott hivatalt, mert ennek az ajánlatnak nincs jogi hatálya. A püspök okosan jegyzőkönyvet (másolatot) készít erről a közlésről is, különösen akkor, ha ez szóban történt. A plébános, ha kellőképpen meggyőzték, benyújtja lemondását! A törvény lehetőséget ad arra is, hogy a plébános feltételt szabjon a lemondásához, amennyiben ez a feltétel törvényes, és a püspök is elfogadja. Amikor a lemondás törvényesen fel van kínálva, az elmozdítási eljárás befejeződik, és a püspök megőrizz egy másolatot, hogy a plébános lemondását elfogadta, mint az elmozdítási eljárás befejezését.

4. Visszautasítás

Két fajta visszautasítással találkozhat a püspök a plébános részéről: *passzív* és *aktív*. A Kódex mindkettőt tárgyalja.

Passzív visszautasítás alatt értjük a válasz hiányát a plébános részéről. Ez az az eset, mikor a plébános figyelembe sem veszi a szóbeli vagy írásos felszólítást a lemondásra. Megtörténhet az is, hogy a felszólítást a plébános nem kapta meg, s ez elégséges ok arra, hogy ajánlott levelet használjanak, amelyet a címzettnek átvételkor alá kell írnia. A püspöknek meg kell ismételnie a felszólítást a lemondásra, és elégséges időt kell adnia a plébánosnak a válaszadásra. Amikor a püspök biztos abban, hogy a plébános megkapta a második felszólítást és nem volt akadályoztatva abban, hogy a meghatározott időn belül válaszoljon (15 nap), a püspök kiadhatja az elmozdítási határozatot. Hasonlóképpen, ha a plébános visszautasítja a lemondást, de nem hoz fel okokat, a püspök kiadhatja az elmozdítási határozatot.

Aktív visszautasítás alatt azt értjük, hogy a plébános kifejezheti ellenkezését azok ellen az okok és érvek ellen, amelyeket az elmozdításához felhoztak. Ha visszautasítása meggyőzi a püspököt, az elállhat az elmozdítási eljárástól. Érvényes cselekedet miatt a püspök kérje fel a plébánost, hogy válaszát, érveit írott formában nyújtsa be. Nincs időhatár a válaszadásra, de a püspök adjon megfelelő időt. Ahhoz, hogy válaszát elkészítse, a plébánosnak joga van ahhoz, hogy az összegyűlt iratokat átnézze. Ezek az iratok magukban foglalják az előzetes kivizsgálást, a megbeszélések összesítéseit stb. Az érvényes

cselekedet érdekében a püspöknek újra meg kell beszélnie a dolgokat a két plébánossal.

A végső döntés: a plébános vagy maradhat, vagy pedig mennie kell.

5. Határozat és hatásai

Az elmozdítási határozat tartalmazhatja azokat az okokat, amelyek miatt az elmozdítás történik, a papok nevét, akiktől tanácsot kértek, és hogy a plébános adott-e be választ, elutasítást az ellene felhozott okokra, érvekre. Követve a határozat általános szabályait, a határozatot alá kell írni, és hitelesíteni kell. A plébánosnak meg kell emléteni, hogy a Szentszékhez is folyamodhat 15 napon belül. Az elmozdítás után a püspök vagy kinevezi egy másik hivatalra a plébánost, ha megfelelőnek tartja, vagy pedig nyugdíjat kell felajánlania, ha az eset ezt követeli meg, és a körülmények megengedik.

Ezek az ajánlatok már az eljárás kezdetén elhangozhatnak, hogy a plébánost bátorítsa a szabad lemondásra. Az elmozdított plébános tartózkodjon hivatalának gyakorlásától, és minél hamarabb szabadítsa fel a plébániát, hacsak nem beteg vagy öreg. Továbbá adjon át mindent, ami a plébániához tartozik. A püspök elkezdheti az új plébános kinevezését, hacsak a régi nem élt felfolyamodással a Szentszékhez, mert ebben az esetben az új plébános nem nevezhető ki, amíg a folyamat be nem fejeződik. A közbeeső időszakra plébániai adminisztrátort kell kinevezni.

DR. MARTON JÓZSEF

MÁRTON ÁRON PLÉBÁNOSI BEIKTATÁSA KOLOZSVÁRON

Márton Áron erhielt vom 21. August bis 24. Dezember im Jahr 1938 serienweise die kirchliche Ernennungen: zum Pfarrer, Erzdechan, Kanoniker, Apostolischen Administrator und Bischof. Er war schon Apostolischer Administrator des Bistums Alba Julia gewesen, als er als Pfarrer in der Pfarrkirche Sankt Michael eingesetzt wurde. Seine zu dieser Zeit gehaltenen Reden, die hier veröffentlicht werden, werfen Licht auf vieles. Gleichzeitig sind sie Wegweiser für die zukünftigen Priester in der Ausübung ihrer Berufung.

1938. év meghatározó esztendő volt Márton Áron életében. Elsősorban a karácsonyi nagy ajándékot, a püspöki kinevezését tartják számon az egyháztörténészek. Ezt megelőzően, négy hónap leforgása alatt, több kinevezésben volt része Márton Áronnak. Augusztus 21-én Vorbuchner Adolf gyulafehérvári megyéspüspök kinevezte a két és fél éve megüresedett kolozsvári Szent Mihály egyházközség plébánosának és a Kolozs-Dobokai főesperesi kerület főesperesének, s ugyanakkor a gyulafehérvári székesegyház kanonoki kitüntetésében részesítette.¹

Amikor Bécsben hirtelen meghalt Vorbuchner Adolf püspök (1938. szeptember 10.), a Szentszék szeptember 14-én Márton Áront a gyulafehérvári egyházmegye apostoli kormányzójává nevezte ki.² Ekkor a kettős (ordináriusi és plébánosi) feladatot Márton Áron úgy oldotta meg, hogy szeptember 22-én átvette az egyházmegye vezetését, és a kolozsvári egyházközség lelki gondozását plébános-helyettesére, Veress Ernő hittanárra bízta. Egy hétre rá, szeptember 29-én, püspöki kormányzóként, Márton Áron mégis megjelent Kolozsváron, hogy mint a hívek közgyűlése által is megválasztott és kinevezett plébánost ünnepélyesen beiktassák a kolozsvári Szent Mihály egyházközség hivatalába. Történtek mindezek alig három hónappal a püspökké való kinevezése előtt.

Az egyházi méltóságok és kinevezések témájában jártas ember a kinevezéseknek ilyen felsorakoztatásával könnyen gyanút fog, valami furcsaságra lesz figyelmes.

¹ Gyulafehérvári Érseki Levéltár, 2555-1938. sz.

² S. Congregatio Consistorialis 630. sz. decretum.

Rejtélyes kérdésünket így is fogalmazhatjuk meg: a kolozsvári Szent Mihály egyházközség közgyűlése miért nem élt hamarabb plébánosi választói jogával? Miért „várt” két és fél évig, hogy plébánosává válassza az Erdély-szerte közismert papot, aki addig csak „püspöki akarattól” irányította az egyházközséget? (Az alább közölt plébániai beiktatásra elkészített beszédének harmadik mondatában érinti is ezt a kérdést. Az első változatban megfogalmazott mondatba utólagosan még hozzáfűzi az „akkor nem az egyházközség választása, hanem...” mondatrészt).

Vajon hiteles-e az elmúlt évtizedekben öreg papok ajkán szájról-szájra továbbadott mendemonda (aminek írásba rögzítésére ugyan senki sem vállalkozott): szegény székely származása lett volna az „akadály” az előkelő dr. Hirschler József (1874–1936) plébános után? Pedig vezetői és szervezői rátermettségét többszörösen igazolta. Már két évtizede lelki-szellemi irányítója volt az erdélyi hitéletnek (ifjúsági lelkipásztor, akadémiai szónok, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség elnöke, az Erdélyi Iskola társszerkesztője, stb.), és nagyszerű gazdasági érzékét az anyagilag csődbe jutott kolozsvári egyházközség gondjainak megoldásával bizonyította. A beiktatásra elkészített beszédének első szövegváltozatában ezeket a kifejezéseket használja: az egyházközség vezetését „püspöki parancsra” vette át akkor, amikor „az egyházközség nagy gondokkal küzdött, ... a lelkeket aggodalom töltötte el.” Márton Áron vezetésével a Szent Mihály egyházközség rövid idő alatt rendezte „hiányait.” Irányításával az egyházközség nemcsak az úgynevezett holland kölcsön kamatait egyenlítette ki, hanem magát a kölcsönt is kiegyenlítette. Nyilvánvaló, hogy a „zsebeket érintő”, a visszamenőlegesen tisztázandó pénzügyi ügyek megoldása nem kellemes feladat. Ahogyan írja, „számolnom kellett s számoltam is, hogy helyzetemben annyi igénnyel és kérdéssel fogom magam szembetalálni, annyi különböző szempontra kell figyelemmel lenni, hogy megsértődéseket és elégedetlenségeket a legnagyobb erőfeszítéssel sem leszek képes teljesen elkerülni.” Az esetleges megsértésekért bocsánatot kér.

Márton Áront, a püspöki kormányzót 1938. szeptember 29-én, a kolozsvári Szent Mihály egyházközség búcsúünnepén iktatta be ünnepélyesen plébániai hivatalába az egyházmegye tekintélyes öreg papja, a gyulafehérvári székeskáptalan nagyprépostja, Zomora Dániel. A „rég-új” plébános ezen alkalommal elmondott beszéde olyan

programbeszéd, amely egyben a bennünket is foglalkoztató rejtély megoldásában segítségünkre lehet.

Márton Áron számára Kolozsvár igen kedvelt, Erdély szellemi és társadalmi életét meghatározó város. Püspöki beiktatásakor (1939. február 12.) elmondott gondolatai már felfedezhetők a plébánosi beiktatáskor elhangzott beszédében is. Erdély vallási és népességi tagoltsága egyszerűbb formában nyer itt megfogalmazást, de érthetőbbé lesz az „új idők változásai és szelleme” által a nemzetiségek közötti szembenállások, feszültségek felgerjesztett lehetőségének felidézése. Ugyanakkor beszédéből nehéz volna kihámozni azt a feltételezett gondolatot, hogy abból már a jövőendő püspök szól. Márton Áron ebben a beszédében is érzékelteti, hogy ő komolyan akarja venni a papi hivatását, s a hivatallal együtt járó felelősséget. Csak egy helyen említi, hogy a helyettesekre leosztott munkáért is a plébános a felelős. Mindenekelőtt való kötelességének tartja, hogy az egyházközségnek „papja” legyen.

Olyan programbeszédet mond, amely ma is sok plébánost inspirálhat. Inspirálhatja az egyházközségből leköszönő/távozó plébánosokat, és inspirálhatja az új plébániát átvevő papokat. Beszéde két részre osztható. Az első része a megbízás alapján két és fél évig működő plébános beszámolóját és a „búcsúzáskor” is beillő „bocsánatkérését”, a nagyobb terjedelmű második rész az új-, „a nép által is megválasztott” plébános ígéretét és elképzeléseit tartalmazza. Márton Áron emberi gyarlóságát hangoztatva Isten kegyelmére hagyatkozik, szinte szabadkozik. Csak néhány szempontot és vezérelvet emel ki a jövőbeli munkájával kapcsolatosan, de azok megfontolandók és elirányítást nyújtanak a plébánosságra vállalkozó mai papok számára is. Alapvető vezérelvként szögezi le, hogy tehetsége szerint elődje munkáját folytatni kívánja. Világraszóló tervei ugyan nincsenek, de van „néhány szép álma” a templommal, az iskolákkal kapcsolatosan. Hátsó szándékú álmának mondhatjuk a „társadalmi erők szervezését”, de hogy mit értett alatta, azt a beszédből nem tudhatjuk meg, mert a leírt szövegrészt végül is áthúzta, és nem bontotta ki. Elődjének, dr. Hirschler József plébánosnak építő tevékenysége is szóba kerül. Érdekes, hogy milyen jelzőkkel értékeli. Először a „léleképítő” szót írta le, majd áthúzta és föléje a „hatalmas” szót írta. Ilyenformán is értékelésről van szó, csak árnyaltabb formában, mint az első jelzősszerkezettel. A következő mondatban ki

is fejezi, hogy nagy alkotásaiban nem utánozhatja, mert tudja, hogy a hívek tőle elsősorban papi szolgálatot várnak. Ő mindenkinek mindene akar lenni.

Márton Áron a plébániai beiktatásának alkalmával külön szólott a közgyűlés képviselő testületéhez is. Ez a beszéd sokkal közvetlenebb és személyesebb, mint a templomi. Megható és nagyon kifejező, ahogyan önmagát a csíki fenyőhöz hasonlítja. Már ekkor kijelenti, és végrendeletében meghagyta is, hogy koporsóját közönséges deszkából készítsék, mivel a bölcsőjét is abból faragták.

Mind a két beszédet alább egészében közlöm.

Plébániai beiktatásom alkalmával,³

Kolozsvár, 1938. szeptember 29.⁴

Kedves jó híveim! Krisztusban szeretett Testvéreim!

Amikor mint megválasztott és az egyházi előírások értelmében formailag is beiktatott plébános első ízben állok szemben veletek, első szavam a köszönet és hála szava. Éppen két és fél éve, hogy az egyházközség vezetését átvettem. Nehéz körülmények között, izgatott hangulat idején, ismeretlenül s akkor nem az egyházközség választása, hanem püspöki megbízás alapján jöttem.⁵ S hálával és köszönettel tartozom, mert az egyházközség nagy közönsége az első perctől kezdve megtisztelt bizalmával. Munkámhoz az adott erőt és a nehézség-ek idején abból vettem a kitartást, hogy első perctől kezdve éreztem a felém forduló jóakaratot, híveim szeretetét és aggódó féltését, amellyel működésemet kísérik.

³ BATTHYANEUM-könyvtár, Gyulafehérvár – Biblioteca documentară Batthyaneum, Alba Iulia, *Márton Áron csomag*, 17. 9. beszéd, 1–9. lap

⁴ Közvetlenül a dátum megjelölése alatt található a következő rész: „bevezető: megemlékezés és köszönet – 1. Püspöknek, 2. Zomora Dánielnek.” Ezek a figyelmeztető szavak a beszéd elején mégis fontosak, hiszen a gyulafehérvári megyéspüspök (Vorbuchner Adolf) ekkor halott volt. Nem lehet tudni, hogy szabadon mit mondott, de bizonyára szoros szálak fűzhették hozzá, hogy beiktatásakor mielőtt a hívekhez szólott volna, valamilyen formában kifejezte köszönetét.

⁵ Az alább közölt mondat a beszéd első változatában itt szerepel, csak utólagosan tette zárójelbe. Lehet, hogy nem mondta el, de sok mindenről árulkodik. Ezért nem tartjuk fölöslegesnek a lábjegyzetben közölni: „Az egyházközség nagy gondokkal küzdött, a lelkeket a nyilvánosságra jutott hírek és adatok következtében aggodalom töltötte el a jövőt illetően s a püspöki főhatóság, amely a reá háruló felelősség nevében intézkedni kényszeredett, az egyházközség nagy közönségének megkérdezése nélkül ide parancsolt engem, aki addig más területeken dolgoztam, s az egyházközség nagy közönsége előtt ismeretlen voltam.”

Azoktól pedig, akiket ez alatt az idő alatt kötelességteljesítés közben akaratom ellenére netán megbántottam volna, bocsánatot kérek.⁶ Legjobb tehetségem szerint igyekeztem és minden helyzetben kerestem az alkalmas formát, hogy ha lehet, legalább jogtalanul ne bántsak meg senkit. S ha ez nekem nem mindig sikerült, ha valaki neheztelését, akár a forma hiányával, akár a magatartással magamra vontam, elnézést kérek, mert a jóakarát sohasem hiányzott, de én is gyarló ember vagyok, akinek idegei néha-néha túl voltak terhelve vagy pedig kötelességemet kellett teljesítenem, az egyéni érdek érvényesülését, még ha az ellenkezést váltott is ki, az egyházközség kárára és az egyház által őrzött isteni törvények megsértésével nem engedhettem, és a jövőben sem engedhetem meg.

Szokás ilyenkor, a jövőt illetőleg, programot adni, programadás helyett azonban legyen szabad csak néhány szempontot érintenem:

Más hitet valló testvérekkel és más nyelveket beszélő népekkel élünk együtt. Erdély földje sokszínű, változatos föld, hegyek és völgyek, folyók és tavak, rétek és erdők, síkságok és hófödte bércek taglalják. S a történelem folyamán ilyen tagolt és sokszínű lett ennek a földnek vallási és népi térképe is. Az itt lakó népek három nyelvet beszélnek s hét különböző vallás vagy szertartás szerint imádják az Istent.⁷ A különböző és nyelvi csoportok szembenállása, ami korábban éles és ellenséges volt, több ponton türelmességgé szelídült, de az új idők változásai és szelleme új elkülönülésekre, sőt szembenállásokra kísért, új súrolódási felületek keletkeztek, új címek és új jelszavak hangoztatásával agyarkodnak egymásra az emberek. És ma, amikor híveim bizalmából az egyházközség vezetését jogilag és hivatalosan is átveszem, hirdetni és hírül adni akarom, hogy az evangélium hami-sítatlan szellemében mindenkivel a békét fogom keresni. Kötelességem a reám bízott javak és közösség érdekeit

⁶ Itt a következő áthúzott mondat található: „Azzal számolnom kellett s számoltam is, hogy helyzetemben annyi igénnyel és kérdéssel fogom magam szembetalálni, annyi különböző szempontra kell figyelemmel lenni, hogy megsértődéseket és elégedetlenségeket a legnagyobb erőfeszítéssel sem leszek képes teljesen elkerülni.”

⁷ Márton Áron püspökké szentelésének napján, alig öt hónap múlva ezt a beszédreszt használta fel a méltóságok köszöntésekor. A plébánosi beiktatásakor elmondott eme beszédében viszont az eredetileg leírt szöveghez a következő mondatokat utólag zárójelbe tette, de átfogalmazva alább beledolgozta: „A történelem eddig is sok éles szembenállást türelmességgé szelídített. Az idők során megtanultuk, hogy önmagunknak is akkor tesszük a legnagyobb szolgálatot, ha egymásért jó akarattal, békésen dolgozunk a saját területünkön.”

szolgálni és egyházam tanításának hitbeli és erkölcsi tartalmát ható területemen az élet kovácsává tenni, de szent meggyőződése, hogy önmagunk ügyének is akkor tesszük a legjobb szolgálatot, ha békésen s egymás iránt jóakarattal dolgozunk a saját területünkön. És munkám kifelé való részében, a más hitű és nyelvű csoportok felé ez lesz az irány-elvem. Nem azt fogom keresni, ami elválaszt, hanem azt, ami összeköt. Vallom és vállalom Krisztus alaptanítását, hogy Isten mindnyájunk közös atyja és mi, még akkor is, ha nyelvi és vallási elkülönülés következtében más táborba szakadtunk, mindnyájan testvérek vagyunk, akiket a történelem is együttélésre kényszerített, s akiknek éppen ezért az evangélium parancsa és a történelmi adottság alapján kettőzötten kötelességük, hogy egymás jogos érdekeit tiszteletben tartsák, egymás fájdalmát észrevegék s egymás életét irigykedés és gáncsvetés nélkül nézzék.

Ez lesz a vezérelvem kifelé, befelé pedig azon leszek, hogy nagynevű elődöm⁸ hatalmas⁹ munkáját tehetségem szerint folytassam. Nagy alkotásaiban nem utánozhatom, s ha világraszóló terveim nincsenek is, de van néhány szép álmom.¹⁰ Feladatként áll előttem, hogy a Szent Mihály plébánia fenséges szép templomával, nagyszerű intézményeivel, hitéletével és társadalmi megszervezettségével az maradjon továbbra is, amivé az elődök tették, s amire történelmi hivatása, anyagi ereje és közösségének szellemi értéke kötelezi, az egyházmegye vezető plébániája, mindenki büszkesége és öröme. Ehhez kérem a jó Isten áldását és híveim megértő jóakarátát.

Mindenekelőtt való kötelességem azonban, hiszen azért választotta-tok meg, hogy papotok legyek. Az emberi élet a születés és halál két nagy határköve között zajlik. A két határkö között a gyermek- és ifjúkor, a kiteljesedett emberi élet és a hanyatló öregség szakaszai váltják egymást. S az Isten gondoskodott, hogy a földi élet vándorát kegyelmével minden jelentős fordulatanál megerősítse. A világba lépő gyermeket a keresztségben beiktatja Krisztus misztikus testének titokzatos áramkörébe, a serdülő kor elején megerősíti a Szentlélek és az Oltáriszentség erejével, a házasulandók

⁸ Márton Áron plébános-elődje Dr. Hirschler József volt.

⁹ Ezen jelző helyett először a „léleképítő” szerepelt.

¹⁰ Márton Áron eredeti formájában a mondatot még az alábbi részletezéssel folytatta, csak utólag húzta át: „ezzel a gyönyörű templommal, az egyházközségi iskolákkal s a társadalmi erők szervezése terén.”

életközösségét megáldja, a beteget megvigasztalja és előkészíti a nagy útra, pórhiüvelyünket pedig megszenteli és úgy adja vissza az anyaföldnek. Minden papnak s az egyházközségekben a plébánosnak közvetlen vagy átruházható kötelessége. De a felelősség Isten és emberek előtt az övé.

S ezt várjátok elsősorban ti is tőlem. Hogy közöttetek Krisztus képviselője, kegyelmeinek közvetítője, a földi ember számára szükséges égi erő kiosztója legyek. Ez az, ami angyalok vállának is súlyos teher, s ami alatt a pap roskadozik, valahányszor emlékezetébe idézi a felelősséget. De tiszta szándékkal vállalni akarom mindazt, ami gyöngeségetől kitelik s amire Isten kegyelme megsegít. Az élet nehéz kereszteteket rakott a vállaitokra, utatok rögös, megpróbáltatásokkal zsúfolt út, lelketek kísértések, szenvedélyek és garázdálkodó társadal-mi bűnök ingoványában vergődik, minden nap új nehézséget, új csapást, új lelki és testi megkínzást jelent. S egyformán papja akarok lenni a gazdagnak és a szegénynek, az ifjúnak és az öregnek, az egészségesnek és a betegnek, jóknak és bűnösöknek, és mai szent-misémet azért ajánlom fel, és arra kérem az Istent, hogy ma adja különös áldását az egyházközség gyermekeire, a lelki veszélynek kitett ifjúságra, az életnek most induló házásokra, a szülőkre, betegekre, öregekre és egyházközségünk minden egyes tagjára kivétel nélkül. S engem, gyarló szolgáját vegyen kegyeibe, hogy az tudjak lenni, amire vállalkoztam, az apostol kívánsága szerint: mindenkinek mindene.

S befejezésül még valamit. Ma szóról-szóra igaz, hogy nem tudjuk, holnap, holnapután mire ébredünk. Vihar előtti irtózatosszerű feszültség van a nemzetek és népek közötti viszony légkörében, s vulkánok fölött járunk, melyek minden percben kitörhetnek és akkor itéletnapra szenvedések jönnek az emberiségre. Idők, amikor talán sokszor fog felhangzani a kétségbeesett kiáltás, jobb lett volna, ha az anyák nem szülnek. De ne idézzük a borzalmak éjszakáját, imádkozunk és bízunk egyházközségünk védőszentjében, Szent Mihályban, aki a világbomlasztó összellellemnek először állott ellent, s akit őseink küzdelmes időben pártfogójukul választottak.

A Képviselőtestület Közgyűlésén,¹¹

plébániai beiktatásom alkalmával, 1938. szeptember 29. Szent Mihály ünnepén

Méltóztassanak megengedni, hogy válaszatot messziről kezdjem. A kultúrtörténet tanítása szerint a népeket a primitív kultúrszakaszon két rend, a katonák és a papok rendje vezette. Tehát az emberiség vezetése már a kultúra kezdeti szakában két hatalmi csoport kezébe került s ez a két hatalmi csoport természeténél fogva egymással szemben állott, az egyik a testi és fizikai, a másik a szellemi és erkölcsi erők képviselője.

A kultúra haladásával változtak a formák, de a vezetés kettős csoportosulása nem változott. Az új kor kultúrnépeinél a vezetést a tanultak, a szellemi foglalkozást űzők, az intellektuelek vagy ahogy ma szeretik nevezni a „fejmunkások”, az eszükkel dolgozók tartják a kezükben s velük szemben áll a testi munkát végzők nagy tömege s azon küzd, hogy a vezető szerepet átvegye. A régi értelemben vett katona-rend, mint irányító társadalmi réteg az idők folyamán megszűnt, s a papságot is, amely a Krisztus előtti idők szociális képződménye volt, elnyelte a történelmi fejlődés, de a vezetésért való kettős küzdelem megmaradt, változott formában ma is folyik, jeléül annak, hogy a fizikai és szellemi, a testi és erkölcsi erők küzdelme nem szünetel s a korok, de az intézmények lelkületét is valójában az mutatja meg, hogy a két ellentétes hatalmi tényező közül melyiknek, a fizikai vagy szellemi, az anyagi vagy az erkölcsi erőknek juttatja-e a vezető szerepet.

Szabadjon nekem a főgondnok helyettes úr üdvözlő szavaira ebből a kultúrtörténeti tényből kiindulva válaszolnom és szabadjon főképp a személyről való részeket ennek alapján megvilágítanom.

Nem tudok meghatódottság nélkül gondolni arra a két és fél esztendőre, amit Önökkel, a választmány és képviselőtestület tagjaival együttes munkában töltöttem. Ismeretlenül jöttem, hiszen egészen más területen dolgoztam, a reám bízott ügyekben járatlan és tapasztalatlan voltam, de Önök fenntartás nélkül álltak mellém, a legtöbbször úgy mint a tapasztalt idősebb testvér a nagy feladat elé állított fiatal testvér mellé s jóakarattal és aggódó szeretettel segítettek, mert gyarló személyem mögött a Krisztus papját nézték,

¹¹ Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség, Márton Áron Múzeum, 62. dosszié, 2. beszéd.

aki érdeme nélkül nagy szellemi és erkölcsi értékek képviselőjére küldetett s akit Önök éppen ezért nem hagytak magára.

N. T. Közgyűlés! Köszönetül és méltó válaszul mit mondjak és mit ígérjek?!

Bölcsőm közönséges deszkából volt összezárva, amilyen lesz a koporsóm is. De fáját a csíki hegyekből vágták, ahol az őrt álló fenyőerdők koszorúja gyökerével sziklába kapaszkodik s makacsul állja a viharok tépését; ahol az emberek századok óta küzdenek a mostoha életviszonyokkal, mert tudják, hogy a sötét borulat mögött is ott van Isten s beléje vetik a bizalmukat. Innen jöttem s nem hoztam mást csak a halálos szerelmet népem és az emberek iránt s a katolikus hitet, melyet hitvalló és hitükből élő nemzedékek a Csíksomlyói Mária lábainál mélyítettek el és örökítették át századok során.

M. T. Közgyűlés! A segítő készségért, az irántam tanúsított jószágukért és a megtisztelő bizalmukért ezt hoztam cserébe. Amikor önöknek egyenként és összesen köszönetet mondok, ünnepélyesen ígérem, hogy szívemet és lelkemet, minden erőmet és tehetségemet, amit Isten adni fog, az egyházközség szolgálatára szentelem. A szeretetért szeretettel, a bizalomért bizalommal s a jóakaratért a legjobb munkakészséggel akarok fizetni. Nagy elődöm súlyos örökét egy nagyra hivatott egyházközség felelős vezetését bízták ma reám, nem érzem magamat méltónak a megtisztelésre és erőimet sem érzem elégségesnek a teher kielégítő hordozására, de bízom Istenben s bízom az Önök további segítségében.

TÓFALVI GÉZA

IGAZMONDÁS A HALÁLOS BETEGEKNÉL

Das Recht auf die Mitteilung der Wahrheit ist nicht ohne Bedingungen. In konkreten Fällen muss erwogen werden, ob man die Wahrheit dem Fragenden sagen soll oder nicht – formuliert der Katechismus der Katholischen Kirche (Nr. 2488). Die Frage der Mitteilung der Wahrheit war immer eine Frage, die nicht einfach zu beantworten war. In der Geschichte der Theologie sind die Bezeichnungen *restrictio mentalis* oder *reservatio mentalis* nicht unbekannt.

In diesem Artikel geht es um die spezielle Frage der Wahrheit bei Sterbens-kranken. Vor allem geht es nicht um die Frage der Wahrheit in der Beziehung Arzt – sterbender Patient sondern allgemein um die Frage, ob man so eine Wahrheit der betroffenen Person mitteilen darf oder nicht. In einem ersten Schritt wird der Frage der Wahrhaftigkeit in solchen obgenannten Fällen nachgegangen. Im einen zweiten Schritt wird die Art der Wahrheit bei Sterbenskranken behandelt. Um was für eine Wahrheit geht es eigentlich? Und am Ende wird kurz erwähnt, wer die Aufgabe hat, so eine schmerzhaft Wahrheit der betreffenden Person mitzuteilen.

Bevezetés

Emberi életünk többféle viszonyulás jegyében zajlik. Ez jelenti az önmagunkhoz való viszonyulást, jelenti az embertársainkhoz illetve a minket körülvevő környezethez való viszonyulást, de ugyanakkor hívő ember esetében jelenti az Istenhez való viszonyulást is. Az evilági viszonyulások terén megtapasztaljuk a lét birtoklását annak javaival együtt, de ugyanakkor megtapasztaljuk jelen létezésünk határait, törékenységét és mulandó voltát. Ez a viszonyulás rányomja bélyegét emberi életünk különféle területeire. Emberi létezésünk törékenységét fájdalmas módon teszi megtapasztalhatóvá egy súlyos, esetleg hosszan tartó betegség a *saját* életünkben. Ugyanilyen, vagy még fájdalmasabb végesség-tapasztalatot jelenthet *valakinek* társa lenni súlyos betegsége útján, vagy elveszíteni valakit, akit nagyon szerettünk. Ilyen és hasonló helyzetekben a gondolkodó ember számára kérdések sora fogalmazódik meg. Felvetődik a kérdés, hogy hogyan viszonyulok a betegséggel vagy a halállal szemben. Hogyan viszonyulok hozzátartozóim, szeretteim, ismerőseim betegségével vagy halálával szemben? Az élet ilyen kérdéseire végső soron mindenkinek meg kell adnia a saját maga válaszát. Ez a válasz lehet az illető legbensőbb ügye, de az a kérdés is felvetődik, hogy vannak-e olyan magatartásformák, hozzáállások, amelyek joggal elvárhatók tőlünk olyankor, amikor valaki súlyos betegséggel küzd, vagy

nemsokára meg kell halnia. Az adott helyzet előír-e valamilyen követendő magatartásformát vagy teljesen önkényesen kell eljárni?

Jelen írás – a teljesség igénye nélkül – megpróbál néhány szempontot felvillantani azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy hogyan viszonyuljunk olyan embertársainkhoz, akik halálos betegséggel¹ küzdenek, és nemsokára meg kell halniuk. Ennek a viszonyulásnak is egy sajátos és egyik legfontosabb mozzanata kerül előtérbe, és pedig az igazmondás kérdése halálos betegségben szenvedő embertársainkkal szemben.² Fel lehet-e világosítani az ilyen beteget állapotáról? Helyesebben: meg kell-e mondani a betegnek, hogy halálosan beteg? Illetve joga van-e a halálosan betegnek erre az információra, és miért van erre joga? Milyen formában történjék a közlés? Milyen igazságról is van szó tulajdonképpen?

Első lépésben arról lesz szó, hogy miben áll az igazmondás, milyen árnyaltabb módon fogalmaz a mai erkölcszociológia az igazmondással kapcsolatban, és hogy itt tulajdonképpen az igazmondásnak egy sajátos területre való alkalmazásáról van szó³. Egy második lépésben az fogalmazódik meg, hogy milyen igazság közléséről van szó. A igazmondásnál ugyanis az igazság közlése történik, és halálos betegségnél, valakinek a halálos ágyánál egy sajátos igazság közlése történik. Végül pedig röviden az is érintve lesz, hogy ki közölje ezt az igazságot, ki a legilletékesebb egy ilyen igazság közlésére.

I. Igazmondás

Az igazmondással rokon értelmű szónak tekinthető az őszinteség, és mindkettő ellentétének a hazugság. Az őszinteség és hazugság kérdése már régóta foglalkoztatja a gondolkodó embert. Az

¹ Helyénvalóbbnak látszik halálos betegségről, halálos betegről beszélni, nem pedig gyógyíthatatlan betegről/betegségről. Ez utóbbi nem tartalmazza azt, hogy az élet vége közelinek látszik-e vagy sem. Nem minden gyógyíthatatlan betegség halálos is egyben, de a halálos betegség fogalma tartalmazza a gyógyíthatatlanságot is (a csodás gyógyulásokat leszámítva mindkét esetben).

² Itt nem kifejezetten az orvosi igazmondásról lesz szó vagy az orvos kötelezettségéről, hogy informálja a beteget állapotáról legyen az súlyos, vagy kevésbé súlyos, hanem magáról az igazmondásról halálos betegeknél. Az ember tapasztalja környezeteiben a kérdés súlyát, és a legkülönbözőbb magatartásokat, melyeket egy halálos beteg környezete felmutat.

³ Az élet különféle területei adott esetben más és más elvárásokat támaszthatnak az őszinteségre törekvő ember számára. Más és más szempontokat kell figyelembe venni, például a gyermekekkel szembeni igazmondásnál, az orvosi tevékenységben, a média világában, a politika területén vagy egy jó baráttal szemben.

arisztotelészi szemlélet szerint az őszinteség az emberi személy és a beszéd természetéből következik, a hazugság pedig ellent mond a beszéd természetének. Ezt a felfogást követi Szent Ágoston is, amikor a hazugságot a beszéd rendeltetésével ellentmondónak tartja, és a hazugságot mindig önmagában rossznak tekinti⁴. Aquinói Szent Tamás különbséget tesz a veritas vitae (az élet igazsága) és veritas rei (a dolgok igazsága, objektív igazság) között. Alexandriai Kelemen szerint nincs joga mindenkinek arra, hogy mindent megtudjon. Ezen a vonalon helyezkedik el Hugo Grotius, amikor azt firtatja, hogy mennyiben van joga megtudni valamit az embernek. Ez utóbbi elképzelések szerint bűnös értelemben vett hazugságnak az olyan közlés számít, amely tudatosan és szándékosan félrevezeti a másikat, bár annak joga volna megtudni az igazat⁵.

A Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK) is árnyaltan fogalmaz a kérdésben. Szent Ágostontól idézve leszögezi: „A hamis állítás azzal a szándékkal, hogy megtévesszen, hazugság.”⁶ Továbbá: „A hazugság természete szerint elítélendő. Megszentségteleníti a szót, melynek az a rendeltetése, hogy a megismert igazságot másokkal közölje. A megfontolt szándék arra, hogy a felebarátot megtévessze az igazsággal ellentétes állításokkal, vét az igazság és a szeretet rendje ellen. A bűnösség még nagyobb, ha a megtévesztési szándék rossz következményekkel járhat azok számára, akiket megtévesztett.”⁷ Majd az igazság tiszteltetéséről szólva leszögezi: „Az igazság közléséhez való jog nem föltételek nélküli. Mindenkinek a testvéri szeretet evangéliumi követelményéhez kell hozzáigazítania életét. Ez konkrét esetekben megköveteli annak mérlegelését, hogy a kérdezőnek föl kell-e tártani az igazságot, vagy sem.”⁸

Az igazmondás és az őszinteség fogalma tartalmazza tehát az igazság szubjektív-erkölcsi dimenzióját, vagyis az *akaratot*, hogy a megismert vagy bennünk megfogalmazódott dolgot úgy adjuk tovább

⁴ Vö. VIDAL, Marciano, *Manuale di etica teologica*, 2, parte prima. *Morale della persona e bioetica teologica*, Assisi 1995, 288.

⁵ Vö. BODA László, *Isten országa közöttünk. Hitben, reményben, szeretetben*, Bp. 1993, 126–129.

⁶ KEK, 2482.

⁷ KEK, 2485.

⁸ KEK, 2488. A Katekizmus a vonatkozó cikkely IV. fejezetén belüli pontokban szól még a gyónási titok szent és sérthetetlen mivoltáról, a hivatali titokról és a személyek magánéletéről.

embertársunknak, amilyennek azt a dolgot megismertük, vagy ahogyan az bennünk megfogalmazódott. Az igazság objektív értelemben viszont jelenti a megegyezést, *megfelelést* a tények, a dolgok állása és a megismerés, az értelem között (adaequatio intellectus et rei). Már a skolasztika felismerte és az őszinteséghez tartozónak mondta a lehetőség szerinti törekvést a helyességre. Ez nem csupán a tárgyi világot érinti, hanem magába foglalja az embertársi kapcsolatokat is. Ilyen értelemben az igazmondás és őszinteség lényeges eleme az emberi együttélésnek és az emberi közösségnek egyáltalán. Az ember, mint közösségi lény, rá van utalva biztos közlésekre, legyen az a tapasztalatok, a tudástartalmak közlésének terén, vagy egyszerűen egy találkozó leszögezésénél.⁹

Összegezve: „Az igazmondás arra kötelez bennünket, hogy embertársainknak a jogosan megkívánt információt legjobb tudásunk szerint készségesen megadjuk. Tiltó formában ez annyit jelent, hogy a bennünk bízó és ártatlan embertársainkat soha sem szabad szándékosan félrevezetni.”¹⁰

Az igazmondásnak megvannak a sajátos dilemma-helyzetei¹¹, amikor a legőszintébb igyekezet mellett is kérdések sora merül fel. Egyik ilyen sajátos dilemma, hogy kell-e közölni valakivel egy olyan igazságot vagy a teljes igazságot – amelyhez különben joga lenne –, ha előreláthatólag nem fog tudni zöldre ágrá vergődni ezzel az igazsággal, vagy pedig egyenesen kárt okozunk neki azáltal, hogy közöljük az objektív igazságot helyzetére vonatkozólag. Az ilyen esetek egyik legsúlyosabb formája, mikor halálosan beteg embertársat kell felvilágosítani helyzetéről. A hozzátartozók számára felvetődik a kérdés, hogy nem okoznak-e több kárt azzal, ha halálosan beteg családtagjuknak megmondják az igazat, mint azzal, ha elhallgatják előle a teljes valóságot, és még megpróbálnak reményt kelteni benne.

⁹ Vö. FURGER, Franz, *Wahrhaftigkeit*, in: *Neues Lexikon der christlichen Moral*, (Hrsg.) ROTTER, Hans-VIRT, Günter, Tyrolia 1990, 846–852. Már magának az emberi bizalom légkörének kialakításához elengedhetetlenül szükségesek a biztos, helyes közlések. Így például tudások, ismeretek megszerzésénél. Ugyanígy az orvos és páciens kapcsolatban, ahol az orvos elhiszi betege panaszait, és a beteg is bízik orvosában és annak őszinte igyekezetében (sz. m.).

¹⁰ Dr. SOMFAI Béla, *Orvosi igazmondás*, in: *Bioetika. Vázlatok*, SZ. H. F. 1996, 46.

¹¹ Az erkölcssteológiai hagyományból ismerős a restrictio mentalis fogalma, amikor adott esetben nem történik meg az igazság teljes kimondása. Nem történik ugyan verbális hazugság, de az igazság teljes közlése sem következik be (sz. m.).

A kegyes hazugságnak ez a formája nem egyszer megtapasztalható napjaink gyakorlatában is.

Az orvos számára az a kérdés fogalmazódik meg, hogy az ő gyógyító szándékával összefér-e egy olyan igazság közlése, amely esetleg többet árt, mint használ.¹² Úgy tűnik, hogy tulajdonképpen két kötelesség ütközéséről van szó: a beteg érdekeinek védelmére vonatkozó kötelesség és az igazmondás kötelessége.

Az a kijelentés is régóta elfogadottnak számít, hogy nem vét kevésbé az igazmondás ellen az, aki a halálosan betegnek elhallgatja az igazságot, mint az, aki az igazságot rideg tények közlésévé redukálja, és megfélemlít arról, hogy egy ilyen igazság közlését a *személyek közötti kapcsolat* folyamatába kell beágyazni.¹³ Hogy meddig terjed az igazmondás kötelessége, azt nagyban a személyek (jelen esetben a beteg és azt őt körülvevők) közötti kapcsolat természete határozza meg: „Az embertársak szándékos félrevezetésének tilalma nem jelenti azt, hogy a teljes tényállást mindig és mindenkinek fel kell tárunk. Az igazmondás kötelességét a személyek közötti kapcsolat természete határozza meg. Ez teszi szükségessé a titoktartást is. Nem vagyunk azonos természetű kapcsolatban egymással, nem vagyunk egymásnak egyenlő mértékben lekötelve sem, ezért nem emelhetünk jogot minden lehetséges információ megszerzéséhez sem.”¹⁴

Fontosnak látszik továbbá az *őszinte törekvés* az igazság közlőjében, hogy ha folyamatosan is, de igyekszik a halálosan beteget rávezetni a teljes igazságra. Erkölcsileg ugyanis nem látszik igazolhatónak, ha megtagadjuk a beteg helyzetére vonatkozó tájékoztatást vagy elferdítjük a tényeket.¹⁵ XII. Piusz pápa orvosoknak tartott beszédében így összegzi a vonatkozó katolikus tanítást: „A hazugság az erkölcsi törvény szerint senkinek sem megengedett; mégis vannak esetek, amelyekben az orvos, akkor is, ha kérdezik, nem mondhatja ki durván

¹² E téren is különféle magatartásformákat mutat fel az orvosi gyakorlat. „A magyar orvosi gyakorlatban ugyanis általánosan elterjedt az a vélemény hogy nem szükséges, sőt a gyógyítás céljaival ellentétben áll a rossz hír közlése, különösen a halál kikerülhetetlenségére vagy közelségére vonatkozó információ megadása.” (...) „Egy amerikai felmérés szerint az onkológusok 90%-a a hatvanas években még arra hajlott, hogy a gyógyíthatatlan betegről eltitkolja a rossz hírt. Ez az arány azonban a nyolcvanas évekre pontosan az ellenkezőjére változott.” SOMFAI, *Orvosi igazmondás*, 46.

¹³ Vö. FURGER, Franz, *Wahrhaftigkeit*, 851–852.

¹⁴ SOMFAI, *Orvosi igazmondás*, 47.

¹⁵ U. o. 46.

– bár pozitíve sosem mond hamisat – a teljes igazságot, főleg olyan esetekben, amikor tudja, hogy a betegnek nem lenne ereje azt elviselni. Vannak viszont olyan esetek, amikor az orvosnak kétségtől kötelessége világosan beszélni; olyan kötelesség, amely előtt minden más orvosi vagy humán szempont eltölpül. Nem szabad a beteget és hozzátartozóit hamis biztonságban ringatni úgy, hogy ezáltal veszélyeztetjük az ő örök üdvösségét vagy bizonyos jogi és szeretetből fakadó kötelezettségei teljesítését.”¹⁶

Az igazság közlője a halálos betegknél továbbá tekintettel kell, hogy legyen az igazság közlésének *módjára*, valamint a beteg *sejtetett* (akár verbálisan megfogalmazatlan) *szándékára* is. A közlés módja azért is kiemelkedően fontos, mert egy ilyen közlés mély nyomot hagy az érintettben és esetenként a hozzátartozókban. Az érintett beteg nem egyszer visszagondol a halálos diagnózis közlésének pillanatára, és arra, hogy akkor tulajdonképpen mi is hangzott el. Visszaidézi, hogy mit mondott, hogyan fogalmazott az orvos vagy adott esetben az illető hozzátartozó.¹⁷ Az alapvető törekvésnek tulajdonképpen arra kellene irányulnia, hogy a betegnek ill. hozzátartozóinak ne adjunk lényegében hamis képet a beteg helyzetéről.

Ezek után következzék magának a szóban forgó igazságnak és az igazság közlésben felvehető magatartásformáknak megközelítése.

II. Milyen igazságról van tehát szó?¹⁸

Azt a kérdést kell megvizsgálni, hogy milyen igazságról van szó, milyen jelentősége van ennek az igazságnak a beteg számára, milyen helyet foglal el ez az igazság a beteg és az orvos, a beteg és az őt körülvevők, hozzátartozók, és még általánosabban az emberi kapcsolatok keretein belül. Tehát – amint már jelezve volt – nem csak az orvosi igazmondásról van szó.

1. Kölcsönösen megosztott igazság

A szóban forgó igazságnál nem egy elvont, rideg, tudományos, csupán objektív igazságról van szó. Nem matematikai, metafizikai stb. ismeret közlése elsősorban. Olyan igazságról, emberi igazságról van szó, mely nem öncélú, hanem azt a célt szolgálja, hogy a személy, aki

¹⁶ Pio XII, *Allocuzione all'Unione Italiana Medico Biologica San Luca*, 12-11-1944, in: *Atti e discorsi di Pio XII*, vol. 6, Roma, 1945, 151–152.

¹⁷ Vö. SCHOCKENHOFF, Eberhard, *Zur Lüge verdammt?*, Freiburg im Breisgau, 2000, 492.

¹⁸ Az alábbiakhoz lásd főleg FAGGIONI, Maurizio P, OFM, *La verità al malato*, in: *Temi di bioetica*, Roma, 1996, 15–27.

részesedik benne, maga is egyre igazibbá váljon szenvedő, beteg állapotában. Általa képes legyen egyre tudatosabban élni életét, akkor is vagy éppen akkor, amikor ezt az életet a szenvedés és a halál veszélyezteti. Ez az igazság a személyre irányul, és nem csupán egy elvont jog vagy kötelesség. Éppen ezért senkinek sem kötelessége és nem is áll jogában, hogy olyan igazságot közöljön vagy úgy közöljön igazságot, hogy az több kárt, mint jót okozzon a betegnek.

Nagyon fontos, hogy az igazság közlése egy megélt interperszonális kapcsolat légkörében történjen. Aki közli, ő maga is *osztozzon ebben az igazságban*, tudja magáévá tenni, elfogadni, mielőtt közli az érintettel. Fel kell tételezni mind az igazság közlőjében, mind az érintettben az alapvető hajlandóságot arra nézve, hogy el tudja fogadni saját élete számára a fájdalom és a halál tényét. Amíg a mi számunkra megoldatlan saját szenvedésünk és halálunk kérdése, addig képtelenek vagyunk ilyenről mással beszélni. Korunknak egyik égető problémájával állunk szemben: a betegségnek, a szenvedésnek, a halálnak nincs helye a reklámokban, nem lehet „népszerűsíteni”, mert az emberi lét törekénységére, a földi élet viszonylagosságára és a tudomány tehetetlenségére emlékeztetnek¹⁹. Transzcendens nyitottság nélkül a halál abszurdítás, és a fájdalomnak, szenvedésnek nincs helye, értelme emberi létünkben. A halálos diagnózis kijátszások, csalások, menekülések komplex mechanizmusát indíthatja be mind a betegben, mind környezetében (családtagok, orvosok, ismerősök körében). Legtöbb esetben feldolgozatlan bennük a halál, a szenvedés, a betegség kérdése. Orvosoknál még ehhez járulhat a frusztráció, ami abból adódik, hogy tapasztalniuk kell orvostudományuk csődjét és saját hivatásuk, technikájuk határait. Ebből adódhatnak különféle, etikailag helytelen magatartások: az igazság hideg, brutális közlése; a gyógyulni képtelen beteg tudatalatti elutasítása, egészen addig, hogy mielőbbi halálát kívánja; a gyógyíthatatlan betegség – legalább érzelmi szintű – elutasítása, és ennek következtében túlkezelések értelmetlen alkalmazása. Mindezek arra

¹⁹ Az élet ilyen valós helyzetei egyben a fogyasztói társadalom egysíkú, hamis mivoltára is ráirányítják a figyelmet. Ugyanis a 70 éves, tizenharmadszor műtött betegnek nem lesz bársonyos, örökkön-örökké fiatalos a bőre, akkor sem, ha a kórházi szobába becsempészett tévében az éppen reklámozott bőrápoló krém szerint ez kellene, hogy történjen.

utalnak, hogy maga az orvos nem szembesült, nem mert szembesülni az igazsággal, és nem tudta azt a maga számára feldolgozni.

2. Személyhez szóló, személyes igazság

Azt jelenti, hogy az igazságot *ahhoz kell szabni, akinek szól*. A betegnek joga van az igazsághoz, hisz az ő életéről, az ő életére, jövőjére vonatkozó igazságról van szó, de ennek közlésében figyelembe kell venni az ő képességeit, az ő pszichológiai alkatát, esetleges reakcióját halálos betegségére. Ebben a tekintetben nincsenek előre gyártott receptek, bárhol, minden további nélkül alkalmazható magatartásformák. *Az általános elv:* meg kell mondani az igazságot a betegnek, de ennek személyes, meghitt, együtt érző légkörben kell történnie, ahol tekintettel vagyunk a közlés megfelelő módjára és a beteg lelki állapotára.

Fontos ismerni a beteget, megnyerni bizalmát, ráérezni lelki ráhangoltságára, megosztani félelmeit, kételyeit, átélni belső világát, beleélni magunkat az ő helyzetébe, és próbálni úgy látni a dolgokat, ahogyan ebben az állapotban ő is látja. Az empátiának ebben a légkörben az igazság kimondása nem más, mint a valóság együtt érző leleplezése, és egy mélységesen emberi tapasztalat megosztása.

Az orvos feladata sem merül ki csupán abban, hogy visszaállítja az egészséget, meghosszabbítja a páciensek életét, hanem felvállalja, igyekszik azonosulni a beteg érzéseivel, rászorultságával, ráutaltságával, vagy esetleg az igénnyel, hogy tudni akarja az igazságot, de ugyanez akkor biztonságban is szeretné érezni magát.

Az ószövetségi *Szentírás* tanítása is nagyon figyelemre méltó az igazsággal kapcsolatban. Ez az igazság elsősorban nem értelmi, intellektuális, hanem kapcsolatbeli igazság. Az 'emeth' szó gyökere az 'aman' ige, ami azt jelenti, hogy konzisztensnek, stabilnak, megalapozottnak lenni. Az 'emeth' jelöli mindazt, ami szolid, állandó, biztos, vagyis jelöli mindazt, amire támaszkodni lehet, amiben meg lehet bízni, amire rá lehet hagyatkozni. Igaznak lenni annyit jelent, mint hűségnek lenni egy tervhez, egy kapcsolathoz, egy szövetséghez. Isten igaz, mert hűséges az Izrael népével kötött szövetséghez (Zsolt 31; Iz 49, 7), és igazak az ő szavai, mert nem árulnak el soha, és mindig szilárdak maradnak (Zsolt 19, 10; 11, 7; 119, 86, 138. 142.). Az ember igaz mindenekelőtt akkor, amikor hűséges marad Isten akaratához és szövetségéhez (Kiv 18, 21; Oz 4, 2), és másodsorban akkor, amikor megőrzi a becsületességet és bizalmat embertársaival kapcsolatban (Ter 47, 49).

A fogalomnak tehát az ontológiai vonatkozása mellett, fontos kapcsolatbeli vonatkozása is van. Az 'emeth' az a bizalom, amit valaki vagy valami felébreszt és megalapoz.²⁰ Az igaz, egyenes és megbízható jelző használható dologgal, tényekkel és személyekkel kapcsolatban egyaránt. Az ember igazsága jelenti az általa tanúsított hűséget és megbízhatóságot, amire számítani lehet (Vö. 1Kir 2, 4; Iz 10, 20; Jer 23, 28). Ebből kifolyólag „az ember beszéde sem csak azért igaz, mert megfelel a tényeknek, hanem mert az illető ember megbízható, hűséges, szavai pedig hitelt érdemlők, így építeni lehet rájuk (vö. Ter 42, 16; MTörv 22, 20; Péld 8, 7; Jer 23, 28).”²¹ Az igazság mielőtt átalakulna szóvá, elsősorban erény vagy belső magatartás. Képesség arra, hogy igazak, áttetszők, hitelesek legyünk. Ebből a belső erényből származik a lehetőség, hogy igazat mondjuk vagy tegyünk. *Humanizáló erényről* van szó, amely képessé tesz arra, hogy hamisítatlanok legyünk szóban és cselekedetben, hogy hűségesek legyünk önmagunkhoz és legbenső lényünkhöz. Képesség arra, hogy találkozzunk a másikkal az ő igazságában, fény mely megvilágítja beteg embertársunk arcát, és akarat, mely megosztja a másikkal a létezés értelmét.

3. Fokozatos igazság

Csak egy emberileg hiteles kapcsolat légkörében lehetséges felkínálni az igazságot a betegnek. Ebben a légkörben lehet csak megtalálni az időt és a módokat az igazság megosztásához. Ez a tapintat és óvatosság útja, amely *fokozatosan közli az igazságot*. Hagyja magát vezetni nemcsak a beteg kifejezett óhajától, hanem annak lelki állapotától és szükségleteitől. Meg kell teremteni azt a bizalmas kapcsolatot, amelyet a dialógus és a kölcsönös elfogadás jellemez, és amely képes megtalálni a megfelelő pillanatokat és szavakat. Létezik az a beszéd, az a közlés, amely tiszteletben tartja a beteg pillanatait, és képes azokhoz alkalmazkodni. Létezik az a beszélgetés, amely képes elfogadni a beteg kérdéseit, képes kérdéseket ébresztetni, hogy a beteget fokozatosan elvezesse saját állapotának felismerésére. A tapasztalat alátámasztani látszik, hogy a beteg az esetek többségében annyit kérdez, amennyit éppen

²⁰ Vö. COZZOLI, Mauro, *Verità e veracità*, in: *Nuovo Dizionario di Teologia Morale*, (a cura di) COMPAGNONI, Francesco–PIANA, Giannino–PRIVITERA, Salvatore, Cinisello Balsamo (Milano), 1990, 1442.

²¹ Vö. HAAG, Herbert, *Igazság*, in: *Bibliai Lexikon*, Bp. 1989, 668.

megemészteni, elfogadni képes.²² Aki megpróbál jelen lenni a beteg számára, aki érzékeny a beteg sorsa iránt, az meg tudja találni a megfelelő szavakat és válaszokat, amelyek lehetővé teszik az igazság közlését a szeretetben. A gyengédség és tapintat ilyen légkörében maga a beteg diktálja a közlés idejét és módjait: a különböző helyzetek és személyek egyedisége formálja és alakítja a közlés konkrét módozatait és ritmusait.

Rendes körülmények között az igazság közlésére a legalkalmasabb pillanat az, amikor a beteg ezt kifejezetten kéri. Ilyenkor is *előfordulhat* viszont, hogy a beteg kitart óhaja mellett, a gondozói, hozzátartozói viszont tudják, a beteg még nincs felkészülve arra, hogy mindent a maga valóságában megtudjon. Tudják, hogy teljesen megtörné az igazság keménysége, mély depresszióba esne, elveszítene minden kedvet, hogy együttműködjön a gyógykezelésben, vagy éppenséggel öngyilkossághoz vezetne a hír közlése. Ilyen esetekben lehet – hazugság nélkül – általánosságban válaszolni, megvárva a megfelelő időpontot a teljes igazság közléséhez. Maga a beteg fogja észrevenni, hogy fokozatosan romlik az állapota, és ez a tény is előkészítheti arra, hogy megtudja a teljes igazságot. Általános eligazításként szolgálhat, hogy mindaz, amit mondunk, legyen igaz, de nem kell azonnal mindent elmondanunk, ami igaz.²³

Az is megtörténhet, hogy a beteg kifejezetten *kéri, hogy ne közöljék vele*, ha nagyon súlyos vagy menthetetlen az állapota. Ilyenkor tiszteletben kell tartani akarátát, de tanácsolhatjuk, hogy akarjon tudomást szerezni állapotáról. Nem szabad viszont erőltetni, kényszeríteni az igazságra. Érvényben marad az ősi elv: „voluntas aegroti suprema lex” (a beteg akarata a legfelsőbb törvény). Amint esetenként nagyon nehéz az igazság közlése, ugyanúgy vannak esetek, amikor nagyon nehéz az igazság elfogadása. Ez fokozottan érvényes akkor, amikor törékenyebb személyiségekről van szó, akik mindig is nehezen viselték el a kiábrándító valóságot, a kritikát, az élet nehézségeit, és megpróbálták lehetőleg mindig menekülni az ilyen kihívások elől, ahelyett, hogy szembenéztek volna velük. A betegség, a szenvedés személyi érettséghez vezethet, de csak akkor, ha sikerült szembesülni a gyengeségekkel és korlátokkal: és ez is igazság.

²² Vö. SCHOCKENHOFF, Eberhard, *Zur Lüge verdammt?*, 493.

²³ Uo. 493.

4. „Létfontosságú” igazság

A saját egészségünkre vonatkozó igazság sohasem egy elvont, absztrakt igazság, ami semlegesen hagyja bennünket, hanem olyan igazság, amely nagyon mélyen érint minket, hisz saját egyszeri, megismételhetetlen életünkről van szó. *Érinti egész egzisztenciánkat*, olyannyira, hogy megváltoztatja belső világunkat, és mind racionális, mind érzelmi szinten elvárások, tervek, remények, félelmek, csalódások, aggodalmak zavaros, sokszor ellentmondásos együttesét hozza mozgásba. A tudat, hogy életünk kibillen a normális kerékvágásból, hogy halálos betegség emészt, hogy már csak hónapjaink, napjaink vannak hátra, nagyon mélyen elgondolkodtat egész életünket illetően. Saját bőrünkön érezni létünk végességét, látni, érezni, hogy az idő kifut kezünk közül, és hamarosan meghalunk, kétségtelenül mélységes pszichológiai átalakulást eredményez, és befolyásolja önmagunkhoz ill. másokhoz való viszonyunkat.

Elisabeth Kübler-Ross Svájcban, majd az Államokban működő pszichiáter, halálkutató immár klasszikussá vált leírása szerint jól megfigyelhető, komplex pszichológiai folyamat indul be a halálos betegségről tudomást szerző emberben.²⁴ Első fázis az *elutasítás* és izoláció: „Nem, én nem, ez nem lehet igaz.” Ez tulajdonképpen a minden emberben meglévő reakció a kellemetlen helyzetekkel szemben, ami aztán képessé teszi, hogy később erőt kapjon más, kevésbé radikális védekezésekhez. Második fázis a *düh*: „Miért pont én?!” Ennek a fázisnak elviselése nagyon nehéz a hozzátartozók, a környezet számára, mert a beteg kivetíti haragját környezetére. Hidegen, közönyösen fogadja őket, esetleg haragszik rájuk, mert ők egészségesek. Valószínűleg e harag által akarja a beteg kimutatni, hogy ő még él, és meg akar arról is győződni, hogy nem felejtették el. Harmadik fázis az *alkudozás*, a kompromisszum. Egyezséget szeretne kötni az Istennel, és így megkísérelni, elhalasztani az elkerülhetlent. Ígéreteket is tartalmazhat a beteg részéről, amennyiben óhaja teljesül: „Istennek szentelem életem, ezt vagy azt teszem, ha meggyógyulok” stb. Negyedik fázis a *depresszió*: látja, tapasztalja, hogy nincs kiút, ereje egyre fogy, egyre soványabbá, gyengébbé válik, és ez nagyon mélyen elkéséríti. Két fajtája van ennek a depressziónak: az egyiket az elszenvedett veszteségek idézik elő, a másikat az elővételezett veszteségek tudata, amely magába foglalja az élet elvesztését is. Ez

²⁴ Vö. KÜBLER-ROSS, Elisabeth, *A halál és a hozzá vezető út*, Bp. 1988, 83–194.

utóbbinál már nincs szükség sok szóra. Csendes jelenlét, együttérzés, elemi igények kielégítése, gyöngédség a fontos. Az ötödik fázis a *belenyugvás*, az elfogadás, a megbékélés. Ha a korábbi fázisokon átjutott, eljut egy olyan állapotba, ahol már sem nem ideges, haragvó, sem nem kétségbeesett sorsa miatt. Bizonyos fokú komolyság, nyugalom jellemzi. Mintha a fájdalom elmúlt volna, a harc véget ért volna, és elérkezett volna a végső nyugalom pillanata.

Összegezve elmondható tehát, hogy nem elég a beteggel közölni az igazságot, hanem kell *tudni melléje szegődni*, kell tudni vele együtt viselni az igazság keresztjét, és segíteni kell, hogy el tudja fogadni saját életében a szenvedés és halál megrázó jelenlétét. Képesnek kell lenni arra, hogy túllépjünk a hazugság, az igazság elhallgatásának, megtagadásának kísértésén, amely a beteg elhagyatottságához, izolálásához vezet, és amelyben nagyon sokszor összejátszik a beteg egész környezete. A hazugság légköre a haldokló beteg, a halálosan beteg esetében *magárahagyatottságot*, becsapottságot eredményez. Környezete részéről szolidaritás helyett egyedüllétet és magányt tapasztal életének legsúlyosabb, halál előtti pillanataiban. A betegnek feltűnik, hogy helyzete nem javul, sőt egyre súlyosbodik. Ismételt kérdéseire megnyugtató válaszokat kap, de ugyanakkor tapasztalja az ajtó mögötti halk beszélgetéseket, a hangnem- és tekintet változtatásokat valahányszor vele beszélgetnek. Környezete azt hiszi, hogy a hallgatással, vagy a kegyes hazugsággal elérte célját, miközben a beteg számára egyre világosabb, hogy miről van szó. A beteg elszigeteltnek érzi magát környezetétől. Ehhez az érzéshez keserűség és harag is vegyülhet azokkal szemben, akik a legközelebb állnak hozzá és mégis becsapják. A végén ő tartja szükségesnek lerántani az álarcot, és világossá tenni, hogy vége a komédiának. A hallgatásba burkolózás, vagy a kegyes hazugság azért is helytelen, mert sem a beteg környezetének, sem a orvosnak nincs joga az igazságról hallgatni. Mindnyájuknak tiszteletben kellene tartaniuk a beteg jogát, hogy tudni akarja az igazat. A halál közelsége, a diagnózis helyes ismertetése segítheti a beteget, hogy felmérje helyzetét, szembesüljön a halállal, rendezze dolgait Isten és az emberek előtt egyaránt (hagyaték, személyes kapcsolatok rendezése), és hogy felelősségteljesen, tudatosan élje meg élete utolsó szakaszát. Az igazság kimondása az esetek többségében felszabadító hatást gyakorol, ami jótékony módon nyomja rá bélyegét a beteg és környezete kapcsolata-

tára. A beteg nem érzi annyira elhagyatottnak magát, és könnyebben tud szembesülni a halál gondolatával. Így életének utolsó szakaszát is emberhez méltóan éli le.

„A halál elfogadása a legfontosabb emberi döntések közé tartozik. Nem a reménytelenség kifejezése az, nem az élről való lemondás, hanem az emberi állapot elfogadása a maga teljességében. Ezen felül a hit fényében egy új életre való felkészülést is jelez²⁵. Ezért ez nagyon is felemelő és értékes emberi tapasztalat, melyet nem eltitkolni, hanem valójában ünnepelni kell. A halálra jól felkészült betegtől kapja meg az orvos és a beteg környezete a legnagyobb ajándékot, a reális életszemléletet.”²⁶

Végül pedig a halál elkerülhetetlenségének, rohamos közeledésének tapasztalata megrendíti a szenvedőben az addigi, földi reményeket. A különféle, csupán e földi életre korlátozódó remények a semmi-be foszlanak. Már csak „a” remény marad egy a túlvilági életben való beteljesedésre Istennél. A beteg környezetének ez lenne az egyik kiemelkedő feladata. Rákészíteni, segíteni a beteget belesimulni ebbe a reménybe. A hazugság éppen ettől a végső kibontakozástól fosztja meg a halálosan beteget. Attól, hogy belső békéjét megtalálva ebben a végső reményben kibonthassa önmagát.²⁷

III. Ki közölje az igazságot?

Az emberi igazság nem csupán egy információ, hanem emberi kapcsolatokra épülő valóság, amelyet csakis mély, személyek közti kapcsolat légkörében lehet megosztani. Minden ember kommunikációs kapcsolatok összetett hálózatában él. Ez magába foglalja a családtagokat, orvosokat, betegápoló személyzetet, papot, barátokat, egy szóval mindazokat, akik tudnak a beteg helyzetéről. Ki az illetékes ezek közül?

Világos, hogy a betegség kapcsán nagyon fontos az orvos és a beteg kapcsolata. Az orvos elsőrendű feladata, hogy emberileg a lehető legbiztosabban megállapítsa a diagnózist, a gyógyítás lehetőségeit, a megfelelő gyógymódot, amennyiben van ilyen. Halálos betegség közlésénél viszont csak akkor az orvos az illetékes, ha megfelelő a

²⁵ A betegek kenetét kiszolgáltató pap nem egy esetben találkozik túlvilági hitükről tanúságot tevő halálos betegekkel, akik helyzetük teljes ismeretében megrendítő komolysággal készülnek az Istennel való találkozáshoz (sz. m.).

²⁶ Dr. SOMFAI Béla, *Orvosi igazmondás*, 48.

²⁷ Vö. STEIN, Ulf, *Wahrheit und Lüge am Krankenbett*, In: *Moral Konkret*, (Hg.) SEIDEL, Walter-REIFENBERG, Peter, Würzburg 1993, 114.

kapcsolat közte és a beteg között. Ha jól ismeri a beteget, ha kölcsönösen bizalmas kapcsolatról van szó. Különben a hír közlését a családtagokra kell bízni, azokra, akik meghittebb viszonyban vannak a beteggel. Nekik kell majd megtalálniuk a közlés megfelelő idejét és módját. Esetenként be lehet vonni a betegápolót, vagy más kompetens személyt, akinek jó kapcsolata van a beteggel. Fontos szerepe lehet sok esetben a papnak, gyóntatónak, akitől a beteg esetleg könnyebben elfogadja, vagy éppenséggel elvárja az igazság közlését. Ez megkönnyítheti a családtagok, barátok feladatát is, akiknek talán jóval fájdalmasabb egy ilyen igazság közlése. Mindenki, aki jó kapcsolatban van a beteggel, felelősséget érez iránta, és kommunikációs hálózatának részét képezi, potenciális szereplője egy ilyen jellegű igazság közlésének.

